

ANNA ΜΑΝΔΥΛΑΡΑ

Μόνιμη Επίκουρη Καθηγήτρια/Νεότερη Ελληνική Ιστορία

Σημειώσεις για το μάθημα:

ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ, ΝΟΟΤΡΟΠΙΕΣ, ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ.

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ, 1830-1920

(ΙΝΕ 357, Εαρινό εξάμηνο 2016-2017)

Ιωάννινα 2017

- Το περιεχόμενο του μαθήματος δεν αντιστοιχεί σε ένα εγχειρίδιο. Μερικές από τις σημειώσεις που ακολουθούν έχουν συνταχθεί από αποσπάσματα των παρακάτω βιβλίων:

Πέτρος Πιζάνιας (επιμέλεια-εισαγωγή), *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Ένα Ευρωπαϊκό γεγονός*, Κέδρος, Αθήνα 2009.

Αλέξης Πολίτης, *Ρομαντικά Χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Μνήμων, Αθήνα 2003.

Κ.Θ.Δημαράς, *Εν Αθήναις τη 3 Μαΐου 1837. Μελέτη Ιστορική και Φιλολογική*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1987.

Άννα Φραγκουδάκη, *Η Γλώσσα και το Έθνος, 1880-1980. Εκατό χρόνια αγώνες για την αυθεντική ελληνική γλώσσα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.

Ρένα Σταυριδου-Πατρικίου, *Γλώσσα, Εκπαίδευση και Πολιτική*, Ολκός, Αθήνα 1999.

Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιστημονική επιμέλεια), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα. Οι Απαρχές 1900-1922*, Α' τόμος, Μέρος 1ο, Βιβλιόραμα, Αθήνα 1999.

- Τα κείμενα **«Δημόσιες Εορτές στην Ελλάδα, 1830-1860. Γένεση του κρατικού συμβολισμού»**, **«Οράματα "Αυτοκρατορίας"». Βυζάντιο και Δυναστικό καθεστώς επί Όθωνα»** και **«Το Σώμα και οι εορτές (1833-1862). Όψεις του «ανδρισμού»: το «φυσικό» και το «πολιτικό» σώμα του βασιλιά»** αποτελούν προσεγγίσεις μιας ευρύτερης έρευνας κι έχουν παρόμοια λογική. Προτείνεται να διαβαστούν συγκριτικά και όχι σαν αυτόνομα άρθρα.

Η Ελληνική Επανάσταση

Ιστορία και Ιστοριογραφία

Η Ελληνική Επανάσταση

Ερμηνευτική πρόταση

- **Η επινόηση της ιστορικής ταυτότητας «Έλληνας» ως ιδεολογική ρήξη**
- Τον 18^ο αιώνα η αναφορά στη συλλογική ταυτότητα «Έλληνας» ήταν ταυτόχρονα παλαιά και νέα
- Η αναζήτηση των Ελλήνων Διαφωτιστών έτεινε να διαχωριστεί από τις σωτηριολογικές προσδοκίες του «ξανθού γένους» ενώ έδινε στην αρχαιολατρία ένα σαφέστερο νόημα
- Η εκκοσμίκευση του κόσμου ήταν μία ανατροπή στις συνειδήσεις που εξέφρασε ο Διαφωτισμός
- Το περιεχόμενο της εκκοσμίκευσης στις ελληνικές περιοχές: πολιτική ιδεολογία της ελευθερίας, ιστορική ταυτότητα «Έλληνας», διαμάχη για την ελληνική γλώσσα

- Παρότι ο Ελληνικός Διαφωτισμός δεν διακρίθηκε στις επιστήμες κ.λπ διαμόρφωσε ένα νέο κοσμοείδωλο για τους ραγιάδες και το συμπύκνωσε σε μια ριζοσπαστική πολιτική ιδεολογία: της ελευθερίας των Ελλήνων (Ελληνική Νομαρχία, 1806) – την εποχή του Διαφωτισμού ελευθερία σημαίνει καταρχήν αποδέσμευση από τις μοναρχίες
- Στα οθωμανικά εδάφη, η ελευθερία εκφράστηκε από την πρωτοποριακή κοινωνική ομάδα των διανοουμένων

- **Οι διανοούμενοι του Διαφωτισμού: μια πρωτοποριακή κοινωνική ομάδα**

- Με την κοινωνιολογική σημασία του όρου ήταν μία ομάδα με πολλές δραστηριότητες αλλά πρωτίστως ήταν παραγωγοί ερμηνείας και αλλαγής του κόσμου τους
- 308 διανοούμενοι, 182 είχαν σπουδάσει σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια (Πηγή: Ψηφιακή βάση προσωπογραφικών δεδομένων – Διανοούμενοι, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Ιστορική έρευνα, Διδακτική και Νέες Τεχνολογίες», Τμήμα Ιστορίας – Ιόνιο Πανεπιστήμιο)
- Ανεξάρτητα από τον τόπο καταγωγής (από όλες τις πόλεις και κωμοπόλεις των Βαλκανίων, του Αιγαίου, της Μικράς Ασίας) είχαν έντονη κινητικότητα και δράση πολυσχιδή και ακατάπαυστη (πώς αλλιώς θα κέρδιζαν το χώρο του έντυπου γραπτού λόγου από την εκκλησία;)

- Στη σκέψη των διανοουμένων και των φωτισμένων εμπόρων ο αυτοπροσδιορισμός «Έλληνας» σήμαινε εκείνον που έπρεπε να ζει ελεύθερος ως Ευρωπαίος, δηλαδή ήταν Ευρωπαίος
- Μικρά αλλά δυναμικά τμήματα του Νέου Ελληνισμού άρχισαν λίγο πριν από τα μέσα του 18ου αιώνα να επινοούν και να δημιουργούν τους ορίζοντές τους μακριά από τη δεσποτική ανατολή στην ευρωπαϊκή δύση
- Ο νέος κόσμος που ονειρεύονταν οι διανοούμενοι ήταν προϊόν και υποκείμενο ταυτόχρονα της επιθυμίας για ελευθερία – όμως η πολιτική σημασία της ελευθερίας άρχισε να τους διαχωρίζει σε ιδιαίτερες ιδεολογικές τάσεις

■ **Η εσωτερική ρήξη**

- Νεωτεριστές και μορφωμένοι ήταν όλοι οι διανοούμενοι διαφωτιστές, η τομή εντοπίζεται σε σχέση με τις πολιτικές ιδέες τους και τελικώς σε σχέση με την ένταξή τους στην Φιλική Εταιρεία

■ **Η διαμόρφωση μιας ολικής ιστορικής συγκυρίας**

- Είναι μεθοδολογικά ορθό να ρίξουμε το βάρος της ερμηνείας μας στους διανοούμενους; - εκκρεμεί να εξακριβώσουμε σε ποιους απευθύνονταν, ποιοι τους ακολούθησαν και γιατί
- Βαλκάνιοι αγρότες με επίσημο όνομα: χριστιανοί, ραγιάδες (κοσμική «σήμανση» του εαυτού και όχι ακόμη «ταυτότητα» ήταν ο τόπος, η οικογένεια, οι κλήροι του καθενός)

- Οι Έλληνες διανοούμενοι ριζοσπάστες προκαλούν ιδεολογικό ρήγμα σε αυτές τις «ταυτότητες», αναδιάταξη συσχετισμού της συμβολικής δύναμης – θα μπορούσαν όμως να εξελιχτούν σε μια ομάδα δασκάλων για τις ανάγκες αστικών τάξεων
- Η Γαλλική Επανάσταση και οι Ναπολεόντειες εκστρατείες υπήρξαν το εφαλτήριο που απογείωσε την δυναμική των Ελλήνων Διαφωτιστών
- Οι Έλληνες διαφωτιστές μπόρεσαν να έχουν αυτή τη δυναμική επειδή επίσης άλλες κοινωνικές ομάδες ραγιάδων (έμποροι – караβοкурайοι), για δικούς τους λόγους, είχαν την ανάγκη να αναδυθούν ως μια νέα και ανεξάρτητη κοινωνία
- Οι διάφορες ηγετικές ομάδες βρίσκονταν στο ίδιο αδιέξοδο, αλλά με διαφορετικούς όρους: το αδιέξοδο της δύναμης που είχαν σωρεύσει και του καθεστώτος του ραγιά

- Άρα τα 70-80 χρόνια πριν από την Επανάσταση αποτελούν την «ολική ιστορική συγκυρία» - κορύφωση της συγκυρίας ήταν η ίδρυση και η ανάπτυξη της Φιλικής Εταιρείας και όχι η Επανάσταση
- Η ρήξη ξεκινάει το Μάρτιο του 1821 καθώς και μια νέα συγκυρία, η επαναστατική (η οποία απαιτεί άλλου είδους προσέγγιση)

■ **Μια επανάσταση ανατρεπτική και συντεταγμένη**

- Η Ελληνική Επανάσταση είναι η πρώτη επιτυχημένη από τις νεωτερικές επαναστάσεις που εκδηλώθηκε με βάση ένα σχέδιο διαμορφωμένο από μία πολιτική οργάνωση
- Ήταν ανατρεπτική εναντίον της Οθωμανικής εξουσίας και της εκκλησιαστικής πολιτικής και ιδεολογικής τάξης της και εναντίον της γεωπολιτικής σταθερότητας που είχαν αποφασίσει οι ευρωπαϊκές δυνάμεις μετά την ήττα του Ναπολέοντα

- Παρά δε τις εσωτερικές διαμάχες, η Επανάσταση ήταν συντεταγμένη ως προς τον έλεγχο των πληθυσμών και την δημιουργία ανεξάρτητου κράτους
- Γι' αυτούς του λόγους δημιουργήθηκε το κίνημα του Φιλελληνισμού το οποίο εκτός από την έμπρακτη οικονομική και διπλωματική στήριξη, αναδημιούργησε πολλαπλασιαστικά, ιδίως μέσω της τέχνης, τα ιδανικά πρότυπα του Διαφωτισμού για τον Έλληνα και την Ελλάδα
- Σε σύγκριση με την Γαλλική Επανάσταση, τα θεσμικά δεδομένα στα οποία στηρίχθηκε η Ελληνική Επανάσταση ήταν στο σύνολό τους υποτυπώδη

- Οι θεσμοί αυτοί μπορούν να συνοψιστούν σε τέσσερις γενικές κατηγορίες: 1. φορολογία 2. η αρχή του Νόμου και η Προσωρινή Διοίκηση 3. ο στρατός 4. αντιπροσωπευτικό σύστημα πολιτικής διακυβέρνησης και συνεπαγόμενα πολιτικά δικαιώματα (ο κατεχόμενη μηχανισμός πολιτικής ενσωμάτωσης του πληθυσμού στην Επανάσταση)

■ **Από τις κοινωνικές ελίτ στην πολιτική ηγεσία της Επανάστασης**

- Τα ριζοσπαστικά μέλη των ομάδων ισχύος, μέσω της δράσης τους στη Φιλική Εταιρεία μετεξελίχθηκαν από κοινωνικά ισχυροί ραγιάδες σε μυστική πολιτική επαναστατική σύμπραξη

- Από την άνοιξη του '21 οι ηγέτες δημιούργησαν τα Τοπικά Πολιτεύματα τα οποία ήταν επαναστατικά συμβούλια με πλήρεις πολιτικές αρμοδιότητες – η δύναμη των τοπικών πολιτευμάτων άρχισε να περιορίζεται με τη δημιουργία κεντρικών εθνικών πολιτικών θεσμών από τον Ιανουάριο του 1822. Τη συγκρότηση της Εθνοσυνέλευσης ακολούθησε η εκλογή του Βουλευτικού και του Εκτελεστικού Σώματος. Όλα αυτά προϋπέθεταν συναίνεση μεταξύ των ηγετικών ομάδων

■ Οι τρεις ορίζοντες της ελευθερίας

- Η ιδέα περί ελευθερίας των εμπόρων-διανοομένων βρισκόταν πολύ κοντά στη νεωτερική σημασία της
- Η ιδέα περί ελευθερίας των κοτζαμπάσηδων και των Σουλιωτών βασιζόταν στις προσπάθειες απόσχισης από την Οθωμανική εξουσία – οι αρματολοί δεν είχαν μεγάλη παράδοση αυτονομίας αλλά ανομίας
- Οι κληρικοί που έλαβαν μέρος στην Επανάσταση ήταν μία μικρή ομάδα που αποτελείτο είτε από αποσυνάγωγους, είτε από ριζοσπάστες
- Η ελίτ της Επανάστασης συγκροτείτο από τρεις διαφορετικούς πολιτισμικούς κόσμους

- Οι ομάδες ισχύος που είχαν σχέση με το εμπόριο και τη διανοήση δεν χρειάστηκε να αρνηθούν τον εαυτό τους για να πάρουν μέρος στην Επανάσταση – οι κληρικοί, οι προεστοί, οι αρματολοί υπήρξαν πληρεξούσιες ομάδες των Οθωμανών – οι αρματολοί και οι κάποιοι κυρίως συνιστούσαν το πιο αρχέγονο κοσμοείδωλο του εαυτού και των άλλων

■ Ο εμφύλιος πόλεμος ως διαδικασία ομογενοποίησης του επαναστατικού υποκειμένου

- Οι πολιτισμικές διαφορές παρέμειναν ανοικτές και με την έναρξη της Επανάστασης – η ίδια όμως η Επανάσταση δημιούργησε μία δυναμική (μετά δε τη πτώση της Τρίπολης το Σεπτέμβριο του 1821 ότι οι Έλληνες μπορούσαν να νικήσουν – οι νίκες δημιουργούσαν πρόσφορο έδαφος για την πολιτική και η πολιτική έθετε (στις Εθνοσυνελεύσεις) κανόνες για όλους

- Η κρίσιμότερη στιγμή ομογενοποίησης της ηγετικής ομάδας σε μια ενιαία πολιτική στρατηγική του ανεξάρτητου εθνικού κράτους με φιλελεύθερες αρχές ήταν ο μεγάλος εμφύλιος (ή η δεύτερη φάση του εμφυλίου)
- Έγινε δε, για την επίλυση ενός κρίσιμου διακυβεύματος: εθνικό κράτος ή ημι-ανεξάρτητες τοπικές πελοποννησιακές ηγεμονίες υπό οθωμανική επικυριαρχία, όπως ήδη επιδίωκε η Ρωσία;
- Οι πολιτικοί, με πρωταγωνιστή τον Μινίτρο του Πολέμου Ιωάννη Κωλέττη και τις δυνάμεις των Ρουμελιωτών και των Σουλιωτών, επικράτησαν οριστικά – ανάγκασαν του προεστούς και τον Κολοκοτρώνη να εγκαταλείψουν τον τοπικισμό τους
- Η Ελληνική Επανάσταση έθετε εξ αντικειμένου γεωπολιτικά ζητήματα τα οποία ενέπλεκαν όλες τις μεγάλες δυνάμεις της εποχής. Αυτά τα ζητήματα η επαναστατική ηγεσία επιδίωκε να τα μεταστρέψει σε διεθνή υποστήριξη των Ελλήνων

- Στο επίπεδο της φιλελεύθερης ευρωπαϊκής κοινής γνώμης, οι Έλληνες είχαν διεθνοποιήσει την υπόθεσή τους και νικήσει τους Οθωμανούς εξ αρχής
- Το 1823 το ελληνικό ναυτικό επέβαλε ναυτικό αποκλεισμό στα λιμάνια του Ιονίου και του Αιγαίου από την Κρήτη έως τη Θεσσαλονίκη – Τον ίδιο χρόνο οι Έλληνες καταφέρνουν να συνάψουν δάνειο στο Σίτι του Λονδίνου
- Από τον Μάρτιο του 1824 ο Σουλτάνος ζήτησε από τον Μωχάμεντ Άλη τη Αιγύπτου να βοηθήσει στην καταστολή της Επανάστασης
- Η Υψηλή Πύλη απαντά με ένα συνολικό σχέδιο και προσπαθεί να συντρίψει την Επανάσταση

■ **Η αντιστροφή της συντριβής**

- Η έκβαση του εμφυλίου είχε οδηγήσει στον απόλυτο έλεγχο της ηγεσίας της Επανάστασης από τους πολιτικούς
- Το μόνο μέσο που απέμενε στους Έλληνες ήταν οι διεθνείς πολιτικές συμμαχίες
- Ψήφισμα της 24^{ης} Ιουλίου του 1825 (επιστολή προς τον Γεώργιο Κάνινγκ, πρωθυπουργό της Μεγάλης Βρετανίας)
- Στις 20 Οκτωβρίου 1827 ο οθωμανικός και ο αιγυπτιακός στόλος βυθίστηκε στο Ναβαρίνο (το Πρωτόκολλο της Αγίας Πετρούπολης το 1826 δεν έλεγε να κατατροπωθούν οι Οθωμανοί αλλά να απομακρυνθούν οι Αιγύπτιοι)

Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880

- Ο δέκατος ένατος αιώνας είναι ο πατέρας μας
- Αρχίζει το 1790 περίπου και φτάνει ως τους πολέμους του 1912 και ως την Μικρασιατική Καταστροφή
- 30 χρόνια πριν την Ελληνική Επανάσταση αναδύεται το ιδεολογικό πλέγμα που συνέχει ακόμη την κοινωνία μας – η συνείδηση του νέου ελληνισμού

- Αιώνας: Ρομαντικός και Εθνικός (1830-1880)
- Ρομαντισμός: Πρωτεϊκός και πολύτροπος δεν απέκτησε την συνοχή του Διαφωτισμού – «δεν υποτάσσεται στους νόμους της λογικής»
- Ο Διαφωτισμός δεν χάθηκε αλλά περιορίστηκε σε τομείς όπως η τεχνολογία, η πολιτική, η οικονομία, η εκπαίδευση
- Το εθνικό στοιχείο κατορθώνει να συναιρέσει τα δύο επίπεδα: λογική στη βάση, συναίσθημα στο εποικοδόμημα

- Η αλλαγή πολιτικού πλαισίου δεν αρκεί για να αλλάξουν οι κοινωνικές δομές και οι τρόποι παραγωγής

Ιδεολογία - Νοοτροπίες

- **1. Ορισμοί:** Η λέξη Ιδεολογία χρησιμοποιείται σε αναφορά με ένα σύνολο στενά συγγενικών δοξασιών και ιδεών ή και στάσεων που χαρακτηρίζουν μια ομάδα ή μια κοινότητα (δύο επίπεδα: το «επιτηδευμένο» και το «ανεπιτήδευτο»)
- Νοοτροπία είναι το δεύτερο επίπεδο «το απρόσωπο περιεχόμενο της σκέψης»

- Ιδεολογία: ορθή ή πλανημένη συνειδητή και κάπως συστηματική αντίληψη για τα πράγματα
- Νοοτροπία: αντίληψη πιο ασαφή και λιγότερο συνειδητή που την εντοπίζουμε εμείς στον χρήστη της

- ταξική ανάλυση: ιδεολογίες, νοοτροπίες, συμπεριφορές, στάσεις, αναφέρονται στα ηγετικά στρώματα της κοινωνίας (τα «ταξικά» κανάλια επικοινωνίας δεν έχουν διερευνηθεί)
- βάση-εποικοδόμημα: πρέπει να γνωρίζουμε την «βάση» (οικονομικο-κοινωνικές και πολιτικές δομές) – όμως οι νοητικές παραστάσεις έχουν αυτόνομη ύπαρξη. Σημαντικό είναι να παρακολουθήσουμε τις ασυμφωνίες, τις εντάσεις, τις συγκρούσεις, τις αλληλεπιδράσεις

Ένα ανεξάρτητο ελληνικό κράτος

- Το ελεύθερο ελληνικό κράτος του 1830 δεν ήταν αυτονόητο για τους Έλληνες
- Χρειάζεται να ξαναδούμε τις πραγματικότητες της εποχής:
- **1. Η Επανάσταση:** Τι είναι μία Επανάσταση; Ανατροπή των παλιών ιεραρχιών, καταστροφές, πρόσφυγες, πληθυσμιακές ανακατατάξεις, πολιτικές αλλαγές, ανεξαρτησία της ελληνικής εκκλησίας, νέα ήθη και έθιμα, πολεοδομία

- **2. Το κεντρικό κράτος:** συγκεντρωτική διοίκηση, διάκριση εξουσιών, συνεκτικός κρίκος η εθνική συνείδηση, αλλαγές στην οικονομική οργάνωση (εθνικές γαίες, μικροί καλλιεργητές, υπεραξία στα χέρια εμπόρων-τοκογλύφων)
- **3. Ανάμεσα στο παλιό και το καινούργιο:** αναντιστοιχία ανάμεσα στο θεσμικό πλαίσιο και στις οικονομικές, κοινωνικές και νοητικές δομές (τα δυτικά και ανατολικά στοιχεία ήταν κεντρική αντίφαση αλλά και πραγματικότητα)

- **4. Το ευρωπαϊκό και το οθωμανικό πλαίσιο:** ανάπτυξη του καπιταλισμού σε Ευρώπη και Αμερική, το «πρότυπο» αλλάζει συνεχώς (π.χ. σιδηρόδρομος). Αλλά και η οθωμανική αυτοκρατορία μπαίνει στην επιρροή του δυτικού κόσμου, άρα και ο δεύτερος όρος σύγκρισης, μεταβάλλεται συνεχώς

Τα καινούργια προβλήματα

- **1. Η πολιτική διάσπαση:** ελληνισμός ελεύθερος – αλύτρωτος, αναζήτηση ενοποιητικών δεσμών. Ελληνισμός αυτόχθων – ετερόχθων.
- **2. Η αμφισβήτηση της καταγωγής:** ο. **Fallmerayer.** Καταγωγή των Ελλήνων (1830). Το πλαίσιο της εποχής: υποχώρηση του φιλελληνισμού, ίδρυση του ελληνικού κράτους, ανεπάρκεια «των κληρονόμων», φυλετική καταγωγή ουσιαστικό στοιχείο του έθνους

- **3. Η αφύπνιση της εθνικής συνείδησης των Βαλκανίων:** Βούλγαροι, Σέρβοι, Ρουμάνοι, Αλβανοί, Τούρκοι. Ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης ως κριτήριο διανομής πληθυσμών και εδαφών.
- **4. Η διεθνής ισορροπία:** Κατά τη διάρκεια του αγώνα: ουδέτερη-ευμενής-φιλική στάση. Μετά το 1830 εχθρική στάση απέναντι στην αλυτρωτική πολιτική της Ελλάδας

- **4. Τα εσωτερικά προβλήματα:** Δύσκολη οικονομική ανάπτυξη, ανυπαρξία βιομηχανίας (αίσιες προοπτικές, σκληρές πραγματικότητες)

Κρυστάλλωση της εθνικής συνείδησης

- Α. Η εθνική συνείδηση
- Β. Ανάπτυξη της εθνικής ιστοριογραφίας
- Γ. Μια καινούργια επιστήμη γεννιέται: η Λαογραφία

Η εθνική συνείδηση

- 1. Η γένεση της ελληνικής εθνικής συνείδησης: όσον αφορά στα στοιχεία της εθνικής ταυτότητας, οι Έλληνες ήταν σε εξαιρετικά ευνοϊκή θέση (όσοι χριστιανοί μιλούσαν ελληνικά, μπορούσαν να θεωρηθούν Έλληνες). Κοινή καταγωγή από τους Αρχαίους Έλληνες. Η «Ελλάδα μέσω Ευρώπης». Άρα: γλώσσα, πρόγονοι, θρησκεία. Νεοέλληνες ήταν οι απόγονοι των αρχαίων, που έγιναν χριστιανοί.

- **2. Εξάπλωση της εθνικής συνείδησης:** η εθνική συνείδηση ήταν ένα από τα κέρδη της επανάστασης. «Χριστιανοί», «ρωμιοί», ή «μωραΐτες», «ρουμελιώτες», «κρητικοί» μετονομάστηκαν σε «Έλληνες». Για τη λογισσύνη του Βυζαντίου και μετά, το θέμα είχε τεθεί (αλλά και «Γραικός» και «Ρωμαίος») – για τους αγροτικούς πληθυσμούς δήλωνε την ειδωλολατρεία. Στυλοβάτες της εθνικής συνείδησης: Ιστοριογραφία, Λαογραφία

Ανάπτυξη της εθνικής ιστοριογραφίας

- **1. Η ιστοριογραφία του Διαφωτισμού:** η Ιστορία είναι ο «μαγικός καθρέφτης» της εθνικής συνείδησης. Ο Διαφωτισμός και η Παγκόσμια Ιστορία. 1837, Πανεπιστήμιο Αθηνών, έδρες «Γενική Ιστορία», «Ιστορία των αρχαίων εθνών».
- **2. Η εθνική ιστοριογραφία:** γύρω στα 1840-1850 υπάρχει αλλαγή. Από την Παγκόσμια Ιστορία στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Νέα ιστορική αντίληψη (σημαντικό παράδειγμα, οι Μακεδόνες, αλλά και το Βυζάντιο)

- **«Ιδεολογικές Μετατοπίσεις»:** Ο Κλασικός κόσμος εκπροσωπεί τα ιδεώδη των γραμμάτων, των τεχνών, της ανδρείας, της αρετής, της δημοκρατίας. Οι Μακεδόνες εκπροσωπούν το πολιτικό ιδεώδες της ενότητας της φυλής και της επέκτασης του ελληνισμού στην ανατολή. Ανατρέπεται η θεώρηση «Αρχαίοι-Νεότεροι», νέο σχήμα τρίσημο «αρχαιότητα-βυζάντιο-νέος ελληνισμός»

Μια καινούργια επιστήμη γεννιέται: η Λαογραφία

- Νεότερη επιστήμη, γεννήθηκε για να απαντήσει σε κρίση της εθνικής ταυτότητας. 1774, Herder, αδελφοί Γκριμ.
- Από τη σχέση «ηγεμόνας-υπήκοοι» στη σχέση «ισότιμοι πολίτες» (Γαλλική Επανάσταση)
- Τα δημοτικά τραγούδια δεν θα αποτελούσαν στοιχείο ταξικής αλλά εθνικής διαφοροποίησης

- **1. Το ενδιαφέρον για τη λαογραφία στην Ελλάδα:** 1815. περιορισμένο ενδιαφέρον που απηχεί τις ευρωπαϊκές αναζητήσεις, το «έθνος» γίνεται στατική έννοια (υπάρχει από πάντα, αναλλοίωτο). Κατά την διάρκεια της Επανάστασης χάνεται το ενδιαφέρον κι εμφανίζεται πάλι κατά την δεκαετία του 1840 (σημειώνεται το κενό). 1842, Παύλος Καλιγάς – Μάρκος Ρενιέρης, 1849, Ευθύμιος Καστόρχης (αναφορές). Εκδόσεις: 1850, Κέρκυρα, Αντώνιος Μανούσος, 1852, Μιχ. Λελέκος, Αθήνα, Σπυρίδων Ζαμπέλιος, Κέρκυρα.

- Το δημοτικό τραγούδι δεν εκτοπίζει την αρχαία κληρονομιά, αποτελεί μία εκδοχή της εθνικής ταυτότητας. Πάντως το 1855 προτείνεται στη Βουλή μία εθνική έκδοση. Το 1857 μία υπουργική εγκύκλιος συνιστά στους δασκάλους της επαρχίας να τα συλλέγουν

- **2. Θεωρητικός λόγος για τα δημοτικά τραγούδια:** πώς αντιμετωπίζονταν τα δημοτικά τραγούδια; Τι περίμεναν οι λόγιοι της εποχής; Α) θεωρητικός λόγος (πρόλογοι, σχόλια, μελέτες) Β) εκδοτική πρακτική. 1852, *Ύμνασμα δημοτικά της Ελλάδος*, εκδοθέντα μετά μελέτης περί μεσαιωνικού ελληνισμού, σελίδες 767 (595 σελίδες η μελέτη, 172 σελίδες τα τραγούδια). Παρελθόν-Παρόν-Μέλλον

- Το ιδεολογικό σχήμα του Ζαμπέλιου: τα δημοτικά τραγούδια γεννήθηκαν αμέσως μετά την άλωση της Κων/πολης, όταν αποκατασταθεί πολιτικώς το γένος, τα τραγούδια θα αποσυρθούν από το προσκήνιο. Το σπαθί και το τραγούδι είναι οι δύο αχώριστοι σύντροφοι του γένους.

Το μέλλον του ελληνισμού. Η Μεγάλη Ιδέα

- Στενά γεωγραφικά και «πνευματικά» όρια
- Όρος ασαφής και πολυσήμαντος – 1844, Κωλέτης στην Εθνοσυνέλευση. Τρεις αντικρουόμενες απόψεις: επέκταση, πνευματική αναγέννηση, ανασυγκρότηση του κράτους
- Αθήνα ή Κωνσταντινούπολη; Νεότερικό εθνικό κράτος ή πολυεθνική-ομοσπονδιακή αυτοκρατορία;

- Η αντιμετώπιση των άλλων εθνισμών από τους Έλληνες: σχολεία, σύλλογοι, προπαγάνδα, βιβλία
- «Οι Έλληνες έζων μάλλον δια της φαντασίας ή δια της θετικότητας»

Πραγματικότητες και ιδεολογίες

- Αθήνα, η πρωτεύουσα. Η προτίμηση του Όθωνα συνόψιζε μίαν ισχυρή αντίληψη για το μέλλον (και το παρελθόν) του νεαρού κράτους
- Μία πόλη ευρωπαϊκή: απόλυτη ευρωπαϊκή πορεία και εικόνα
- Ο κεντρικός άξονας της πόλης: Ο κόσμος του πνεύματος εκπροσωπείται με τις πιο λόγιες μορφές

- Η ηγεμονία του ιδιωτικού: σπίτια μαζί με δημόσια κτίρια – δημόσια κτίρια προσφορές ιδιωτών (Βαλλιάνειος η Βιβλιοθήκη, Σιναία η Ακαδημία, Βαρβάκειο το αρρεναγωγείο, Αρσάκειο, Ριζάρειος, Ζάππειο, Τοσίτσειο το Πολυτεχνείο, Αβερύφειο το Στάδιο). Απουσία μνημείων.

- Το παλάτι. Από την Ακρόπολη στον «στρατώνα». Κυριαρχία του Νεοκλασικού ρυθμού.
- Στη σκιά της Ακρόπολης
- Η καθαρεύουσα πόλη
- Η απουσία του «μερικού»

- **Αρσάκειο Παρθενονγυγίσιο**

Περιοχή: οδός Πανεπιστημίου 47-49

Έτος: 1845-1852

Περιγραφή:

Το μέγαρο του Αρσακείου Παρθενονγυγισίου, στη γωνία των οδών Πανεπιστημίου και Περικλέους (τότε Μανδρών), οικοδομήθηκε μεταξύ των ετών 1845-1852, βάσει σχεδίων του αρχιτέκτονα Λυσάνδρου Καυτανζόγλου (1811-1885), για λογαριασμό της Φιλικπαίδευτικής Εταιρείας, η οποία είχε αγοράσει το οικόπεδο από την Μονή Ζωοδόχου Πηγής της Άνδρου. Η ακαδημία ολοκληρώθηκε χάρη στη δωρεά του ομογενούς Απόστολου Αρσάκη (1792-1874) και θεωρείται η αυθεντικότερη έως έκφραση ενός "εξελιγμένου νεοκλασικισμού". Το 1936 στην πρόσοψη του μεγάρου κτίστηκαν εμπορικά καταστήματα (βάσει σχεδίων του αρχιτέκτονα Εμμανουήλ Κριεζή), τα οποία καταργήθηκαν μεταξύ των ετών 1984-1989, στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης αποκατάστασης του Αρσακείου (που σχεδιάστηκε από τον αρχιτέκτονα Αλέξανδρο Καλλιγδό) μετά την περάτωση της οποίας εγκαταστάθηκε στους χώρους του το Συμβούλιο Επικρατείας.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία:

Δ. Φιλιππίδης, Η ζωή και το έργο του αρχιτέκτονα Λυσάνδρου Καυτανζόγλου (1811-1885), Αθήνα 1995, σ. 141-163* Η εν Αθήναις Φιλικπαίδευτική Εταιρεία, Αρσάκειο-Τοσίτσεια Σχολεία, Αθήνα 1996* Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ, Δοκίμια για τη Νέα Ελληνική Αρχιτεκτονική, Αθήνα 2001.

- **Οίκος Κλεβίθε-Schaubert (Παλιό Πανεπιστήμιο)**

Περιοχή: οδός Θόλου 5

Έτος: 1674-1837

Περιγραφή:

Ο αρχικός πυρήνας του κτίριου της οδού Θόλου 5, στην Πλάκα, με τα τοιχίσια φρουριακά διαστήματα και τους θαλασσοειδείς υπογύαιους χώρους, χρονολογείται από την περίοδο της Τουρκοκρατίας, τουλάχιστον από τον 17ο αιώνα. Το κτίριο ανήκε στην Οθωμανίδα ιδιοκτήτρια του (Σατέ Χανούμ) οι φίλοι και συνεργάτες αρχιτέκτονες Σταμάτος Κλεβίθε (1802-1862) και Eduard Schaubert, όταν εγκαταστάθηκαν στην απελευθερωμένη Αθήνα, το 1831, σκέψης και προέβλεψαν σε αναστήλωση και εκτεταμένες επεκτασεις του (κατά την Μάρκ Καρδωίτη-Αδάμη), ή στην οικοδόμηση νέου κτίριου επί των «υπολείμματων» του θαλασσοειδούς, ανακατασκευάζοντάς το μεν στο δε (κατά τον Δ. Φιλίππιδη). Σε κάθε περίπτωση, ο κλαστικός εξώστης του ορόφου στη βόρεια πλευρά, το χαμηλό που βάλτο στην αυλή προς νότο, οι θόλοι, τα πενήντα, η γωνιακή συμμετρία των στόμων κ.τ.λ., προσέδωσαν μαζορεκτικότητα και απεικονιζόταν στοιχεία της παρδοσιακής οθωμανικής αρχιτεκτονικής. Το κτίριο οικοδομήθηκε το 1834 στη Γραμματεία (Υπουργείο) Δημοσίας Εκπαιδευτικής αρχής προκειμένου να στεγαστεί το πρώτο Γυμνάσιο της Αθήνας και, στη συνέχεια, για να φιλοξενήσει το καινούριο Πανεπιστήμιο. Προκαταβλήθηκε ως κτίριο της εκπαιδευτικής διδασκαλίας, ο Κλεβίθες προέβλεπε τότε (το 1837) προς αίθουσες διδασκαλίας, ενώ κατασκευάστηκε και ένα αμφιθέατρο ανατομίας, από τον Δανό αρχιτέκτονα Hans Christian Hansen (1803-1883). Μετά την εγκατάσταση του Πανεπιστημίου στην οριστική του έδρα, το 1841, η οκτώκλιτη (ο Schaubert είχε σκεφτεί) παρόμοια νεοκλασική από τη Γραμματεία-Δημοσίας Εκπαιδευτικής, στεγάζοντας το διδασκαλείο και το Παραμαθητικό Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο μέχρι το 1850. Στη συνέχεια νοικοκυρεύτηκε από το Υπουργείο Στρατιωτικών και χρησιμοποιήθηκε ως στρατώνας. Το 1858 πωλήθηκε και ο νέος του ιδιοκτήτης το κληροδότησε στο Μυστήριον του Παναγίου Τόπου, ενώ το 1907 αγοράστηκε ως πλυστήριο από τον Δημήτριο Χαρίτη. Το 1886 είχαν φιλοξενηθεί στο κτίριο πρόσωπα της Κρητικής επανάστασης (βρίσκονταν ακόμη εκεί το 1887) και το 1922-1923 πρόσφυγες από τη Μικράσια, ενώ μεταπολεμικά στεγάστηκε στο κτίριο ταβέρνα με την επωνυμία «Παλιό Πανεπιστήμιο». Αποκατασκευάστηκε το 1962 από την Αρχαιολογική Υπηρεσία και το 1963 κηρύχθηκε διατηρητέο μνημείο, ενώ τρία χρόνια αργότερα (το 1967) παραχωρήθηκε στο Πανεπιστήμιο (σε απύκνωση με την οκτώκλιτη). Μετά από την στην 1975-1985 πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες εργασίες συντήρησης και έκτοτε στεγάζει το Μουσείο της Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ενδοκτίσιες θρύλοιφοι:

Ο Φωτιστής, Σταμάτος Κλεβίθε (1802-1862), Καρλοπούλη 1793* Δ. Φιλίππιδης, Νεοκλασική Αρχιτεκτονική, Αθήνα 1984* Μάρκ Καρδωίτη-Αδάμη, "Το σπίτι του Κλεβίθε στο Ριζόκαστρο", Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Κατάλογος Έκθεσης Ενθυμμάτων "1837-1987-Εκατόν Πενήντα Χρόνια", Αθήνα 1987, σ. 21-23.

- Παλαιά Βουλή

Περιοχή: οδός Σταδίου & Κολοκοτρώνη
Έτος: 1858-1875

Περιγραφή:

Στο τότε βορειοανατολικό άκρο της παλαιάς πόλης των Αθηνών, κοντά στο τείχος Χασακή, είχε οικοδομηθεί το 1832 μια από τις πρώτες νέες σκίες της απελευθερωμένης Αθήνας, μέσα σε ένα μεγάλο κήπο, για λογαριασμό του Χιώτη τραπεζίτη Αλέξανδρου Κονιόσταυλου. Μετά την εγκατάσταση της πρωτεύουσας του νεοπαγούς Ελληνικού κράτους στην Αθήνα, το 1834, η σκία αυτή χρησιμοποιήθηκε για δύο περίπου έτη ως προσωρινό ανάκτορο του Όθωνα (με την προσθήκη μιας κυκλικής αίθουσας). Στη φάση εκείνη, ο Δανός αρχιτέκτονας Hans Christian Hansen (1803-1883) υπέβαλε μια μελέτη ολοκληρωμένης επέκτασης του κτίριου, η οποία όμως δεν πραγματοποιήθηκε. Μετά την άφιξη της Αμαλίας, το βασιλικό ζεύγος εγκαταστάθηκε στην σκία του (επίσης Χιώτη τραπεζίτη) Σταμάτιου Δακρύδη Βούρου, στην πλατεία Κλαυθμώνος, ώστε να οικοδομηθούν τα οριστικά ανάκτορα (η σημερινή Βουλή). Η ολοκλήρωση των τελευταίων συνέπεσε με την Επανάσταση του 1843 και η Συντακτική Συνέλευση του 1844 συνήλθε στην σκία Κονιόσταυλου, στην οποία κατόπιν συνεδρίαζαν επί μια δεκαετία η Βουλή και η Γερουσία, μέχρι την πυρκαγιά του 1854 που κατέστρεψε τελείως το κτίριο. Μετά από αυτό (και ενώ τα νομοθετικά σώματα εγκαταστάθηκαν προσωρικά σε μια πτέρυγα του Πανκτιστημίου), ανατίθηκε στον Γάλλο αρχιτέκτονα Φρανσουά Βουλανζέρ (1802-1875), η αποθήκη μελέτης για την ανέγερση νέου κτίριου στην ίδια θέση (με πρόβλεψη δύο αμφιθεάτρων). Ο θεμέλιος λίθος τέθηκε από την Αμαλία τον Αύγουστο του 1858, αλλά η ακαδημία διακόπηκε ένα χρόνο αργότερα, έλλειψι πόρων. Μετά την έξωση του Όθωνα, ανατίθηκε το 1863 στον αρχιτέκτονα Παναγιώτη Κάλκιο (1810-1878) η αναθεώρηση των σχεδίων, καθώς στο μεταξύ είχε καταργηθεί ο θεσμός της Γερουσίας, και παράλληλα αποφασίστηκε για λόγους οικονομίας η μετατροπή της πρόσοψης από διάφορη σε μονόριχη. Το κτίριο, νεοκλασικού ρυθμού (χωρίς ωστόσο την επιβλητική απλότητα άλλων συγχρόνων του), περατώθηκε το 1875 και έκτοτε στεγάζει τη Βουλή των Ελλήνων μέχρι το 1935. Στη συνέχεια στέγασε το Υπουργείο Δικαιοσύνης, ενώ από το 1961, ανακαταμένο και διαρρυθμισμένο, φιλοξενεί το Μουσείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδας.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία:

Κ. Η. Μπίρης, *Αι Αθήναι από τον 19ο ως τον 20ο αιώνα*, Αθήνα 1η έκδ. 1966, 3η έκδ. 1996, σ. 149-150* Αριστία Παπακαλλού-Κρίτσουσαν, *Χριστιανός Χάνσεν*, Επιστολές και σχέδια από την Ελλάδα, Αθήνα 1993* Ι.Ε.Ε., *Το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο*, Αθήνα 1994.

- **Οφθαλματρείο**

Περιοχή: οδός Πανεπιστημίου 26 & Σίνα
Έτος: 1847-1869

Περιγραφή:

Ο θεμέλιος λίθος του Οφθαλματρείου της οδού Πανεπιστημίου τέθηκε το 1847, και η οικοδόμησή του ξεκίνησε αρχικά βάσει σχεδίων του Δανού αρχιτέκτονα Theorhi Hansen (1813-1891), τα οποία προέβλεπαν ένα μονώροφο νεοκλασικό κτίριο. Όταν διακόπηκαν οι εργασίες στο ύψος του ημιποστίου, το 1850, ελλείψει πόρων, ο Hansen παρατηρήθηκε από το έργο και τη συνέχισή του ανέλαβε ο Λύσανδρος Καυτανζόγλου, προσθέτοντας την προέξοχή της κυρίας εισόδου και ακολουθώντας κατά την ολοκλήρωσή του έναν ρυθμικό ποσειδώνιο ρυθμό. Το έργο αποπερατώθηκε το 1859, ενώ μεταξύ των ετών 1867-1869 οικοδομήθηκε ένας ακόμη όροφος, βάσει σχεδίων του στρατιωτικού μηχανικού Γεράσιμου Μισαζίδη. Το 1881 προστέθηκε ένα υπεράυλο στο δάμα και αργότερα (μεταξύ των ετών 1910-1915) το βοήθητικό κτίριο των εξωτερικών κερμάτων στην αυλή προς την οδό Σίνα, προσαρμοσμένο στο ύψος του κυρίου κτίριου (σε σχέδια του αρχιτέκτονα Αριστούλη Μπαλάνου). Η διαρρύθμιση του όλου έργου συνιστά μια αξιολογική αντίθεση προς τον επιβλητικό νεοκλασικισμό της παρακείμενης "Αθηναϊκής τριλογίας" (Ακαδημία, Πανεπιστήμιο, Βιβλιοθήκη).

Ενδεικτική Βιβλιογραφία:

Κ. Η. Μπίρης, *Αι Αθήναι από του 19ου ως τον 20ον αιώνα*, Αθήνα 1η εκδ. 1966, 2η εκδ. 1996, σ. 140-142* Δ. Φιλιππίδης, *Νεοκλασική Αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1984, σ. 93* Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, *Κατάλογος Έκθεσης Ειθυμιμάτων "1837-1987-Εκατόν Πενήντα Χρόνια"*, Αθήνα 1987* Αριστία Παπανικολάου-Κρίστενσεν, *Χριστιανός Χάνσεν. Επιστολές και σχέδια από την Ελλάδα*, Αθήνα 1993* Δ. Φιλιππίδης, *Η ζωή και το έργο του αρχιτέκτονα Λύσανδρου Καυτανζόγλου (1811-1885)*, Αθήνα 1996, σ. 190-191* Μάρια Καρδαμίτση-Αδάμη & Αριστία Παπανικολάου-Κρίστενσεν, *Το Οφθαλματρείον Αθηνών (1843-1993)*, Αθήνα 1993.

Εν Αθήναις τη 3 Μαΐου 1837
Τα εγκαίνια του Πανεπιστημίου Αθηνών

Ιδεολογίες και Συμβολική Εξουσία

Η αφετηρία

- Το πανεπιστήμιο ιδρύθηκε με δύο διατάγματα: 14 Απριλίου 1837 – 22 Απριλίου 1837 (είχε προηγηθεί διάταγμα, το 1836 από τον Άρμανσπεργ)
- Πρύτανης – 4 Σχολάρχες (δηλαδή Κοσμήτορες)
- Όροι: Πανεπιστήμιον, Πανεπιστημείον, Πανδιδακτήριον, Πανεπιστήμιον Όθωνος, Οθώνειον Πανεπιστήμιον, Οθωνικόν

Όθωνας, Αντιβασιλεία, Μάουρερ

- Μάουρερ: μέλος της πρώτης Αντιβασιλείας (Άρμανσπεργκ, Έιντεκ) καλεί τον Κ.Δ.Σχινά για την ίδρυση Πανεπιστημίου – Φιλέλληνας αλλά χωρίς χάρη, εμπνέεται και συνεργάζεται με τον «κύκλο του Κοραή»
- 1835: πρώτος ο Μάουρερ διατυπώνει το όραμα της Μεγάλης Ιδέας (Κωλέττης, 14 Ιανουαρίου 1844) – θα δούμε την ίδια ιδέα ειπωμένη από τον Κ.Δ.Σχινά

- Τα σχέδιά του Μάουρερ δεν πραγματοποιήθηκαν από τον ίδιο
- Χρονοδιάγραμμα των σχεδίων του: Οκτώβριος του 1834 θα άρχιζε η λειτουργία και 2 Νοεμβρίου «ημέρα των γενεθλίων του» τα εγκαίνια
- Ιούλιο του 1834 απολύεται ο Μάουρερ και Αύγουστο του 1834 ο Σχινάς

- Ο Όθωνας επιστρέφει από μεγάλο ταξίδι στη Βαυαρία αρχές Φεβρουαρίου 1837 συνοδευόμενος από τον γερμανό ελληνομαθή Χριστιανό Αύγουστο Brandis – απολύεται ο Άρμανσπεργκ
- Επιστρέφουν οι Σχινάς και Νεόφυτος Δούκας – τα οράματα του Μάουρερ μοιάζει να επικρατούν στις 3 Μαΐου 1837

Στα εγκαίνια: το λογίδριο του Κ.Δ.Σχινά

- Ο Νεόφυτος Βάμβας μίλησε αντί για τον Σχινά (με κείμενο του Σχινά)
- Ιδεολογικοί πυλώνες: 1. η «Μετακένωση» του Κοραή (τα «φώτα» από την Δύση στην Ανατολή) – ίδια η ιδέα με εκείνη του Μάουρερ – «Μεγάλη Ιδέα» 2. Ενότητα (Πρώτος των Πανελλήνων Βασιλεύς)
- Ιδέες του καιρού, ιδέες όποιου τις επαναλαμβάνει και τις κάνει δικές του

- Πώς ορίζεται η Ανατολή; Ο αλύτρωτος Ελληνισμός (η καθ' ημάς Ανατολή, η Ήπειρος, η Μακεδονία, η Θράκη, η Μικρά Ασία, η Κρήτη κ.λπ)
- Άρα ο σκοπός του Πανεπιστημίου είναι εθνικός και πολιτικός

- Στον πανηγυρικό λόγο τα θέματα δεν παρουσιάζονται ως «υπό συζήτηση» αλλά ως κοινά αποδεκτές αλήθειες
- Το λογίδριο του Σχινά άνοιξε όλα τα ιδεολογήματα του μεταγενέστερου ελληνισμού

Δημόσιες Εορτές στην Ελλάδα, 1830-1860

Γένεση του κρατικού συμβολισμού

Παναγιώτης Κιμουρτζής – Άννα Μανδουλαρά

1. Οι δημόσιες εορτές ως συμβολισμοί του Κράτους: μια συγκριτική προσέγγιση

Γιατί να ενδιαφερόμαστε για τις γιορτές;

Στις 13 Αυγούστου του 2004 πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα η Τελετή Έναρξης των 28^{ων} Ολυμπιακών Αγώνων. Κατά γενική ομολογία, η τελετή ήταν επιτυχημένη, δηλαδή τεχνικά άρτια και με αισθητική, άξια της παγκόσμιας εμβέλειας μιας τέτοιας γιορτής.

Τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας σε όλο τον κόσμο περιέγραψαν το θέαμα με χαρακτηριστική φρασεολογία. Σημειώνουμε ενδεικτικά: «Με ένα θεατρικό μείγμα της αρχαίας και της μοντέρνας Ελλάδας σήμανε η έναρξη των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας ανεβάζοντας τα πνεύματα στη γενέτειρά τους» - Πρακτορείο Reuters. «Όλη η ανατριχίλα στην Αθήνα. Μεγαλειώδες. Συναρπαστικό. Ένα μοναδικό γεγονός γεμάτο από χρώματα, εικόνες και σύμβολα» - Gazzetta Dello Sport. «Η τελετή έναρξης της Αθήνας ζωντάνεψε μύθους» - ABC της Αυστραλίας.

Το ενδιαφέρον είναι ότι αν την είχε παρακολουθήσει ο Έλληνας «εθνικός ιστορικός» του 19^{ου} αιώνα Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος θα είχε ενθουσιαστεί διότι το τριμερές σχήμα του «Αρχαία Ελλάδα – Βυζάντιο – Νεότερη Ελλάδα», σύμφωνο άλλωστε με το πνεύμα της εποχής του, ήταν απολύτως παρόν και πολύ ωραία ενσωματωμένο στην εικόνα που η σύγχρονη Ελλάδα ήθελε να προσφέρει στην παγκόσμια αγορά. Τα εθνικά, μάλιστα, κλισέ, ήταν προσεκτικά επιλεγμένα ώστε να ικανοποιούν και τους απαίδευτους τηλεθεατές στην άλλη άκρη του κόσμου (Αρχαία Ελλάδα, χλαμύδες, περικνημίδες κλπ) αλλά και τους καλλιεργημένους Ευρωπαίους και Αμερικανούς που γνωρίζουν τον κυκλαδικό πολιτισμό, τον Μινωϊκό πολιτισμό, την Ελληνική Επανάσταση, τον Καραγιόζη κλπ.

Οι τελετές έναρξης των Ολυμπιακών Αγώνων δεν ανήκουν, βέβαια, στις «Εθνικές Εορτές», δεν επαναλαμβάνονται, ούτε περιέχουν κάποιο πολιτικό νόημα με τη στενή έννοια του όρου «πολιτικός». Οι διοργανωτές τους προσπαθούν να είναι μοναδικές, ταυτόχρονα όμως, όλες, πρέπει να μοιάζουν μεταξύ τους, να δείχνουν, δηλαδή, σεβασμό στα παγκόσμια ιδανικά του αθλητισμού, την ευγενή άμιλλα και την ισότητα. Οι τελετές έναρξης είναι αρκετά ιδιότυπες γιορτές, η ιστορία τους όμως, (η οποία δεν έχει ακόμη γραφεί, παρότι έχουν ήδη συλλεγεί και οργανωθεί σε μία μορφή αφήγησης οι κινηματογραφικές εικόνες που έχουν ληφθεί) θα όφειλε να μελετήσει πεδία κοινά με τον ιστορικό οποιασδήποτε άλλης γιορτής: συμβολικά συστήματα, εθνικές ιδεολογίες ιστορικά προσδιορισμένες, Κράτος.

Το ότι οι γιορτές αποτελούν πια δικαιωματικά αντικείμενο της ιστορίας, αυτό το οφείλουμε στη διπλή παρακίνηση της λαογραφίας και της εθνολογίας. Η επαφή μαζί τους έμαθε στον ιστορικό να ενδιαφέρεται για το όπλο που προσφέρει στην ανθρώπινη ύπαρξη η τελετουργικότητα, ακόμα κι όταν είναι ανώνυμη, ακόμα κι όταν δεν έχει σαφή κανονισμό ή συνειδητή συνοχή. Και να μην ξεχνάμε, η ψυχανάλυση του έμαθε το ενδιαφέρον που μπορεί να έχει το φαινομενικά ασήμαντο.

Ωστόσο, η προσάρτηση του αντικειμένου αυτού στην ιστορία προσκρούει σε αντιξοότητες. Πρώτα απ' όλα δεν είναι βέβαιο ότι η γιορτή η ίδια παραδίδεται στην ιστορική ερμηνεία χωρίς να αντιπαραθέτει βουβή αντίσταση. Όχι μόνο εξαιτίας της τεράστιας αβεβαιότητας που πλανιέται επάνω από τις περιοχές της πολιτιστικής ιστορίας, αλλά και εξαιτίας των ιδιαίτερων δεσμών της γιορτής με τον χρόνο. Γιατί, ολοφάνερα, το διπλό άνοιγμα του παρόντος της γιορτής πάνω στο παρελθόν και πάνω στο μέλλον, μιλά στον ιστορικό σε μια γλώσσα που του είναι οικεία. Η γιορτή, συνήθως, περιέχει την ανάμνηση. Επαναφορά του παρελθόντος, συχνά επέτειος, η γιορτή κουβαλά μια μνήμη που εύκολα μπαίνει κανείς στον πειρασμό να θεωρήσει ως αναγγελία του μέλλοντος, και του οποίου άλλωστε μας δίνει μια κατά προσέγγιση εικόνα. Μοιάζει με ένα «οιονεί» μέλλον, που ο ιστορικός έχει την καλή τύχη να μπορεί να συγκρίνει με το πραγματικό μέλλον. Αυτονόητα, για τον ιστορικό η πεισματική οπισθοδρομικότητα της γιορτής συνιστά ένα ενδιαφέρον φαινόμενο. Και οφείλει να ξέρει ότι η ιστορία της γιορτής θα είναι η ιστορία ενός φαινομένου, σε μεγάλο βαθμό, τυφλού απέναντι στην ιστορία.

Ποιος οργανώνει τις γιορτές και για ποιο λόγο;

Ο ιστορικός Eric Hobsbawm εντάσσει τις επίσημες νέες δημόσιες γιορτές στο σύνολο των «επινοημένων παραδόσεων» των περισσότερων ευρωπαϊκών κρατών, παλιών και νέων, μια διαδικασία που έλαβε κυρίως χώρα με αξιοσημείωτη ένταση κατά την περίοδο 1870-1914. Σύμφωνα με τον Hobsbawm, κατά το 19^ο αιώνα, όλα τα ευρωπαϊκά κράτη αλλά και η Αμερική,

είχαν να αντιμετωπίσουν πρωτόγνωρα προβλήματα σχετικά με τον τρόπο διατήρησης ή εγκαθίδρυσης της υπακοής, της αφοσίωσης και της συνεργασίας των υπηκόων τους ή των μελών τους ή της κρατικής νομιμοποίησης στα μάτια των υπηκόων τους. Για παράδειγμα, πολιτικοί και κοινωνικοί μετασχηματισμοί, όπως εκείνοι που αντικατέστησαν τις σχετικά αυτόνομες συλλογικές οντότητες με τάξεις, λειτούργησαν υπονομευτικά ως προς την νομιμότητα κρατών και επίσημων κυβερνητών καθώς και των ηγεμονικών τους ομάδων.

Τα προβλήματα των κρατών και των κυβερνητών ήταν προφανώς πολύ πιο οξυμένα εκεί όπου οι υπήκοοι τους είχαν γίνει πολίτες, δηλαδή άνθρωποι των οποίων οι πολιτικές δραστηριότητες αναγνωρίζονταν θεσμικά σαν κάτι που έπρεπε να γίνει σεβαστό –και όχι μόνο στις εκλογές. Το πρόβλημα φάνηκε να είναι αποτελεσματικότερα διαχειρίσιμο εκεί όπου η κοινωνική δομή είχε αλλάξει στον ελάχιστο βαθμό όπως π.χ. στην Ιταλία του 19^{ου} αιώνα, όπου εάν κάτι μπορούσε να κινητοποιήσει τους αγρότες, κυρίως του νότου, πέρα από τον τόπο τους ήταν η εκκλησία και ο βασιλιάς. Τα κράτη, όμως, στα οποία λειτούργησε το μοντέλο αυτό ήταν εξ' ορισμού «καθυστερημένα» και επομένως, ανίσχυρα, και κάθε προσπάθεια «εκσυγχρονισμού» τους συνεπαγόταν υποβιβασμό της κοινωνικής ιεραρχίας και ενδυνάμωση των άμεσων δεσμών του υπηκόου με τον κεντρικό κυβερνήτη. Το πρόβλημα ήταν ακόμη δυσχερέστερο σε κράτη εντελώς νέα, όπου οι κυβερνήτες αδυνατούσαν να χρησιμοποιήσουν αποτελεσματικά τους ήδη υφιστάμενους δεσμούς πολιτικής υπακοής και πίστης. Από τα μεγάλα κράτη μόνο η Ιταλία έπρεπε να ξεκινήσει από την αρχή για να λύσει προβλήματα που ο d' Azeglio συνόψισε στη φράση: *«Δημιουργήσαμε την Ιταλία: τώρα πρέπει να δημιουργήσουμε τους Ιταλούς»*.

2. Συγκρότηση Κράτους και Συμβολισμοί της Εξουσίας στην Ελλάδα κατά την Οθωνική περίοδο

Η ίδια φράση θα μπορούσε να είχε ειπωθεί και από Έλληνα πολιτικό την ίδια περίοδο: *«Δημιουργήσαμε την Ελλάδα, τώρα πρέπει να δημιουργήσουμε τους Έλληνες πολίτες»*.

Το ελληνικό κράτος ήταν ταυτοχρόνως, νέο, μικρό και «καθυστερημένο». Δεν μπορούσε, δε, να ακολουθήσει με επιτυχία κανένα από τα υπάρχοντα τότε «υποδείγματα» κρατών. Όπως, χαρακτηριστικά αποφαίνεται ο ιστορικός Γιώργος Δερτιλής ήταν, κατά κάποιον τρόπο, ένα «πειραματικό» κράτος, ένα ιστορικό πείραμα.

Ας δούμε, επιγραμματικά, τις «πρώτες ύλες» αυτού του πειράματος, ακολουθώντας την προσέγγιση του Γιώργου Δερτιλή:

Μετά την ίδρυσή του και επί τρεις δεκαετίες, το ελληνικό κράτος έπρεπε να επιβιώσει μέσα σε ένα ασταθές και απειλητικό περιβάλλον, εξωτερικό και εσωτερικό.

Διεθνώς, η Ελλάδα είχε να αντιμετωπίσει την μείζονα οικονομική πρόκληση της βιομηχανικής επανάστασης και την αναπόφευκτη πολιτική εμπλοκή της στο Ανατολικό Ζήτημα.

Στο εσωτερικό, οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες ήταν ασταθείς, άναρχες και συχνά χαώδεις. Η συντριπτική πλειονότητα του πληθυσμού, οι φτωχοί και αγράμματοι άνθρωποι που είχαν μόλις εξέλθει πένητες από την αιματηρή εμπειρία της επανάστασης και των εμφυλίων πολέμων του 1825-1826, ήταν έτοιμοι ν' ακολουθήσουν τους τοπικούς οπλαρχηγούς και καπετάνιους που αντιμάχονταν το κράτος. Τα προεπαναστατικά, τοπικά πλέγματα εξουσίας είχαν καταρρεύσει· ορισμένα μέλη τους είχαν συμμετάσχει στην ηγεσία της Επανάστασης, άλλα είχαν προσχωρήσει καιροσκοπικά εις των υστέρων. Ένα νέο πλέγμα εξουσίας συγκεντρώθηκε γύρω από το νέο κράτος και ένα ετερόκλητο πλήθος σχημάτισε την πρώτη του γενιά: προεστοί, έμποροι και κτηματίες, πλοιοκτήτες και καπετάνιοι, ευέλκτοι μητροπολίτες και αγράμματοι παπάδες, οπλαρχηγοί της επανάστασης, Φαναριώτες και άλλοι πρώην αξιωματούχοι της Πύλης, μεγαλέμποροι και κεφαλαιούχοι από την Οθωμανική αυτοκρατορία και την διασπορά. Φυγόκεντρες, ηγεμονικές τάσεις οδήγησαν αρχικά πολλούς τοπικούς ηγέτες στον αγώνα για ένα είδος περιφερειακής ανεξαρτησίας. Όταν ο βαυαρικός στρατός του Όθωνα τους ανάγκασε να υποταχθούν στην νέα κρατική εξουσία, οι φυγόκεντρες τάσεις μειώθηκαν, αλλά οι μεταξύ τους ριζικές αντιθέσεις προκάλεσαν νέα προβλήματα για το κράτος, με τις συνεχείς διαμάχες τους για την πρωτοκαθεδρία του πλέγματος και για την άλωση των υψηλών θέσεων στην κρατική ιεραρχία.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η συγκρότηση του Νεοελληνικού Κράτους συνοδεύτηκε από την δημιουργία ενός πεδίου εξουσίας στο εσωτερικό του οποίου το περιβάλλον του βασιλιά (Αντιβασιλεία, αυλή του Μονάρχου, βασιλιάς Λουδοβίκος) και ο ίδιος ο Όθων, όλες οι ευρωπαϊκές δυνάμεις με τις πρεσβείες τους και οι αρχηγείες των τριών κομμάτων, αγωνίστηκαν για την κατάληψη της εξουσίας: στρατιωτικο-πολιτικής, οικονομικής, ιδεολογικής και πολιτιστικής. Το πεδίο αυτό εξουσίας, σύμφυτο άλλωστε με την δημιουργία οποιασδήποτε κρατικής οντότητας, υπήρξε το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας συγκέντρωσης διαφορετικών ειδών κεφαλαίου, οι κάτοχοι των οποίων είχαν βιώσει, μέχρι το ξέσπασμα της ελληνικής επανάστασης, το μοντέλο διακυβέρνησης της παρρηιμάζουσας Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά και την βίαιη ανατροπή του. Προεστοί και οπλαρχηγοί της Ρούμελης και του Μοριά, καραβοκυραίοι της Ύδρας και των Σπετσών, Φαναριώτες, εξευρωπαϊσμένοι έμποροι της εγγύς Ανατολής, ήταν, ταυτοχρόνως, φορείς δομών εξουσίας του Οθωμανικού παρελθόντος και μέτοχοι, ο καθένας με διαφορετικό τρόπο, μιας Επανάστασης που επωάσθηκε μέσα στον ελληνικό απόηχο του Ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Το Μοναρχικό καθεστώς εξουσίας και η συγκρότηση Κράτους που επιχείρησε,

ήταν δηλαδή, υπόφορο μιας πολιτικής, οικονομικής και πολιτιστικής διαδικασίας πολλαπλών μεταμορφώσεων και ταχυτήτων.

Στην θεωρία του περί γενέσεως Κράτους, ο κοινωνιολόγος Pierre Bourdieu, επισημαίνει ότι κατά την διαδικασία που οδηγεί στην συγκέντρωση διαφόρων ειδών εξουσιών ή κεφαλαίου (νόμιμη βία, φορολογία, νομικό σύστημα, εκπαίδευση κλπ.) από τον εκάστοτε κρατικό σχηματισμό, όλα καταλήγουν σε ένα συμβολικό κεφάλαιο αναγνωρίσιμης εξουσίας, το οποίο -ενώ δεν είναι ανεξάρτητο από την πολιτική και την οικονομική εξουσία- παράγει και αυτό πραγματικά αποτελέσματα χωρίς εμφανή δαπάνη ενέργειας.

Δύο παραδείγματα συγκρότησης κράτους και συμβολικής εξουσίας, ανάμεσα στα εκατοντάδες: 1. Η άφιξη του Όθωνα στο Ναύπλιο στις 18/30 Ιανουαρίου και η αποβίβασή του στις 25/6 Ιανουαρίου/Φεβρουαρίου, ήταν ένας από τους μεγαλοπρεπέστερους εορτασμούς της βασιλείας του. Η αποβίβαση του βασιλιά καθυστέρησε επί μία εβδομάδα ώστε να προηγηθεί η αποβίβαση του στρατού και να καταρτισθεί με κάθε λεπτομέρεια το πρόγραμμα της τελετής. 2. Το πρωί της αναιμάκτης επανάστασης της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 ο απόλυτος Μονάρχης Όθων υποχρεώθηκε από τον στρατό να παραχωρήσει Σύνταγμα. Μετά την ορκωμοσία των υπουργών και ενώ ο στρατός και πλήθος πολιτών παρέμεναν στην πλατεία μπροστά από το παλάτι (στην σημερινή πλατεία Συντάγματος), επιτράπηκε στους ξένους πρέσβεις να μπουν στο παλάτι. Εκεί συνάντησαν έναν αμήχανο και ταπεινωμένο άνθρωπο «έχοντα τους οφθαλμούς πλήρεις δακρύων», ο οποίος πέραν των άλλων υποχρεώθηκε να υπογράψει διάταγμα που προνοούσε για την απονομή μεταλλίων και την απόδοση ευσήμων στους «συνωμότες».

Το κράτος επί Όθωνος ήταν υποχρεωμένο να διενεργεί «εναρκτήριες πράξεις» που ήταν καταστατικές, ιδρυτικές και μάλιστα πράξεις επινόησης, οι οποίες μέσω της διαπαιδαγώγησης να οδηγούν σε σταθερές διαθέσεις, σε συνήθειες, σε έθιμα. Για να είναι, δε, τελεσφόρες, οι εναρκτήριες αυτές πράξεις, έπρεπε να λαμβάνουν υπόψη αυτό που όλοι οι γράφοντες της εποχής επεσήμαιναν, αλλά και οι ιστορικοί ονόμασαν "πολιτισμικό ρήγμα", ανάμεσα στους Έλληνες την εποχή της Επανάστασης και τα μετεπαναστατικά χρόνια, «αντιθέσεις ιδιαίτερα αισθητές στον τρόπο ζωής και στο ντύσιμο». Στις ήδη υπάρχουσες πολιτισμικές διαφορές και αντιθέσεις, πρωτίστως ανάμεσα στους εξευρωπαϊσμένους Έλληνες από την μια μεριά, και στους οπλαρχηγούς, προεστούς και κληρικούς από την άλλη, από την άφιξη της Αντιβασιλείας και του Όθωνα, προστέθηκε και η κρατική συμβολική της βασιλικής αυλής του Μονάρχου. Διάσπαρτες αναφορές βρίσκουμε σε πολλές εργασίες πολιτικής, κυρίως, ιστορίας αλλά και σε περιγραφές δυτικών περιηγητών και στις μελέτες των ίδιων των βαυαρών.

3. Οι Δημόσιες Εορτές: συνοπτική παρουσίαση και ερμηνευτικές προσεγγίσεις

Οι επίσημες δημόσιες εορτές αποτελούσαν το προνομιακό πεδίο των κρατικών συμβολισμών, οι οποίες με το τελετουργικό τους επιχειρούσαν να επενεργήσουν στο πραγματικό, μεταβάλλοντας την παράσταση του πραγματικού.

Ο νέος κρατικός μηχανισμός εγκαθίδρυσε και καθιέρωσε εκ του μηδενός, και χρόνο με τον χρόνο, μια σειρά δημόσιων εορτών. Οι μόνες εορτές που υπήρχαν πριν από την Ελληνική Επανάσταση και συνέχιζαν να εορτάζονται από το σύνολο του ελληνικού πληθυσμού ήταν, φυσικά, οι θρησκευτικές. Κατά την Οθωνική περίοδο, οι φιλελεύθεροι επέκριναν τον υπερβολικά μεγάλο αριθμό των θρησκευτικών εορτών γιατί, από οικονομική σκοπιά, τις θεωρούσαν μειονέκτημα, σε μια αραιοκατοικημένη χώρα. Όταν ο Γάλλος ταξιδιώτης Buchon εξέφρασε αυτή την άποψη σε έναν χωρικό, αυτός του απάντησε ότι, αν η κυβέρνηση έβρισκε πολλές τις ημέρες των θρησκευτικών εορτών έπρεπε να μην δημιουργεί καινούργιες εορτές πολιτικές, όπως ήταν η επέτειος της άφιξης του βασιλιά ή της εισόδου του στην Αθήνα. Αγαπούσε το βασιλιά και τη βασίλισσα, συνέχισε, αλλά «σεβόταν επίσης πολύ τον άγιο Αθανάσιο, και ποτέ δεν θα έπανε να του δείχνει το σεβασμό τον οποίο πάντα έτρεφε γι' αυτόν η οικογένειά του».

Ο βασιλιάς Όθων αλλά και η βασίλισσα Αμαλία, ήταν το επίκεντρο μιας σειράς εορτών για τις οποίες εκδίδονταν και τοιχοκολλούνταν επίσημα προγράμματα. Τυπώνονταν δε, είτε μόνο στα ελληνικά όταν επρόκειτο για δημόσιους εορτασμούς, είτε στα ελληνικά και στα γαλλικά όταν περιείχαν την τελετή που θα ελάμβανε χώρα στο παλάτι. Οι εορτές αυτές μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες:

Δημόσιες Τελετές/Εορτές επί τη ευκαιρία μοναδικών γεγονότων:

- Η πρώτη αποβίβαση του Όθωνα στο Ναύπλιο
- Η πρώτη Προκήρυξη του Όθωνα
- Εορτή εν τω Παρθενώνι
- Τελετή Ενηλικίωσης του Όθωνα
- Τελετή Γάμων Όθωνα– Αμαλίας
- Τελετή εγκαινίων του Οθωνικού Πανεπιστημίου

- Τελετή ορκομωσίας του Όθωνα επί του Συντάγματος
- Τελετή Εικοσιπενταετηρίδας Όθωνα

Ετήσιες Δημόσιες Τελετές/Εορτές:

- 25^η Μαρτίου, Εθνική εορτή του 1821
- Γ' Σεπτεμβρίου, Εθνική εορτή του 1843
- Τελετές Αποβατηρίων του Όθωνα
- Τελετή Αποβατηρίων Αμαλίας
- Τελετές Γενεθλίων Όθωνα
- Τελετές Γενεθλίων Αμαλίας
- Τελετές Επετείου ονομαστικής εορτής Όθωνα
- Τελετές Επετείου ονομαστικής εορτής Αμαλίας
- Τελετή επετείου της ίδρυσης του Οθωνικού Πανεπιστημίου
- Εορτή Νέου Έτους

Επαναληπτικές τελετές:

Τελετές Υποδοχής του Όθωνα και της Αμαλίας όταν επέστρεφαν από περιοδείες στη χώρα και ταξίδια στο εξωτερικό.

Οι σημαντικότερες δημόσιες τελετές οι οποίες χαρακτηρίστηκαν από την αρχή «εθνικές» ήταν η 25^η Μαρτίου, συμβατική ημέρα έναρξης της Ελληνικής Επανάστασης και η Γ' Σεπτεμβρίου 1843 ημέρα κατά την οποία, όπως είδαμε, ο Βασιλιάς υποχρεώθηκε από τον στρατό να παραχωρήσει Σύνταγμα. Όμως, και οι δύο αυτές εθνικές εορτές συνδέθηκαν με την προβολή της βασιλικής εξουσίας και συνεπώς, ενέπλεξαν τον ίδιο τον εορτασμό στις πολιτικές αντιπαραθέσεις της περιόδου.

Τέλος με την έλευση της βασιλείας εισήχθη και η Εορτή του Νέου Έτους (σύμφωνα με το Νέο ημερολόγιο).

Στην μέχρι, σήμερα, ανάλυσή μας στηριζόμαστε κυρίως στα τεκμήρια που φανερώνουν τις προθέσεις των οργάνων των γιορτών, χωρίς, όμως, να παίρνουμε τελείως κατά γράμμα αυτή την τόσο θελημένη και με τόση επίγνωση του εαυτού της μαρτυρία. Σε αντιστάθμισμα πάντως διαθέτουμε μαρτυρίες που επιτρέπουν να εκτιμήσουμε την διάδοση και την αποδοχή των προγραμμάτων τους και να μετρήσουμε τις αντιστάσεις που είχαν συναντήσει.

Ας δούμε, τώρα, επιλεκτικά, τις ίδιες τις εορτές και τα τελετουργικά τους.

Η Επετηρίς των Αποβατηρίων: Η άφιξη του Όθωνα στο Ναύπλιο στις 18/30 Ιανουαρίου και η αποβίβασή του μία εβδομάδα αργότερα στις 25/6 Ιανουαρίου/Φεβρουαρίου, ήταν ένας από τους μεγαλοπρεπέστερους εορτασμούς της βασιλείας του. Η φήμη του γεγονότος πολλαπλασιάστηκε στο χρόνο και από τις συνεχείς αναπαραστάσεις του σε πίνακες της εποχής. Ο βασιλιάς επέβαινε σε αγγλική φρεγάτα ενώ τον συνόδευαν τιμητικά (και βεβαίως, πολιτικά και συμβολικά) πολεμικά πλοία των δύο άλλων Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής, ρώσικο και γαλλικό. Επειδή, δε, είχε φτάσει και δύναμη βαυαρικού στρατού με 3.500 άνδρες, τα συνοδευόντα πλοία ανήλθαν στον καταπληκτικό αριθμό των 45. Η αποβίβαση του βασιλιά καθυστέρησε επί μία εβδομάδα ώστε να προηγηθεί η αποβίβαση του στρατού και να καταρτισθεί με κάθε λεπτομέρεια το πρόγραμμα της τελετής. Μια τελετή, που περιγράφηκε με πολλούς τρόπους στις εφημερίδες της εποχής και ερμηνεύθηκε από ιστορικούς, κυρίως πολιτικής ιστορίας. Από την ημέρα εκείνη, καθιερώθηκε ετήσιος εορτασμός στην ίδια θέση, ο οποίος διατηρήθηκε μέχρι βέβαια την έξωση του Όθωνα.

Ο βαυαρός αρχαιολόγος Λουδοβίκος Ρος, μας δίνει μια ζωηρή περιγραφή του κλίματος της πρώτης αυτής δημόσιας γιορτής καθώς και των αναπόφευκτων συγκρούσεων πολιτισμικού και συμβολικού χαρακτήρα στο βιβλίο του *Αναμνήσεις και Ανακοινώσεις από την Ελλάδα (1832-1833)*:

«Στο μεταξύ είχαν γίνει διαβουλεύσεις ανάμεσα στην Αντιβασιλεία και τους αρχηγούς των Ελλήνων, για τον τρόπο που θα χαιρετούσαν το βασιλιά. Οι Έλληνες επιμείνανε, σύμφωνα με τα ανατολίτικα έθιμα που διατηρούνται και σήμερα, [αναφέρεται

στο 1833], να χαιρετίσουν το βασιλιά φορώντας το φέσι τους. Το ήθελαν αυτό και για έναν άλλο λόγο: Πολλοί απ' αυτούς, ιδιαίτερα οι οπλαρχηγοί, σύμφωνα με την τότε τουρκική συνήθεια, το απάνω μέρος του κεφαλιού το ξύριζαν και άφηναν να φυτρώνουν μαλλιά στον αυχένα. Κάτι που τους έδινε μια παράξενη, σπάνια και όχι τόσο ευχάριστη όψη. Η Αντιβασιλεία τους έβαλε να διαλέξουν: είτε να χαιρετίσουν κατά τον ευρωπαϊκό τρόπο, δηλαδή να βγάλουν το κάλυμμα της κεφαλής τους, είτε να παραμείνουν στην εντελώς ανατολίτικη εθιμοτυπία, δηλαδή να γονατίσουν φορώντας το φέσι τους και να φιλήσουν το ρούχο του βασιλιά (προσκυνεύν). Σ' αυτό το φοβερό αλλά δικαιολογημένο δίλημμα, οι Έλληνες προτίμησαν, όσο κι αν τους ήταν εντελώς άβολο, και ενοχλητικό, να επιλέξουν το δυτικό τελετουργικό. Μείνανε στο δωμάτιο ώρες ολόκληρες με ακάλυπτο κεφάλι και όσο κωμικό κι αν τους φαίνονταν αυτό τις πρώτες βδομάδες, το υπομείνανε, ώσπου ξαναφύτρωσαν τα μαλλιά και πάλι ... Εκτός απ' αυτούς είχε συγκεντρωθεί στο Ναύπλιο τις μέρες εκείνες, στο νέο βασίλειο, πλήθος άντρες, από όλα τα κόμματα, που κατά τον πόλεμο και την ειρήνη είχαν προσφέρει κάποια υπηρεσία και που πίστευαν ότι θα παίρνανε μια κάποια θεσούλα ως ανταμοιβή. Έτσι η μικρή πολιτεία της Τίρυνθας ήταν κατάμεστη....

Ο νεαρός βασιλιάς ήταν το είδωλο όλων των Ελλήνων. Με μια λιγερή εμφάνιση, γεμάτη νεανική φρεσκάδα, με μια φυσική πραότητα και θάρρος, κέρδιζε κιόλας με την ίδια του την εμφάνιση τις καρδιές. Όταν, όπως γινόταν καθημερινά, έκανε έφιππος τον περίπατό του, ακολουθούμενος, από τον επίσης νεαρό αξιωματικό Μπότσαρη, τον γιο του φημισμένου Μάρκου Μπότσαρη, και τον Καρπούνη, που είχαν ανατραφεί στο Μόναχο, ο κόσμος συνωστίζονταν να τον βλέπει. Οι χωριάτες, οι γυναίκες, σταυροκοπιούνταν και προσεύχονταν εντυχισμένοι ότι ύστερα από τόσα πολύχρονα βάσανα, έβλεπαν πρόσωπο με πρόσωπο έναν βασιλιά. Το Ναύπλιο δεν προσφέρονταν ακόμα για γιορτές με την ευρωπαϊκή έννοια της λέξης. Ωστόσο η πόλη οργάνωσε, αρχές του Φλεβάρη έναν χορό για το καλοσώρισμα του βασιλιά. ... Δεν υπήρχε άλλος χώρος για αίθουσα από ένα πρώην τζαμί, που τον καιρό του Καποδίστρια είχε χρησιμοποιηθεί εν μέρει σαν Σχολή, εν μέρει σαν έδρα της Γερουσίας. Γι' αυτό το έλεγαν το Βουλευτικόν. Με μερικές κορώνες και δάφνες, με στεφάνια και βελούδινες κουρτίνες, ο ναός του Μωάμεθ είχε μετατραπεί σε γιορταστική αίθουσα. Μια σύμπτωση θέλησε ακόμα μια απ' τις στολισμένες κολώνες από την είσοδο του θησαυρού των Ατρείδων των Μυκηνών, που την είχε ανακαλύψει ο Λόρδος 'Αμπερντην και είχε χρησιμοποιηθεί από τους Τούρκους, λίγο πριν απ' την επανάσταση για το χτίσιμο του τζαμιού τους, να είναι τοποθετημένη και εντειχισμένη σαν κύρια κλίμακα πάνω απ' την κεντρική πύλη. Έτσι το νεαρό βασίλειο ήρθε εδώ σε άμεση επαφή με το βασίλειο του Αγαμέμνονα. Τι θα έλεγε αυτός ο κίονας, αν μπορούσε να μιλήσει, για τα εναλλασσόμενα πεπρωμένα της Ελλάδας εδώ και τρεις χιλιάδες χρόνια! Οι γυμνοί εσωτερικοί τοίχοι του τζαμιού, είχαν εν μέρει σκεπαστεί με κορδέλλες, όπου υπήρχαν επιγραφές. Το γένος των Βιτελσβάχων, για το οποίο κανένας δεν ήξερε και πολλά πράγματα, εκφράζονταν εδώ με ελληνικά γράμματα: Ζήτω ο οίκος των Ουτελσβάχων! Ο βασιλιάς και η ακολουθία του, η υψηλή αντιβασιλεία και οι υπόλοιποι Βαβαροί μεγαλουσιάνοι, με χρυσοποίκιλτες στολές και ξένοι διπλωμάτες και πρόξενοι, οι αξιωματικοί του ναυτικού των ξένων σκαφών, Βαβαροί και Έλληνες αξιωματικοί,

Έλληνες οπλαρχηγοί και μεγάλοι πολιτικοί, μαζί με κυρίες – με λίγα λόγια όλη η αφρόκριμα του εν τω γίνεσθαι κράτους – στριμώχνονταν εδώ και μερικές ώρες στο σχετικά στενό αυτό χώρο. Για χορό ούτε να το σκεφτεί κανείς. Αλλά ήταν ωστόσο η πρώτη γιορτή αυτού του είδους στη νέα Ελλάδα και γι αυτό ιστορική».

Η τελετή ενηλικιώσεως: Κατά την τελετή ενηλικιώσεως του Μονάρχη, παρότι οι εορταστικές εκδηλώσεις κράτησαν τρεις ημέρες, τα προβλήματα που είχαν ήδη προκύψει κατά την περίοδο της Αντιβασιλείας, δημιούργησαν ένα μάλλον βαρύ κλίμα. Τουλάχιστον αυτήν την εικόνα μας μεταφέρουν ο Μαριεζίνης και ο Λουδοβίκος Ρος. Στις 20 Μαΐου (1 Ιουνίου) 1835 ο Όθων συμπλήρωσε τα είκοσι χρόνια του και σύμφωνα με το πρωτόκολλο του Λονδίνου, ανέλαβε αμέσως την εξουσία. Η Αθήνα διακοσμήθηκε με μύρτα και κλάδους ελιάς, στήθηκαν αφίδες και ο Βασιλιάς μετέβη στον ναό της Αγίας Ειρήνης (η Μητρόπολη δεν είχε ακόμη χτισθεί) όπου εψάλη δοξολογία. Πρέπει να υπήρξε αρκετή αμηχανία (αυτό μαρτυρούν οι πηγές) διότι η στέψη αποκλείσθηκε. Ο Καθολικός Μονάρχης δεν μπορούσε να χρισθεί υπό την Ορθόδοξη Εκκλησία. Η τελετή συνεχίσθηκε στα Ανάκτορα, ενώ κατά τον λαϊκό εορτασμό διεξήχθησαν αθλητικοί αγώνες. Ο Λουδοβίκος Ρος, ανάμεσα στα άλλα σχολιάζει:

«Η Ελλάδα, από την 1^η του Ιουνίου 1835 μπήκε σε μια νέα περίοδο της εσωτερικής της διοίκησης. Αλλά το πέραςμα δεν έγινε χωρίς γιορτές και πανηγύρια. Στην αρχή έγινε η τυπική ενθρόνιση του βασιλιά και τιμήθηκε ιδιαίτερα από τον κ. φον Κόμπελ, με μεγάλο ζήλο. Έπρεπε να παραγγελθεί ένα Στέμμα στο Παρίσι. Αν αυτό ταίριαζε είτε όχι κανένας δεν το ξέρει. Μονάχα που έλειπαν όλα τα άλλα: Πρώτα-πρώτα μια κατάλληλη εκκλησία, γιατί υπήρχαν μονάχα μικρά και άσχημα εκκλησιάκια – και έπειτα οι άνθρωποι που θα τους άρεσε τέτοιο τελετουργικό, δεν είχαν ούτε κατανόηση, ούτε και όρεξη. Με τις υπάρχουσες συνθήκες θα γίνονταν μόνο αξιοθρήνητα πράγματα, ενώ όλοι περίμεναν κάτι το καλύτερο. Η ενθρόνιση έγινε ήρεμα, όσο γινόταν, μόλις που την πρόσεχε κανείς. Ο Κωλέτης, σαν υπουργός των Εσωτερικών, διέταξε να γίνουν ένα είδος Ολυμπιακοί Αγώνες, αθλήματα δρόμου, πάλης και δισκοβολίας σε ανοιχτή πλατεία. Είχε ανακηρύξει μερικούς ανθρώπους Ολυμπιονίκες, αλλά αυτός ο τόσο ικανός άνθρωπος μετάντρεψε αυτούς τους πανηγυρισμούς σε φιάσκο. Μονάχα να γελάσει μπορούσε κανείς μ' αυτά. Όσο για τη λαϊκή διάθεση, καμιά έξαρση. Το μόνο που έκανε εντύπωση ήταν η βασιλική χάρη και η αποφυλάκιση των κρατούμενων οπλαρχηγών» (αναφέρεται στον Κολοκοτρώνη και στον Πλαπούτα).

25^η Μαρτίου: Βασιλικό διάταγμα τον Μάρτιο του 1833, όρισε την 25^η Μαρτίου ως εθνική και θρησκευτική εορτή «εις το διηγενές». Ήδη από τα πρώτα χρόνια οι εορτασμοί της επετείου έδιναν την ευκαιρία προβολής πολιτικών αιτημάτων, όπως η παραχώρηση Συντάγματος, αλλά και έκφρασης αντιπολιτευτικών εκδηλώσεων. Υπήρξαν περιπτώσεις κατά τις οποίες ο εορτασμός σημαδεύτηκε

από επεισόδια (Μάρτιος του 1848). Ανάλογες διακυμάνσεις γνώρισε και η συμμετοχή του κοινού. Ήδη μετά τις πρώτες επετείους υπάρχουν πληροφορίες για περιορισμένη συμμετοχή του κοινού. Παρότι, δε, σε τριάντα χρόνια διαμορφώθηκε μια «παράδοση» η οποία έτεινε να λάβει πανελλαδικές διαστάσεις, το τυπικό της τελετής δεν ήταν ρητό και αμετάβλητο. Το 1846 και το 1847 η επίσημη τελετή πραγματοποιήθηκε στον τάφο του ήρωα της ελληνικής επανάστασης Γεωργίου Καραϊσκάκη. Διαβάζουμε στο επίσημο πρόγραμμα: *«εις το μέρος όπου είναι ενταφιασμένα τα οστά του αοιδίμου Καραϊσκάκη και λοιπών θέλουν υψωθή τέσσαρες πυραμίδες περιλαμβάνουσαι εν τω μέσω αυτών το μνημείον του Καραϊσκάκη. Αι πυραμίδες, ως και το μνημείον, θέλουν κοσμηθῇ με μυρσίνας και δάφνας, θόλος δε εκ μυρσινών και δαφνών θέλει κατασκευασθῇ απ' αυτών. Εις τας πυραμίδας θέλουν αναρτηθῇ ὅλαι αι εν τῷ Βουλευτηρίῳ εικόνες των ενδόξων ανδρῶν της Ελλάδος Ελλήνων και φιλελλήνων και αι των τριῶν ναυάρχων του στόλου των Συμμάχων Δυνάμεων. Περί την 10 ὥραν π.μ. ο Βασιλεύς και η Βασίλισσα θέλουν ἀπέλθει εις το ειρημένον μέρος, όπου θέλει ψαλῇ δοξολογία και μνημόσυνον ὅλων των υπέρ της αυτονομίας της πατρίδος πεσόντων Ελλήνων και φιλελλήνων, και θέλει εκφωνηθῇ λόγος επιτάφιος εις τιμὴν της μνήμης αυτών ...»*. Τα επόμενα χρόνια, το τελετουργικό, καθώς και το πρωτόκολλο ήταν πανομοιότυπα με εκείνα ὅλων των υπόλοιπων επίσημων εορτῶν: την εορτὴ προανήγγελαν κανονιοβολισμοί και η στρατιωτικὴ μουσική. Κατὰ τις 10 π.μ. οι βασιλεῖς παρακολουθοῦσαν δοξολογία στον ναό της Αγίας Ειρήνης, παρουσία ὅλων των ἐπισήμων, καθώς και των αντιπροσώπων των ξένων Δυνάμεων. Το ἀπόγευμα γινόταν φωτοχυσία σε ὅλη την πόλη.

Γ' Σεπτεμβρίου: Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η θέσμιση της εορτῆς της Γ' Σεπτεμβρίου. Ὅπως είδαμε, την πρώτη κιόλας ἡμέρα της επανάστασης με σκοπὸ την ἀπόσπαση Συντάγματος ἀπὸ τον βασιλιά, οι πρωταγωνιστές δεν παρέλειψαν να υποχρεώσουν τον Ὁθωνα να τους ἀπονεῖμει μετάλλια. Ο βασιλιάς εμφανίστηκε, μάλιστα, σε μπαλκόνι του παλατιού μαζί με τους νέους υπουργούς, όπου του ζητήθηκε να ζητωκραυγάσει υπέρ του Συντάγματος. Μερικούς μήνες αργότερα, στις 18 Μαρτίου 1844 ἐγινε η ἐπίσημη «Τελετὴ της Ορκομωσίας της Α.Μ. του βασιλέως ἐπὶ του Συντάγματος» και ἀμέσως μετά, την 3^η Σεπτεμβρίου 1844 η εορτὴ ορίσθηκε, χωρίς κανένα δισταγμὸ «εθνική». Ἐκτοτε, στο διάστημα της βασιλείας του Ὁθωνα, εορτάσθηκε κάθε χρόνο, ἀνελλιπώς.

4. Πρώτα συμπεράσματα

Η συμβολικὴ ἐξουσία των ἐπίσημων εορτῶν που ἐγκαινίασε και ἐγκαθίδρυσε η ἀπόλυτη Μοναρχία του Ὁθωνα ήταν μια ἐξουσία ἐξαρτημένη,

δηλαδή παραλλαγμένη και νομιμοποιημένη μορφή των άλλων μορφών εξουσίας: πολιτικής, οικονομικής, κοινωνικής, πολιτισμικής. Η έρευνά μας προσανατολίστηκε προς την θεώρηση των εορτών ως ένα σύνολο, ως απόρροια μιας ενιαίας θέλησης της Μοναρχίας να «περιγράψει» στους υπηκόους, με τρόπο πανηγυρικό, το απαράβατο πρωτόκολλο, δηλαδή, την ιεραρχία, την ενοποίηση του έθνους και της εκκλησίας γύρω από τον βασιλικό θρόνο. Η θέληση, βέβαια, αυτή δεν γεννήθηκε πάνοπλη από τα κεφάλια της Αντιβασιλείας και του ίδιου του Όθωνα, αλλά εξελίχτηκε μέσα στην ανταπόκριση που είχε το θέαμα. Γι' αυτό και κάθε γιορτή μπορούσε να πάρει μια ιδιαίτερη χροιά. Όμως, όλες, φαίνεται ότι αντλούσαν το νόημά τους από την πειστική ανάγκη συνένωσης των Ελλήνων για πρώτη φορά στην ελληνική ιστορία γύρω από την εξουσία του εκλεγμένου από τις δυνάμεις βασιλιά της Ελλάδας.

Από την μέχρι τώρα έρευνα, όσον αφορά στο τελετουργικό των εορτών, τα σταθερά στοιχεία υπερσχύουν των μοναδικών. Όμως, γνωρίζουμε ακόμη λίγα πράγματα για την συλλογική ανάγκη για εορτασμούς και πανηγύρεις. Όπως παρατηρεί η Mona Ozuf, στην ιστοριογραφία των εορτών έχει κυριαρχήσει το θελημένο νόημα πάνω στο βιωμένο νόημα, διότι οι ιστορικοί αποδίδουν μια παντοδυναμία στα σχέδια των οργανωτών και στα σχόλια με τα οποία τα υποστηρίζουν. Χρειάζεται, όμως, όπως επισημαίνει, να ανατρέξουμε και στο παρορμητικό βάθος της γιορτής, όσο κι αν αυτό είναι παγωμένο από τη συμβατική γλώσσα των εκθέσεων.

Στην αρχή του κειμένου μας, δηλώσαμε, κάπως προγραμματικά, ότι η ιστορία της γιορτής θα είναι η ιστορία ενός φαινομένου, σε μεγάλο βαθμό, τυφλού, απέναντι στην ιστορία. Ας σταθούμε, τώρα στο τέλος, λίγο περισσότερο στην σχέση γιορτής και ιστορίας. Οι δύο «εθνικές» εορτές, η 25^η Μαρτίου και η Γ' Σεπτεμβρίου έχουν, φυσικά, όπως όλες οι εθνικές εορτές, μια ιδιαίτερη σχέση με την ιστορία. Αναφέρονται και οι δύο σε ιστορικά γεγονότα, αλλά προσπαθούν να καταγράψουν μία και μοναδική πιθανότητα αυτών των πλούσιων, αντιφατικών και συγκρουσιακών ιστοριών. Μήπως η μνημόνευση είναι εξοστρακισμός; Σίγουρα ναι, στην περίπτωση της Γ' Σεπτεμβρίου. Μάλλον, αλλά όχι μόνον, στην περίπτωση της 25^{ης} Μαρτίου.

Εντέλει, δεν είναι αντίφαση να διαπιστώνουμε στην γιορτή ταυτόχρονα την ένταξη μέσα στο χρόνο αλλά και την φυγή προς το έξω-χρονικό; Μετά βεβαιότητας, η γιορτή δεν ανέχεται την αλλαγή. Προσπαθεί να την εξουδετερώσει μέσα στο τυπικό. Προσπαθεί αδιάκοπα να επανορθώσει την απρόβλεπτη απροσδιοριστία της. Μήπως είναι μια τεράστια επιχείρηση επανόρθωσης της ιστορίας;

Οράματα "Αυτοκρατορίας". Βυζάντιο και Δυναστικό καθεστώς επί 'Οθωνα

Παναγιώτης Κιμουρτζής - Άννα Μανδουλαρά

Προλεγόμενα

Ο θεωρητικός λόγος ιστορικών και διανοουμένων, περί της αδιάλειπτης ιστορικής συνέχειας του Ελληνικού Έθνους από την Αρχαία Ελλάδα, το Βυζάντιο μέχρι το Νέο Ελληνισμό, έχει δεχτεί έντονη κριτική, κυρίως διότι αγνοεί την ιδεολογική, πολιτική και ιστορική απαρχή του Ελληνικού εθνικισμού ως ένα διακριτό πολιτικό και ιδεολογικό φαινόμενο το οποίο συνδέεται με τη συγκρότηση, την εγκαθίδρυση και τη νομιμοποίηση του Ελληνικού κράτους, από το 1830 και μετά. Μέσα στο ίδιο πλαίσιο κριτικής και έρευνας, η προβολή του Βυζαντίου ως σημαίνοντος στοιχείου της Ελληνικής ιστορίας και της Ελληνικής ταυτότητας αποδίδεται στον ιστοριογράφο Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο, προστατευόμενο του θεωρούμενου ως εμπνευστή και «πατέρα» της έννοιας της «Μεγάλης Ιδέας», του περίφημου, αν και αμφιλεγόμενου, πολιτικού από το Συρράκιο της Ηπείρου, Ιωάννη Κωλέττη. Αντίθετα, νεότερες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις έχουν διερευνήσει την ενσωμάτωση του Βυζαντίου στον νεοελληνικό εθνικιστικό λόγο, ήδη από το 1820, πολύ πριν από την συμβολή του Παπαρρηγόπουλου και του Κωλέττη, μέσω μιας «προνεωτερικής προφητικής παράδοσης με

αντιισλαμικό και αντιοθωμανικό χαρακτήρα, η οποία ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα είχε διασταυρωθεί με τις ιδέες και τις αξίες του ελληνικού εθνικισμού»¹.

Το παρόν κείμενο, χωρίς να αμφισβητεί την ιστοριογραφική συμβολή του Κωνσταντίνου Παραρρηγόπουλου στην ανάδειξη του Βυζαντίου και την πολιτική κατίσχυση του Ιωάννη Κωλέττη στη διαμόρφωση της «Μεγάλης Ιδέας» ως συγκεκριμένου πολιτικού προτάγματος, και παράλληλα με τις προφορικές παραδόσεις Βυζαντινών μύθων και συλλογικών προφητειών και χρησμών, διερευνά την πολιτική ιδεολογία του οίκου των Βίτελσμπαχ και του δυναστικού περιβάλλοντός του, σε σχέση με την πρόσληψη του Βυζαντίου στη συγκρότηση της «Μεγάλης Ιδέας», ως μίας σημαντικής και, εν πολλοίς, αδιερεύνητης όψης, του νεοελληνικού εθνικισμού. Το εγχείρημα αυτό, παρότι βασίζεται σε πρωτογενές υλικό που είναι διάσπαρτο και υπαινικτικό (Πανηγυρικοί και Πρυτανικοί Λόγοι του Οθώνειου Πανεπιστημίου, άρθρα – βιβλία - απομνημονεύματα επιφανών Βαυαρών, η αλληλογραφία της Βασίλισσας Αμαλίας, αρχιτεκτονικές προτάσεις για κτίρια της Αθήνας, επίσημες δημόσιες τελετές), εγγράφεται στην προοπτική μιας ευρύτερης έρευνας για τις δημόσιες τελετές και επετείους κατά την Οθωνική περίοδο και ευελπίζεται να συμβάλει στην ιδιαίτερα ισχνή ιστοριογραφική παραγωγή και συζήτηση περί του θεσμού της μοναρχίας στην Ελλάδα του 19ου και του 20ού αιώνα².

¹ Μάριος ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ, «Μεσσιανισμός και Μοναρχία. Σχετικά με τους όρους νομιμοποίησης της δυναστικής εξουσίας στην Ελλάδα τον ύστερο 19^ο αιώνα», στον τόμο *Διακυμάνσεις του Νεοελληνικού Πολιτικού Στοχασμού. Από τον 19^ο στον 20^ο αιώνα*, επιμ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης – Μάριος Χατζόπουλος, *Τετράδια εργασίας* 35 / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών – Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών. Τομέας Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2014, σ. 15.

² Πρόκειται για θέμα που απασχολεί διαρκώς τις μελέτες μας και οδηγεί σταδιακά στη συγκρότηση ενός σχετικού βιβλίου. Εδώ παραπέμπουμε στις δύο τελευταίες από τις συναφείς εργασίες μας: Παναγιώτης Γ. ΚΙΜΟΥΡΤΖΗΣ – Άννα Β. ΜΑΝΔΥΛΑΡΑ, «Ο Θρόνος και ο “κρατικός φιλελληνισμός”. Πρωτόκολλο και Θέαμα στις δημόσιες τελετουργίες κατά την Οθωνική βασιλεία», στον τόμο *Φιλελληνισμός. Το ενδιαφέρον για την Ελλάδα και τους Έλληνες από το 1821 ως σήμερα* [Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου 5-6-7 Ιουλίου 2013, Άρτα / Δήμος Νικολάου Σκουφά – Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων], Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2015, σ. 611-632.. Παναγιώτης ΚΙΜΟΥΡΤΖΗΣ - Άννα ΜΑΝΔΥΛΑΡΑ, «Δημόσιες εορτές στην Ελλάδα, 1830-1860. Γένεση του κρατικού συμβολισμού», *Δωδώνη*, τ. 38-42, Ιωάννινα 2008-2013, σ. 217-240. Από την πρόσφατη βιβλιογραφική παραγωγή για τον θεσμό της Μοναρχίας βλ. Κώστας Μ. ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Περί της Βασιλείας στη Νεώτερη Ελλάδα*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2015· ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π. · Marios HATZOPOULOS, «Receiving Byzantium in Early Modern Greece (1820s-1840s)», στον τόμο *Héritages de Byzance en Europe du Sud-Est à l' époque moderne et contemporaine*, επιμ. Olivier Delouis - Anne Couderc - Petre Guran, École Française d' Athènes. Mondes Méditerranéens et Balkaniques, σ.219-229. Εξαιρετικά ενδιαφέρουσες θεωρήσεις για τη Μοναρχία αποτελούν και οι μελέτες: Πασχάλης ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, «Δύο “νεοκλασικά” βασίλεια την εποχή του εθνικισμού», στον τόμο *Αθήνα – Μόναχο. Τέχνη και Πολιτισμός στη νέα Ελλάδα*, Εθνική Πινακοθήκη. Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, επιμ. Μαριλένα Κασσιμάτη, Αθήνα 2000, σ. 33-37 και Marie-Elisabeth

Ειδικότερα, διερευνώνται: αφενός, η σχέση Ιδεολογίας, Πολιτικής και Πολιτισμού έτσι όπως διαπλέχθηκαν υπό την Απόλυτη και Συνταγματική Μοναρχία των Ανώτατων αρχόντων του νεοελληνικού βασιλείου, Όθωνα και Αμαλίας, καθώς και του στενού περιβάλλοντός τους και, αφετέρου, ο ρόλος της δυναστικής ιδεολογίας και της συμβολικής εξουσίας που καθημερινά εγκαθίδρυε στη συγκρότηση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Η ανάλυση επιχειρεί να τοποθετήσει τα ιδεολογικά και πνευματικά φαινόμενα της εποχής στο πολιτικό πλαίσιο της Μοναρχίας και στο πλέγμα ιδεολογιών, νοοτροπιών και συμβόλων που χρησιμοποιήθηκαν ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στο έθνος και στον ξένο δυναστικό οίκο. Στην ουσία πρόκειται, κατά την προσέγγιση του Π.Κιτρομηλίδη, για την προσπάθεια να διασφαλιστεί η εσωτερική και διεθνής νομιμότητα με την επεξεργασία καινούργιων ιδεολογιών, που απέβλεπαν να χειραγωγήσουν την απείθαρχη παραδοσιακή ελληνική κοινωνία και να την θέσουν υπό τον έλεγχο των νέων κρατικών θεσμών³. Ενδέχεται έτσι να φωτισθούν φαινόμενα όπως η «μεταστροφή» του νεαρού ιστοριογράφου Κ. Παπαρρηγόπουλου από οπαδό του Διαφωτισμού και αρνητή του Βυζαντίου στις αρχές της δεκαετίας του 1840, σε «Βυζαντινιστή» μερικά χρόνια αργότερα, ή η κρατική χρηματοδότηση των πολλαπλών εκδόσεων του έργου του «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους»⁴.

Οράματα «αυτοκρατορίας»: Οι Βαυαροί, το Βυζάντιο, η Μεγάλη Ιδέα

Είναι αλήθεια ότι ο όρος «Μεγάλη Ιδέα» καθιερώθηκε στους συγχρόνους του και έφθασε ως εμάς σήμερα, από το βήμα της Εθνοσυνέλευσης στις 14 Ιανουαρίου 1844, από τον Ιωάννη Κωλέττη κατά τη διάρκεια της συζήτησης για το θέμα των ετεροχθόνων και των αυτοχθόνων. Από τότε απέκτησε την συμπύκνωση ενός συνθήματος «όπου συναιρούνται οι ποιήλεις

MITSOU, «Le philhellénisme bavarois et la ‘Grande Idée’», στον τόμο *Philhellénismes et transferts culturels dans l’Europe du XIXe siècle, Revue germanique internationale*, επιμ. Michel Espagne, 1-2 (2005), σ. 35-44. Τέλος, ο ερευνητής μπορεί να βρει χρήσιμες αναφορές στα παλαιότερα έργα: Γεώργιος Ν. ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ, *Ξενοκρατία και βασιλεία εν Ελλάδι (1821-1897)*, Αθήνα 1973 [α’ έκδοση 1897] και Παναγιώτης Ν. ΠΙΠΙΝΕΛΗΣ, *Η Μοναρχία εν Ελλάδι (1833-1843)*, Αθήνα 1932.

³ ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, σ. 33.

⁴ Εκτός από το κλασικό πια βιβλίο Κ.Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος. Η ζωή του, η εποχή του, το έργο του*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1986 βλ. την πρόσφατη θεώρηση: Paschalis M. KITROMILIDES, «On the Intellectual Content of Greek Nationalism: Paparrigopoulos, Byzantium and the Great Idea», στον τόμο *Byzantium and the Modern Greek Identity*, επιμ. David Ricks – Paul Magdalino, Aldershot, Hampshire 1988.

εικφάνσεις και αποκρύπτονται οι νοηματικές αντιθέσεις⁵. Η «πατρότητα» μίας ιδέας, ακόμη κι αν πρόκειται για την «Μεγάλη Ιδέα», δεν είναι μέσα στις προθέσεις της ανάλυσής μας⁶. Εκείνο που μας ενδιαφέρει είναι να αναδείξουμε την πολιτική ιδεολογία που επέτρεψε σε μία τέτοια ιδέα να αναπτυχθεί και τελικώς να γίνει κυρίαρχη πολιτική αρχή. Την ιδεολογία αυτή θα την αναζητήσουμε, έστω και υπαινικτικά, στα υποφώσκοντα «οράματα αυτοκρατορίας» Βαυαρών και Ελλήνων που έδρασαν από σημαίνουσες θέσεις μέσα στο ελληνικό βασίλειο αλλά και στο Μόναχο και διαμόρφωσαν τα συλλογικά προαπαιτούμενα τόσο ιδεολογικών προταγμάτων (Μεγάλη Ιδέα, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους του Κ. Παπαρρηγόπουλου) όσο και πολιτικών πράξεων (ελληνικές εισβολές στην Ήπειρο και στην Θεσσαλία το 1853-1854, Κριμαϊκός Πόλεμος).

Οράματα και προεικονίσματα της Μεγάλης Ιδέας μέσω του Βυζαντίου, ανακαλύπτουμε από το 1821, εφόσον ανατρεξούμε σε μία από τις δημόσιες απόψεις του Friedrich Thiersch –του γνωστού μας «Θιέρσιου», φιλέλληνα και καθηγητή στο Μόναχο- ο οποίος στις 7 Αυγούστου 1821 διατυπώνει σε άρθρο του στην σημαντική γερμανική εφημερίδα *Augsburger Allgemeine Zeitung* (αρ. φύλλου 130) την άποψη ότι «μόνο με διάλυση της ξεπεσμένης τουρκικής κυβέρνησης και με την επανίδρυση του βυζαντινού θρόνου μπορούσε να ενισχυθεί η νοτιοανατολική Ευρώπη και να αποκτήσει σημασία...όχι μόνο για το καλό των λαών της, αλλά και για τη σωτηρία και τη διασφάλιση της ευρωπαϊκής τάξης».

Αρκετά χρόνια αργότερα, αλλά σχεδόν δέκα χρόνια νωρίτερα από το λόγο του Ιωάννη Κωλέττη, το 1835, ο επιφανής νομομαθής και μέλος της Αντιβασιλείας G.L. von Maurer, στο βιβλίο του για τον Ελληνικό λαό, διατυπώνει μια θεωρία για τον ρόλο της Ελλάδας, πανομοιότυπη με εκείνη του Ηπειρώτη πολιτικού, σχεδίασμα κι αυτή της Μεγάλης Ιδέας: «προορισμός της Ελλάδας είναι να μεταλαμπαδεύσει μια μέρα το φως του ευρωπαϊκού πολιτισμού στην Ασία κι ακόμα πιο πέρα, και σε τούτο τη βοηθά η προνομιούχα γεωγραφική της θέση και η πνευματική οξυδέρχεια των κατοίκων της. Και όπως στάθηκε κάποτε η κοιτίδα του πολιτισμού για την Ευρώπη, η οποία της ανταποδίδει τώρα αυτή τη μόρφωση, πρέπει κι εκείνη –σύμφωνα με τους αιώνιους νόμους της ανταλλαγής- να επιστρέψει στην Ασία, στην

⁵ Αλέξης ΠΟΛΙΤΗΣ, *Ρομαντικά Χρόνια. Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830 – 1880*, Ε.Μ.Ν.Ε. Μνήμων, Αθήνα 1993, σ. 62. Εκτός από την προαναφερθείσα κλασική, πλέον, μελέτη του Αλέξη Πολίτη, όσον αφορά τη Μεγάλη Ιδέα και τις μεταμορφώσεις της βλ. Έλλη Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)* Εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα 1988.

⁶ Σχετικώς πρόσφατη εργασία διερευνά το εθνικό ιδεολόγημα της Μεγάλης Ιδέας, ως προς τα πριν και τα μετά της αγόρευσης Κωλέττη. Και ανευρίσκει ιχνάρια του, προ της αγόρευσης αυτής: Βασίλης ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ, *Η Μεγάλη Ιδέα. Μεταμορφώσεις ενός εθνικού ιδεολογήματος*, Εκδόσεις Τυπωθήτω, Αθήνα 2010.

Αίγυπτο και στις άλλες χώρες της Ανατολής εκείνο που έλαβε κι αυτή από εκείνες πριν από εκατό χιλιάδες χρόνια»⁷.

Στις 3 Μαΐου του 1837, δύο χρόνια μετά από την έκδοση του βιβλίου του Maurer στην Χαϊδελβέργη, ο προστατευόμενός του και πρώτος πρότανης του Οθωμανικού Πανεπιστημίου, ο Κωνσταντίνος Σχινάς, στα εγκαίνια του πρώτου πανεπιστημιακού ιδρύματος στα Βαλκάνια, θα εκφωνήσει εορταστικό λογύδριο, μπροστά στο Βασιλιά και πλήθος κόσμου. Το λογύδριο αυτό «άνοιξε ολάνκαιρο το ριπίδι των ιδεολογημάτων όσα επιδοξήσαν τότε να προσιωνισθούν -ή να προετοιμάσουν- την μοίρα του μεταγενέστερου ελληνισμού»⁸.

Πρώτον μέγα και λαμπρόν εις την παγκόσμιον Ιστορίαν φαινόμενον ήτο, ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΕ ΑΝΑΞ, η προ πέντε περίπου ετών σύστασις της Ελληνικής Μοναρχίας υπό το Βασιλικόν Σου σκήπτρον. Η Ελλάς κατά τους ηρωϊκούς αυτής χρόνους εις απειραρίθμους ηγεμονίας κατακερματισμένη, εις δε την ακμήν ευκλείας της κατά πόλεις και μικράς περιφερείας αυτονομουμένη, υποκύψαψα έπειτα με οικτράν μόνην αυτονομίας σκιάν εις των Μακεδόνων την κυριαρχίαν, καρατηθείσα τέλος υπό των Ρωμαίων επί Μομμίου, μεταβάσα επομένως ως κληροδότημα τρόπον τινά υπό το σκήπτρον των διαδόχων της Ρωμαϊκής παντοκρατορίας Βυζαντινών αυτοκρατόρων, και προ τετρακοσίων περίπου ετών δουλωθείσα την εσχάτην και αφόρητον εκείνην δουλείαν, η Ελλάς, ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΕ, δεν απετέλεσε πώποτε έν αυτόνομον και αδιαίρετον κράτος, αλλά πρώτον μεν σμικρά κατά την έκτασιν και πολεμίως προς άλλα διακείμενα κράτη, έπειτα δε ελαχίστην επαρχίαν τριών αλληλοδιαδόχως μεγάλων Μοναρχιών, εκ των οποίων μόνη η του Βυζαντίου είχε καν την της γλώσσης και της πίστεως ταυτότητα.....Οψίγονον άρα σφρόδρα είναι το Ελληνικόν πανδιδακτήριον· αλλ' οι καρποί του ελπίζονται πρωϊμότατοι. Δεν έχει χρείαν η Ελλάς να διέλθη το βράδυ και επίπονον στάδιον των κατά τους βαρβάρους εκείνους χρόνους συστηθεισών εσπερίων Ακαδημιών, αίτινες υπέρ τους δύο αιώνας μετά την σύστασιν των είχαν έτι ανάγκη της εκ του Βυζαντίου φυγής Ελλήνων σοφών δια να εξέλθωσι της τετριμμένης και ζοφώδους οδού, και να λάβωσι λαμπρόν φως και ζωήν νέαν.....

Το Ελληνικόν πανδιδακτήριον, Βασιλεύ, καθιδρυμένον εις τας παρά Σου, εκ νέου ανεγερθείσας περιλλεείς Αθήνας, και κείμενον μεταξύ της Εσπέρας και της Έως, είναι προωρισμένον να λαμβάνη εφ' ενός μέρους τα σπέρματα της σοφίας, και αφού τα αναπτύξη

⁷ Γκέοργκ Λούντβιχ ΜΑΟΥΡΕΡ, *Ο ελληνικός λαός. Δημόσιο, Ιδιωτικό και Εκκλησιαστικό Δίκαιο από την έναρξη του Αγώνα για την ανεξαρτησία ως την 31 Ιουλίου 1834. Χαϊδελβέργη 1835*, επιμ. Τάσος Βουρνάς, μτφρ. Όλγα Ρομπάκη, Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1976, σ. 421. Την σχετική επισήμανση γι' αυτό το απείκασμα της Μεγάλης Ιδέας την έχουμε ήδη από τα 1987: Κ.Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, *Εν Αθήναις τη 3 Μαΐου 1837. Μελέτη Ιστορική και Φιλολογική*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1987, σ. 19-25 & 192-193.

Πάντως, είναι γενικότερη και διάσπαρτη στο κείμενο του Μάουρερ η πεποίθησή του ότι ο προορισμός της Ελλάδας είναι, όχι απλά υψηλός, αλλά ο παγκοσμίως κορυφαίος: «Κι όταν μια μέρα φθάσετε στην κορυφή της πυραμίδας για την οποία σας έχει προορίσει η μοίρα, τότε θυμηθείτε και μένα που έκανα ό,τι μπόρεσα για το καλό σας και για το καλό του θρόνου σας, έχοντας πάντοτε μπροστά στα μάτια μου το μελλοντικό μεγαλείο σας»: ΜΑΟΥΡΕΡ, σ. 28.

⁸ ΔΗΜΑΡΑΣ, σ. 43.

εν εαυτώ ιδίαν τονά και γόνιμον ανάπτυσιν, να τα μεταδίδη εις την γείτονα Έω νοερά και καρποφόρα. Ούτω ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΕ, το λαμπρόν Σου όνομα, μεταβαίνον από γενεάς εις γενεάν, δεν θέλει παύσει ευλογούμενον δικαίως κατά τα δύο της οικουμένης μέρη⁹.

Η σημασία ενός δημόσιου πανηγυρικού λόγου και μάλιστα μπροστά στον ανώτατο άρχοντα μιας Απόλυτης Μοναρχίας, είναι επιτελεστική, καθώς τα θέματα που παρουσιάζονται πρέπει να είναι καθιερωμένες και αποδεκτές έννοιες. Ο πρύτανης Κωνσταντίνος Σχινάς¹⁰, οπαδός της Μοναρχίας και προσδεδμεμένος στο άμεσο περιβάλλον του Όθωνα, αν και φαίνεται να θεωρεί ακόμη το Βυζάντιο ξένη προς την Αρχαία Ελλάδα αυτοκρατορία, αποτίει τιμή στους Βυζαντινούς σε δύο σημεία του λόγου του: στην ταυτότητα γλώσσας και πίστης και στην προσφορά Ελλήνων Βυζαντινών λογίων στην παιδεία των Πανεπιστημίων της Δύσεως. Τα «οράματα αυτοκρατορίας» έχουν ήδη ενοφθαλμιστεί στον «επίσημο εθνικισμό» της Μοναρχίας.

Ο «Επίσημος Εθνικισμός» και η δημόσια εικόνα της Οθωνικής μοναρχίας

Από τη στιγμή που έφθασε στην Ελλάδα μέχρι την ενηλικίωσή του, ο Όθωνας κρατήθηκε μακριά από την άσκηση πολιτικής της Αντιβασιλείας η οποία δρούσε υπό τις συνεχείς οδηγίες του πατέρα του ανήλικου βασιλιά, Λουδοβίκου Α' της Βαυαρίας. Το μόνο που έκανε με συνέπεια ήταν να ταξιδεύει σε όλη τη χώρα, να έρχεται σε επαφή με τους χωρικούς και να κερδίζει τη συμπάθεια ενός μεγάλου μέρους του λαού του. Τα ταξίδια αυτά δεν ήταν φυσικά χωρίς πολιτικές συνέπειες. Το δεύτερο μάλιστα μεγάλο ταξίδι του, στις 5 Ιουνίου του 1833 στην Οθωμανική αυτοκρατορία, απέκτησε μεγάλες διαστάσεις καθώς, ενώ επισιέφθηκε ανεπίσημα και υπό όρους μόνο τη Σμύρνη ώστε να συναντήσει τον αδελφό του Πρίγκιπα Μαξιμιλιανό της Βαυαρίας – ο οποίος έκανε περιοδεία στην Ανατολή και θα πέραγε και από την Σμύρνη-, οι Έλληνες της πόλης τον υποδέχθηκαν με ενθουσιασμό, τέλεσαν δε και δοξολογία προς τιμήν του. Οι Οθωμανικές αρχές αντέδρασαν μάλλον ήπια, παρόλα αυτά μετέθεσαν τον επίσκοπο Σμύρνης, Σεραφείμ, ο οποίος είχε τελέσει τη δοξολογία και είχε

⁹ Ολόκληρο το λογύδιο Σχινά στο ΔΗΜΑΡΑΣ, το χωρίο σ. 31-32.

¹⁰ Για τα «έργα και τις ημέρες» του πρώτου πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών, βλ. σε πολλά σημεία την προαναφερθείσα μελέτη του Κ.Θ. ΔΗΜΑΡΑ κι ακόμη: Θανάσης ΧΡΗΣΤΟΥ, *Κωνσταντίνος Δημητρίου Σχινάς (1801-1857). Η ζωή, το έργο, η εποχή του*, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήνα 1998.

προσφωνήσει τον νέο βασιλιά της Ελλάδας μαζί με τον διευθυντή της Ευαγγελικής Σχολής Ομηρόλη¹¹.

Ο συμβολισμός μιας τέτοιας επίσκεψης, η οποία επισήμως αποδόθηκε στην επιθυμία του Όθωνα να αναπτυχθούν φιλικές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών, εντάχθηκε από συγχρόνους και ιστορικούς στον «αλυτρωτικό εθνικισμό» που συστηματικά θα ανέπτυσσε το μοναρχικό καθεστώς, ως το ευχερέστερο κανάλι επικοινωνίας ανάμεσα στο στέμμα και στον Ελληνικό λαό. Ο «αλυτρωτικός εθνικισμός», όπως έχει χαρακτηριστικά αποδοθεί από τον Γιώργο Δερτιλή¹², αποτελούσε τον πυρήνα του «επίσημου εθνικισμού» που είχε αναπτυχθεί σε όλη την Ευρώπη από το 1820 και μετά, ως αντίδραση στα λαϊκά εθνικά κινήματα. Σε μία ευρύτερη θεωρητική ανάλυση της γένεσης του φαινομένου του εθνικισμού ο Μπένεντικτ Άντερσον διατυπώνει ότι μετά το ξέσπασμα των λαϊκών κινήματων στην Ευρώπη «το μόνο που χρειαζόταν ήταν ένα εφευρετικό ταχυδακτυλουργικό κόλπο ώστε να επιτρέψει στην αυτοκρατορία [δηλαδή στα μοναρχικά καθεστώτα] να φανεί ελκυστική μέσα στο εθνικό ένδυμα»¹³. Διατύπωση που μας οδηγεί κυριολεκτικά στο «εθνικό ένδυμα» της μοναρχίας του Όθωνα.

Στη θεωρία του περί γενέσεως Κράτους, ο κοινωνιολόγος Pierre Bourdieu, επισημαίνει ότι κατά την διαδικασία που οδηγεί στη συγκέντρωση διαφόρων ειδών εξουσιών ή κεφαλαίου (νόμιμη βία, φορολογία, νομικό σύστημα, εκπαίδευση κλπ.) από τον ελάχιστο κρατικό σχηματισμό, όλα καταλήγουν σε ένα συμβολικό κεφάλαιο αναγνωρίσιμης εξουσίας, το οποίο -ενώ δεν είναι ανεξάρτητο από την πολιτική και την οικονομική εξουσία- παράγει και αυτό πραγματικά αποτελέσματα χωρίς εμφανή δαπάνη ενέργειας¹⁴. Στην Απόλυτη Μοναρχία του Όθωνα -καθεστώς στο οποίο τόσο ο ίδιος όσο και ο πατέρας του Λουδοβίκος παρέμειναν πιστοί μέχρι το τέλος- οι επίσημες δημόσιες εορτές αποτελούσαν το προνομιακό πεδίο των κρατικών συμβολισμών, οι οποίες με το τελετουργικό τους επιχειρούσαν να επενεργήσουν στο πραγματικό, μεταβάλλοντας την παράσταση του πραγματικού¹⁵. Από την αρχή, η Αντιβασιλεία και ο νέος βασιλιάς εγκαθίδρυσαν και καθιέρωσαν εκ του μηδενός, και

¹¹ Wolf SEIDL, *Βαυαροί στην Ελλάδα. Η γένεση του νεοελληνικού κράτους και το καθεστώς του Όθωνα*, Πρόλογος Παναγιώτης Κανελλόπουλος, επιμ. Κ.Π. Δεμερτζής, μτφρ. Δ. Ηλιόπουλος, Εκδόσεις Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1984 [γερμανική έκδοση Μόναχο 1981], σ. 164-165.

¹² Γιώργος Β. ΔΕΡΤΙΛΗΣ, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2014, σ. 355-359.

¹³ Μπένεντικτ ΆΝΤΕΡΣΟΝ, *Φαντασιακές Κοινότητες. Στοιχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του Εθνικισμού*, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1997, σ. 136-137.

¹⁴ Pierre BOURDIEU, *Γλώσσα και Συμβολική Εξουσία*, Εκδόσεις Καρδαμίτσας, Αθήνα 1999, σ. 245.

¹⁵ BOURDIEU, σ. 177.

χρόνο με τον χρόνο, μια σειρά από δημόσιες εορτές. Ο βασιλιάς Όθων αλλά και η βασίλισσα Αμαλία, ήταν το επίκεντρο μιας σειράς εορτών για τις οποίες εκδίδονταν και τοιχοκολλούνταν επίσημα προγράμματα. Τυπώνονταν δε, είτε μόνο στα ελληνικά όταν επρόκειτο για δημόσιους εορτασμούς, είτε στα ελληνικά και στα γαλλικά όταν περιείχαν την τελετή που θα ελάμβανε χώρα στο παλάτι. Οι εορτές αυτές μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες¹⁶:

Εορτές επί τη ευκαιρία μοναδικών γεγονότων:

- Η πρώτη Προκήρυξη του Όθωνα
- Τελετή Ενηλικίωσης του Όθωνα
- Τελετή Γάμων Όθωνα– Αμαλίας
- Τελετή Αποβατηρίων Αμαλίας
- Τελετή Εικοσιπενταετηρίδας Όθωνα

Ετήσιες εορτές και τελετές:

- 25^η Μαρτίου, Εθνική εορτή της Επανάστασης του 1821
- Γ' Σεπτεμβρίου, Εθνική εορτή της «Επανάστασης» του 1843
- Τελετές Αποβατηρίων του Όθωνα
- Τελετές Γενεθλίων Όθωνα
- Τελετές Γενεθλίων Αμαλίας
- Τελετές Επετείου ονομαστικής εορτής Όθωνα
- Τελετές Επετείου ονομαστικής εορτής Αμαλίας

Επαναληπτικές τελετές:

Τελετές Υποδοχής του Όθωνα όταν επέστρεφε από περιοδείες και ταξίδια¹⁷.

¹⁶ Παναγιώτης ΚΙΜΟΥΡΤΖΗΣ - Άννα ΜΑΝΔΥΛΑΡΑ, «Δημόσιες εορτές στην Ελλάδα, 1830-1860. Γένεση του κρατικού συμβολισμού», *Δωδώνη*, τ. 38-42, Ιωάννινα 2008-2013, σ. 217-240.

¹⁷ Σε πρόσφατο άρθρο της, όπου και σημαντικές πληροφορίες για τις εθνικές εορτές σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η Χριστίνα Κουλούρη προτείνει κι εκείνη μία κατηγοριοποίηση των ελληνικών τελετών και εορτών, από το 1834 έως το 1862. Διακρίνει έξι *δυναστικές εορτές* (εορτή των γενεθλίων του βασιλιά, που συμπίπτει με την επέτειο της ανόδου του στον θρόνο, η ονομαστική εορτή του βασιλιά, εορτή των αποβατηρίων του βασιλιά, εορτή των αποβατηρίων της βασίλισσας, εορτή των γενεθλίων της βασίλισσας, ονομαστική εορτή της βασίλισσας) και δύο *εθνικές εορτές* (25η Μαρτίου, από το 1838 και 3η Σεπτεμβρίου, από το 1844) βλ. Χριστίνα ΚΟΥΛΟΥΡΗ, «Γιορτάζοντας το έθνος: εθνικές επέτειοι στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα», στον τόμο *Αθέατες όψεις της Ιστορίας. Κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιανουλόπουλο*, επιμ. Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης – Δέσποινα Ι. Παπαδημητρίου, Εκδόσεις Ασίνη, Αθήνα 2012, σ. 181-210.

Ενδεικτικώς ως προς το θέμα μας, ας δούμε την τελετή ενηλικίωσης του Όθωνα. Αυτή πραγματοποιήθηκε χωρίς στέψη διότι, όπως αποφασίσθηκε, τελικά, ο καθολικός Μονάρχης δεν μπορούσε να στεφθεί από την Ορθόδοξη Εκκλησία. Ωστόσο, η τελετή αυτή μας απασχολεί για έναν ιδιαίτερο λόγο: η τήβεννος, το στέμμα και το σκήπτρο, τα οποία φιλοτεχνήθηκαν με διαταγή του Μονάχου στο Παρίσι, είχαν για πρότυπο το Βυζάντιο, δηλαδή την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Ο Νικόλαος Δραγούμης στις *Ιστορικές Αναμνήσεις* του, μας μεταφέρει ένα σημαντικό παρασκήνιο, άγνωστο ίσως σε πολλούς από τους συγχρόνους του Όθωνα:

«Ο βασιλεύς Όθων επέμενε να στεφθή ευθύς μετά την ενηλικίωσιν αυτού, και την επιθυμίαν ταύτην ενέκρινεν ο Λουδοβίκος επί τοις εξής όροις: α) Να τελεσθή η στέψις δια χρίσματος, τηρουμένων अपαραλλάκτως και κατὰ πάντα των εθίμων της ανατολικής εκκλησίας, όπως εγίνετο και επί των αυτοκρατόρων... Επί τούτω δε εδόθη εν μεν Μονάχω διαταγή, ίνα τεχνουργηθώσι μεγαποπρεπές στέμμα και σκήπτρον, ενταύθα δε ανηρευνήθησαν τα εν Βυζαντίω τελούμενα προ της αλώσεως. Ταύτην δε την περί στέψεως απόφασιν μαθούσα η Ρωσία υπερεχάρη· διότι οι εν Πετρουπόλει θεωρούσιν ορθοδόξους ομολογούντας πάντα τα δόγματα της ανατολικής εκκλησίας, και τους μόνον χριστιανικούς οπαδούς των άλλων χριστιανικών αιρέσεων και τούτο ίσως μανθάνων ο Όθων κατέλιπε το σχέδιον».¹⁸

Εκείνο που μας ενδιαφέρει εδώ, είναι ότι η νεοκλασική-φιλελληνική εκδοχή του βαυαρικού ρομαντισμού ως πολιτική σκέψη, από πολύ νωρίς, εμπεριείχε και το Βυζάντιο. Υποθέτουμε, μάλιστα, ότι όσον αφορά την έρευνα που διενεργήθηκε γύρω από ζητήματα στέψης κατὰ τη Βυζαντινή εποχή ίσως το περιβάλλον του Όθωνα στην Ελλάδα ή στο Μόναχο να μην αγνοούσε το κλασικό, πια, βιβλίο του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου *Περί Βασιλείου τάξεως*, γνωστό στη λατινική γραμματολογία ως το «βιβλίο των τελετών».

Ας έλθουμε τώρα και σε άλλη μία πρώιμη και επιλεγμένη από το Στέμμα εμφάνιση του Βυζαντίου στο νέο-σχηματισμένο και διαμορφούμενο ελληνικό κράτος.

Η πολεοδομική ανασυγκρότηση της Αθήνας κατὰ την Οθωνική περίοδο ήταν μία επίπονη αλλά και επιτυχής, με τα μέτρα της εποχής, διαδικασία, στην οποία ενεπλάκησαν Βαυαροί και άλλοι αλλοδαποί αρχιτέκτονες της συνοδείας του Όθωνα, Έλληνες αρχιτέκτονες απόφοιτοι σημαντικών σχολών της Γερμανίας, αλλά και ο ίδιος ο βασιλιάς Λουδοβίκος Α' της Βαυαρίας, με τη συνεχή κηδεμονία του. Η ανοικοδόμηση τόσο δημόσιων όσο και ιδιωτικών κτιρίων υπήρξε φρενήρης, ο ρυθμός όμως των δημόσιων κατασκευών υπόκειτο σε δύο ανασταλτικούς παράγοντες: την οικονομική ανέχεια του Βασιλείου και τις χρονοβόρες

¹⁸ Νικόλαος ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ, «Σχεδιασθείσα Στέψις του Όθωνος. [Εκ των Ιστορικών Αναμνήσεων]», στο *Ο βασιλεύς Όθων. Ιστορικόν εράνισμα επί τη Πεντηκονταετηρίδι του θανάτου αυτού*, Εν Αθήναις [χ.χ.], σ. 74.

συζητήσεις και αλλαγές απόψεων καλλιτεχνών και ανώτατων αρχόντων. Το αποτέλεσμα ήταν η παραγωγή μεγάλου αριθμού κτιριολογικών συνθέσεων και προτάσεων που δεν υιοθετήθηκαν. Αναμφίβολα όμως οι Βαυαροί αρχιτέκτονες πέτυχαν μια συναρμογή του «νοητού» με το «αισθητό» εμπνεόμενοι κυρίως από το αρχαιοελληνικό παρελθόν της νεοσύστατης πρωτεύουσας¹⁹.

Η νεοσύστατη πρωτεύουσα: ένα σχόλιο εδώ, χρήσιμο για να κατανοήσουμε στοιχεία για τον τρόπο που αναπτύχθηκε η Αθήνα μετά την επιλογή της. Έχουμε συνηθίσει να θεωρούμε αυτονόητη την αρχιτεκτονική ανάπτυξη της Αθήνας υπό το αισθητικό ρεύμα του κλασικισμού. Πράγματι αυτό είναι που κυριάρχησε τόσο στην δημόσια όσο και στην ιδιωτική αρχιτεκτονική των κτιρίων της ανεγειρόμενης πρωτεύουσας. Όμως από τα πρώτα κιόλας χρόνια, τα Οθωνικά, μέσα στον κυρίαρχο κλασικισμό αναδύθηκαν κι άλλα αρχιτεκτονικά ρεύματα. Αριθμητικά ίσως μας παραπέμπουν στην ανάγκη να παραβλεφθούν. Ιδεολογικά όμως δεν είναι καθόλου έτσι τα πράγματα. Αποτέλεσαν σημαντικές προτάσεις για τον τρόπο σύνθεσης του αθηναϊκού αστικού τοπίου. Η Αθήνα, ουσιαστικώς, έπρεπε να επιτυγχάνει με την πολεοδομική και κτιριακή της συγκρότηση δύο στόχους-ιδεολογικά κελεύσματα:

- να αναδεικνύει και να επισφραγίζει την «εθνικότητα»
- να συμβάλλει στην οργάνωση της αθηναϊκής κοινωνίας προς την κατεύθυνση του αστικού δυτικοευρωπαϊκού προτύπου²⁰.

Στο ενδιάμεσο λοιπόν του νεοκλασικισμού που εξυπηρετούσε τον πρώτο στόχο –και, εν μέρει, και τον δεύτερο– και των πρακτικών λύσεων που επέρχονταν εξαιτίας της γρήγορης δόμησης από τους πυκνά καταφθάνοντες νέους κατοίκους της, αναδύθηκαν σποραδικά και κάποιες άλλες αρχιτεκτονικές προτάσεις/τάσεις. Μία τάση ήταν προς μία απελευθερωμένη δημιουργική διάθεση, προσανατολισμένη προς το πνεύμα του ρομαντισμού (ενδεικτικό παράδειγμα το Στρατιωτικό Νοσοκομείο), μία άλλη ήταν προς κτίρια -ιδίως ιδιωτικά- που ξέφευγαν από την «ακαδημαϊκή» αισθητική και εγκλοπώνονταν ύφος πυργικό, γοτθικό και μυστηριακό (ενδεικτικά παραδείγματα το μέγαρο της Δουκίσσης της Πλακεντίας και η Αγγλικανική Εκκλησία). Μία τρίτη τάση που αναδύθηκε –καθόλου τυχαία– με έμφαση στην αρχιτεκτονική εκκλησιών, ήταν αυτή που αντλούσε ρυθμολογικές βάσεις από την μεσαιωνική παράδοση, ρομανική αλλά και βυζαντινή (ενδεικτικά παραδείγματα ο ναός της αγίας Ειρήνης, ο ναός του Αγίου Γεωργίου του Καρύτη και, ενδεικτικότερο όλων, ο ναός της Ζωοδόχου Πηγής). Τέλος, μία τέταρτη τάση, αυτή που μας ενδιαφέρει εδώ περισσότερο, ήταν εκείνη

¹⁹ Μάνος ΜΠΡΗΣ, «Η ανασυγκρότηση της Αθήνας κατά την Οθωνική Περίοδο. Η αρχιτεκτονική των κτιρίων της (1832-1862)», στον τόμο *Αθήνα-Μόναχο. Τέχνη και Πολιτισμός στη νέα Ελλάδα*, επιμ. Μαριλένα Κασιμάτη, Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα 2000, σ. 95.

²⁰ ΜΠΡΗΣ, σ. 98.

που επέβαλλε και την συμπαράθεση στον κλασικό, του καθαρού βυζαντινού ρυθμού (ενδεικτικά παραδείγματα: η Στρατιωτική Φαρμακαποθήκη στην οδό Κηφισίας και, ακόμη σημαντικότερο ιδεολογικά, όπως θα δείξουμε, ως εκ της θέσεώς του, το Οφθαλμιατρείο στην οδό Πανεπιστημίου, αμφότερα έργα του Χριστιανού Χάνσεν)²¹.

Πρώτα πρέπει να σημειώσουμε ότι τα βυζαντινά κατάλοιπα της πόλης των Αθηνών, έτσι κι αλλιώς προοιωνίζονταν την αρχιτεκτονική να τα λάβει υπόψη της: είτε να τα καταστρέψει (ακραίο), είτε να τα περιθωριοποιήσει, είτε να τα εναρμονίσει με τον κλασικισμό (που αποτελούσε για τους πρώτους αρχιτέκτονες ισχυρά βιωμένη αισθητική αντίληψη, εμφορούμενη από κριτήρια υπαρξιακά και ηθικά²²). Επελέγη όπως θα δούμε η εναρμόνιση, αλλά πολύ σύντομα και η ανάδειξη και η συμπλήρωση. Η ιστορία του νεοβυζαντινού ρυθμού Οφθαλμιατρείου παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον. Επρόκειτο να κτιστεί σε σχέδια που υπέβαλε στον Όθωνα ο Χριστιανός Χάνσεν, το 1843. Όμως ο ίδιος ο Χρ. Χάνσεν άλλαξε άποψη, θεώρησε ότι στην χρήση του κτιρίου θα ανταποκρινόταν λυσιτελώς ο βυζαντινός ρυθμός και προέβη σε ριζική αναθεώρηση του σχεδίου του. Εδώ υπάρχει ένα κομβικό ερώτημα: ο Όθων συγκατένευσε στην μεταλλαγή των σχεδίων ή μήπως την είχε και καθοδηγήσει; Μερικές χρήσιμες παράμετροι σκέψης είναι οι ακόλουθες:

α. ο Όθων δεν άφηγε αρχιτεκτονικά και καλλιτεχνικά ζητήματα να εκτυλίσσονται ανεπηρέαστα από τον ίδιο. Άλλωστε είναι ο γιός του «νεο-απολυταρχικού» (παρά το φιλελεύθερο, προ-βασιλικό παρελθόν του) κατά τα χρόνια της βασιλείας του στην Βαυαρία, Λουδοβίκου Α', ο οποίος «συστηματικά προσπάθησε να εγκαθιδρύσει βασιλική απολυταρχία στη Βαυαρία, περιβάλλοντάς την με υπερδραστηριότητα στον χώρο των τεχνών, που θα της εξασφάλιζε αποδοχή και νομιμότητα»²³.

β. το Οφθαλμιατρείο θα χτιζόταν σε κεντρικό οικόπεδο των Αθηνών. Θα ήταν παραιοκείμενο στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, την κλασικιστική κορωνίδα της πόλης, που είχε αρχίσει να χτίζεται το 1839 και είχε πάρει την βασική μορφή του έως τις αρχές της δεκαετίας του 1840 (ασχέτως αν ολοκληρώθηκε στην σημερινή του μορφή το 1864). Επίσης, θα μεσολαβούσε

²¹ ΜΠΙΡΗΣ, σ. 95-108 και Αλέξανδρος ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ-BENETAS, «"Οθωνόπολις" ή η Νέα Αθήνα. Η ιστορία του σχεδιασμού επανίδρυσης της πόλης κατά το 19^ο αιώνα», στον τόμο *Αθήνα-Μόναχο. Τέχνη και Πολιτισμός στη νέα Ελλάδα*, επιμ. Μαριλένα Κασιμάτη, Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα 2000, σ. 109-131.

²² ΜΠΙΡΗΣ, σ. 95-108.

²³ ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, σ. 34. Σημειώνει περαιτέρω ο Κιτρομηλίδης: «Η μετατροπή της κριτικής φιλοσοφίας σε θεολογία ήταν πιθανόν η πιο ακραία ιδεολογική έκφραση του προγράμματος να εδραιωθεί η νομιμότητα της απολυταρχίας, αλλά η πιο υποβλητική της εκδήλωση ήλθε αναμφισβήτητα στο χώρο των καλών τεχνών. Κανείς δεν εξέφρασε αυτό το πνεύμα με μεγαλύτερη νομιμοφροσύνη και ακρίβεια από τον Wilhelm von Kaulbach (1804-1874) στους πίνακες που απεικόνιζαν τον Βασιλέα Λουδοβίκο να προεξάρχει στην καλλιέργεια των τεχνών και να επιβλέπει την κατασκευή των νεοκλασικών μνημειακών κτιρίων που στόλιζαν την πρωτεύουσα του βασιλείου του».

μεταξύ του Πανεπιστημίου και των Ανακτόρων που κι αυτά είχαν ολοκληρωθεί, καθώς κτίστηκαν μεταξύ 1836-1842. Τα Ανάκτορα που, με την τριώροφη, κλειστή ορθογωνικού τύπου αρχιτεκτονική τους μορφή, εξέπεμπαν μηνύματα της ιδεολογικής ταυτότητας της σύγχρονης Ελλάδας: «φτωχή» εμφάνιση, μνημειακός χαρακτήρας, λιτός κλασικισμός στα εκφραστικά μέσα.

Η απόφαση λοιπόν για τη θέση και την οριστική αρχιτεκτονική μορφή του Οφθαλμιατρείου, λήφθηκε με τον Όθωνα να ατενίζει την Αθήνα και έντονα, από τα ανακτορικά του παράθυρα, το κτίριο του φερώνυμού του Πανεπιστημίου. Μάλιστα λήφθηκε μεταξύ 1844 και 1847, οπότε άρχισαν οι οικοδομικές εργασίες. Και λήφθηκε για ένα από τα πρώτα δέκα σημαντικότερα δημόσια κτίρια της πόλης [προηγουμένως είχαν κτιστεί: μεταξύ 1834-1836, το Στρατιωτικό Νοσοκομείο από τον Wilhelm von Weiler, το Νομισματοκοπείο από τον Christian Hansen, το Βασιλικό Τυπογραφείο από τον Joseph Hoffer, καθώς και το Πολιτικό Νοσοκομείο από τον Friedrich Stauffert. Ακολούθησαν τα βασιλικά ανάκτορα (1836-1843) από τον Friedrich von Gärtner, το Πανεπιστήμιο (1839-1864) από τον Christian Hansen, το Αστεροσκοπείο (1842-1846) από τον Theophil Hansen, ο ναός της Αγίας Ειρήνης (1846-1892), καθώς και το Αρσάκειο Οικοτροφείο Θηλέων από τον Λύσανδρο Καυταντζόγλου (1846-1852), ο ορθόδοξος καθεδρικός ναός από τους Θεόφιλο Χάνσεν, Δημ. Ζέζο, Π. Κάλιο και F.Boulanger (1842-1862)].

Πόσο ιδεολογικά αποφορτισμένη θα μπορούσε να ήταν η απόφασή του αυτή; Πόσο στερούμενη συμβολικών σημάνσεων;

Σύντομα ερμηνευτικά σχόλια

- Μετά την Ελληνική Επανάσταση, κατά την περίοδο διακυβέρνησης του Καποδίστρια και του Όθωνα εγκαθιδρύεται αυτό που έχει ονομασθεί από τον Άντερσον «επίσημος εθνικισμός», ο οποίος αντιστρατεύεται την έννοια –ακόμη και τον όρο– «Επανάσταση» και την αντικαθιστά με το ιδεολόγημα της «εθναφύπνισης» ενώ η εξουσία συγκροτεί την «εθνογένεση».

- Καταρχήν, θα πρέπει να εντάξουμε τον «επίσημο εθνικισμό» του Όθωνα στο ευρωπαϊκό του πλαίσιο, εκεί όπου αναπτύχθηκε μετά και ως αντίδραση στα λαϊκά εθνικά κινήματα που απλώθηκαν στην Ευρώπη από το 1820. Το κλειδί για να κατανοήσουμε τον «επίσημο εθνικισμό» του Όθωνα είναι να ανακαλύψουμε και να αναλύσουμε το πλέγμα ιδεολογιών, νοοτροπιών και συμβόλων που χρησιμοποιήθηκαν ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στο έθνος και στην ξενόφερτη δυναστική μοναρχία.

- Ο «αλυτρωτικός εθνικισμός» ήταν το ευχερέστερο κανάλι επικοινωνίας με το λαό. Τα «υλικά» αυτού του αλυτρωτισμού που χρησιμοποιεί η Οθωνική μοναρχία προέρχονται τόσο από τον λαϊκό μεσσιανισμό και τη χριστιανική χρησμολογία υστεροβυζαντινών και μεταβυζαντινών προφητειών, όσο και από τα επίσημα «οράματα αυτοκρατορίας» τα οποία γνώριζαν και με τα οποία είχαν γαλουχηθεί οι μικροί δυναστικοί οίκοι όπως ο βαυαρικός.
- Επιγραμματικά, για τον Όθωνα: η Αρχαία Ελλάδα είναι το περιλεές παρελθόν μας, το Βυζάντιο πρέπει να γίνει η μεγάλη ιδέα του μέλλοντός μας.

Ο ΣΩΜΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΟΡΤΕΣ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ (1833 -1862)

Όψεις του «ανδρισμού»: το «φυσικό» και το «πολιτικό» σώμα του βασιλιά

Παναγιώτης Κιμουρτζής – Άννα Μανδουλαρά

Ούτε όλο το νερό της άγριας
πικροθάλασσας
δεν ξεπλένει το χρίσμα μυρωμένου βασιλιά·
πνοή κοινού θνητού δεν ξεθρονιάζει αυτόν
που τον edιάλεξε αντιπρόσωπό του ο Κύριος.

....ο καιρός μουντζούρωσε την περηφάνια μου.....

ζω με ψωμί, όπως σεις·
νιώθω στέρηση, γεύομαι την πίκρα, χρειάζομαι
φίλους· έτσι υποχείριον τι με λέτε βασιλιά;

Αχ, να 'μουνα μεγάλος
οσό 'ναι ο πόνος μου, ή μικρότερος απ' τ' όνομά μου,
ή να μπορούσα να ξεχάσω ό,τι ήμουν πριν, ή
να μη θυμάμαι αυτό που πρέπει να 'μαι τώρα.

Ουίλλιαμ Σαίξπηρ, *Ο Βασιλιάς Ριχάρδος ο Β΄*

Μετάφραση: Βασίλη Ρώτα

Προλεγόμενα: το σώμα και η γιορτή ως αντικείμενα της ιστορίας

Στην έκδοση του τρίτου συλλογικού βιβλίου *Το έργο της ιστορίας* που επιμελήθηκαν ο Jacques Le Goff και ο Pierre Nora, το 1975, το «σώμα» και η «γιορτή» είχαν συμπεριληφθεί στην ενότητα «καινούργια αντικείμενα». Από τότε έως σήμερα, η ευρωπαϊκή ιστοριογραφία, αφού συνδιαλέχθηκε στενά με τις άλλες κοινωνικές επιστήμες –σύμφωνα με την παρακαταθήκη του Marc Bloch– παρήγαγε αξιόλογες έρευνες, τόσες ώστε τα δύο εν λόγω αντικείμενα να μην θεωρούνται πλέον καινούργια. Παρά, όμως, την ικανοποιητική ερευνητική παραγωγή, στο βιβλίο *Μια ιστορία του σώματος στον Μεσαίωνα* που εξέδωσαν το 2003 ο Jacques Le Goff και ο Nicolas Truong επαναδιατυπώνουν την άποψη ότι «το σώμα ξεχάστηκε από την Ιστορία και τους ιστορικούς. Όμως υπήρξε και εξακολουθεί να είναι ο πρωταγωνιστής ενός δράματος».²⁴ Από την άλλη, όταν ο Olivier Ihl δημοσίευσε, το 1996, το βιβλίο *La fête républicaine* [*Η γιορτή της δημοκρατίας*] στον πρόλογό του διατείνεται ότι «για την γιορτή, όλα έχουν γραφεί, ή σχεδόν όλα».²⁵ Εννοεί, όμως, την ευρεία θεματολογία περί γιορτής ανά τους αιώνες -που αφορά από τους Ρωμαίους θριάμβους και τις Βυζαντινές λιτανείες μέχρι τις γιορτές της Γαλλικής Επανάστασης– και όχι τη βιβλιοπαραγωγή για τους εορτασμούς του νεοτερικού κράτους, η οποία παραμένει περιορισμένη. Χωρίς να επιχειρούμε κάποια ασύμμετρη σύγκριση ανάμεσα στο ευρωπαϊκό και το ελληνικό ερευνητικό πεδίο, η διαπίστωση είναι σαφής: τόσο η ιστορία του σώματος όσο και η ιστορία της γιορτής, αποτελούν για την ελληνική ιστοριογραφία νέα αντικείμενα που μπορούν να απασχολήσουν τους μελλοντικούς ερευνητές και τα οποία άπτονται πολλών και καίριων πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών όψεων της ζωής και του θανάτου ανδρών και γυναικών του ελληνικού βίου.²⁶

²⁴ Αμέσως μετά από την διαπίστωση της «λήθης» του σώματος ως ερευνητικό αντικείμενο, οι συγγραφείς σκιαγραφούν, κριτικά, την μέχρι σήμερα βιβλιογραφία, καθώς επίσης αναφέρουν και τους πρωτοπόρους της ερευνητικής ενασχόλησης, όπως ο Norbert Elias, ο Marc Bloch, ο Lucien Febvre, ο Michel Foucault. Ζακ Λε Γκοφ – Νικολά Τρουόνγκ, *Μια ιστορία του σώματος στον Μεσαίωνα*, μτφρ. Μαρία Μαλαφέκα, Κέδρος, Αθήνα 2009, σ. 17-40.

²⁵ Olivier Ihl, *La fête républicaine*, Préface de Mona Ozouf, Editions Gallimard (coll. «Bibliothèque des Histoires»), Paris 1996, σ. 13.

²⁶ Στην ελληνική βιβλιογραφία, τα τελευταία χρόνια, και τα δύο αντικείμενα έχουν τοποθετηθεί στο επίκεντρο αρκετών μελετών με διεπιστημονικό χαρακτήρα. Για μια εμπεριστατωμένη εισαγωγή στα ζητήματα που αφορούν το σώμα στις σύγχρονες κοινωνικές προσεγγίσεις, βλ. την έρευνα Αγγελική Αρώνη, *Κοινωνικές αναπαραστάσεις, πρακτικές και χρήσεις του Σώματος*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Ερευνών, Τμήμα Ψυχολογίας, Αθήνα 2008, όπου και αναλυτική ελληνική και ευρωπαϊκή βιβλιογραφία. Για την γιορτή και τη δημόσια τελετουργία, εκτός από τις έρευνες της λαογραφίας και της εθνολογίας, υπάρχουν και κάποιες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις: Γιώργος Μαργαρίτης, «Πανεπιστήμιο και Ηρωικός Θάνατος (1897-1919). Ιδεολογία, Συμβολισμοί, Τελετουργίες», στο *Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, ΙΑΕΝ-ΓΓΝΓ, Αθήνα 1989, σ. 277-288. Χριστίνα Κουλούρη, *Μύθοι και σύμβολα μιας εθνικής επετείου. Πανηγυρικός*

Στο παρόν κείμενο²⁷ θα αναλύσουμε τον «ιατρικό λόγο» που αναπτύχθηκε γύρω από τις «σωματικές» ικανότητες του πρώτου βασιλικού ζεύγους, Όθωνα και Αμαλίας, καθώς και την δημόσια εικόνα που πρόβαλε ο ίδιος ο Βασιλιάς και το περιβάλλον του, όπως αυτή συγκροτήθηκε στις πολλαπλές εορτές που εγκαθιδρύθηκαν από την αρχή της διακυβέρνησής του. Μια τέτοια προσέγγιση καθίσταται δυνατή μέσα στο πλαίσιο των καινούργιων αντικειμένων: του σώματος και της γιορτής.

Αν ο Michel Foucault αναζητούσε -χάριν της σημασίας που απέκτησε το «σώμα» για τις έρευνές του- ένα εμβληματικό παράδειγμα «σώματος» στην Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας, θα έπρεπε, οπωσδήποτε, να ανατρέξει στους πρώτους Βασιλείς, Όθωνα και Αμαλία. Τα σώματα του «ανώμαλου» αυτού ζευγαριού, τοποθετήθηκαν, τόσο στην εποχή τους όσο και στη μεταγενέστερη ιστοριογραφία (έως σήμερα), στο επίκεντρο πολιτικών διαμαχών, σκευωριών και διεθνών διπλωματικών μηχανορραφιών: η ατεκνία τους ιδίως, αλλά και κάθε άλλη αισθητική, πνευματική, ψυχική, βιολογική λεπτομέρεια της ανθρώπινης υπόστασής τους, αποτέλεσαν αντικείμενο πολιτικών συζητήσεων. Απασχολούσαν πολλούς και πολλαπλώς, από

Λόγος στον επίσημο εορτασμό της 25^{ης} Μαρτίου, Κομοτηνή 1995. Χάρης Εξερτζόγλου, «Πολιτικές Τελετουργίες στην Νεώτερη Ελλάδα. Η Μετακομιδή των οστών του Γρηγορίου Ε' και η Πεντηκονταετηρίδα της Ελληνικής Επανάστασης», *Μνήμων* 23 (2001), σ. 153-182. Παναγιώτης Γ. Κιμουρτζής - Άννα Β. Μανδουλαρά, «Εορτές και Τελετές στο Ελληνικό Βασίλειο (1830-1862). Συμβολική εξουσία, συγκρότηση κράτους, εκπαιδευτικοί θεσμοί», στο Σταμέλος Γιώργος (επιμ.), *Για μια ποιητική του εκπαιδευτικού τοπίου. Δέκα χρόνια μετά... Χαριστήριο στον Ιωσήφ Σολομών*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011. Kimourtzis, P. - Mandilara, A., "Fêtes commémoratives et symbolismes d'État, Grèce 1830- 1860", στο Ada Dialla - Niki Maroniti (eds), *State, Economy, Society (19th-20th centuries). Essays in Honor of Emeritus Professor Georges B. Dertilis*, Metaichmio Publications, Athens 2013, σ. 171-188. Χριστίνα Κουλούρη, «Γιορτάζοντας το Έθνος. Εθνικές Επέτειοι στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα», στο Δέσποινα Ι. Παπαδημητρίου - Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης (επιμ.), *Αθέατες όψεις της Ιστορίας. Κείμενα αφιερωμένα στον Γιάννη Γιανουλόπουλο*, Εκδόσεις Ασίνη, Αθήνα 2012. Παναγιώτης Κιμουρτζής - Άννα Μανδουλαρά, «Δημόσιες εορτές στην Ελλάδα, 1830-1860. Γένεση του κρατικού συμβολισμού», *Δωδώνη*, τ. 38-42, Ιωάννινα 2008-2013, σ. 217-240. Άννα Μανδουλαρά, «Η απελευθέρωση της Κοζάνης, 11 Οκτωβρίου 1912. Οι Εορτές του Πολέμου και οι Πόλεμοι της Εορτής», στο *Επιστημονικό Συνέδριο (27-30 Σεπτεμβρίου 2014): Κοζάνη 600 χρόνια ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης*, Δήμος Κοζάνης, Κοζάνη 2014, σ. 413-424. Παναγιώτης Κιμουρτζής - Άννα Μανδουλαρά, «Ο Θρόνος και ο "κρατικός φιλελληνισμός". Πρωτόκολλο και Θέαμα στις δημόσιες τελετουργίες κατά την Οθωνική βασιλεία», στο Άννα Μανδουλαρά - Γιώργος Νικολάου - Λάμπρος Φλιτούρης - Νίκος Αναστασόπουλος (επιμ.), *Φιλελληνισμός. Το ενδιαφέρον για την Ελλάδα και τους Έλληνες από το 1821 ως σήμερα* [Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου 5-6-7 Ιουλίου 2013, Άρτα / Δήμος Νικολάου Σκουφά - Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων], Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2015, σ. 611-632. Άννα Μανδουλαρά, «Γλέπαμαν τη παρέλαση του στρατού μας με λαχτάρα». Η απελευθέρωση των Ιωαννίνων ως γιορτή του έθνους-κράτους», στο *Α' Πανεπειρωτικό Συνέδριο, Ιστορία - Λογισύνη: Η Ηπειρος και τα Ιωάννινα από το 1430 έως το 1913*, Εκδόσεις Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, σ. 1-10 & 1051-1061, Ιωάννινα 2015.

²⁷ Πρόκειται ουσιαστικώς για εμπλουτισμένη βιβλιογραφικά και αναθεωρημένη ερμηνευτικά, εκδοχή της ανακοίνωσής μας «'Ανδρισμός': πρότυπα και συμβολισμοί. Η δημόσια εικόνα του βασιλιά Όθωνα (1833-1862)», στο Συνέδριο *Ανδρισμοί και ιστορία: έμφυλες σχέσεις, πρακτικές, εννοιολογήσεις*, Διοργάνωση: Ομάδα Ιστορικοί για την Έρευνα στην Ιστορία των Γυναικών και του Φύλου (που αποτελεί το ελληνικό τμήμα της International Federation for Research in Women's History), Ιστορικό Αρχείο Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 10-12 Ιουνίου 2016.

τα καφενεία του Ελληνικού Βασιλείου μέχρι τις ξένες δυναστικές αυλές καθοδήγησαν μακροχρόνια μυστικά ιατρικά συμβούλια· εξέθρεψαν κοινωνικό σχολιασμό στα όρια της διαπόμπευσης· και, τελικώς, παρείχαν για ορισμένους τον κύριο εξηγητικό μίτο της εξώσεώς τους: «Ο διάδοχος είναι υπνωτικό των επαναστάσεων. Ένα βασιλικό βρέφος μπορεί κι αποκοιμίζει ένα ολόκληρο λαό ... Και ασφαλώς ένας διάδοχος των μεγαλοϊδεατών βασιλέων θα μπορούσε να κάνει και το Γρίβα ακόμη νομοταγή πολίτην και τον Καλλέργην ακίνδυνον απόστρατο, ενώ η σάτιρα θα είχε χάσει τη φαρμακερή αιχμή του σαρκασμού της» γράφει το 1934 ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου στο βιβλίο του *Όθων και η Ρωμαντική Δυναστεία. Λουδοβίκος Α' - Όθων - Λουδοβίκος Β'*.

Το πρώτο βασιλικό ζεύγος του Ελληνικού Κράτους αποτελεί εμβληματικό ιστορικό αντικείμενο και για έναν ακόμη λόγο, ο οποίος βρίσκεται στο επίκεντρο των ενδιαφερόντων αυτού του Τόμου. Η ιδιαίτερα ισχνή ιστοριογραφική παραγωγή και συζήτηση περί του θεσμού της μοναρχίας στην Ελλάδα του 19ου και του 20ού αιώνα, βρίθεται «έμφυλων» και «ηλικιακών» προσδιορισμών ιστορικά κατασκευασμένων. Ο «ανδρισμός» του Όθωνα και η «θηλυκότητα» της Αμαλίας δεν αναλύονται ως προσδιοριστικά στοιχεία των σχέσεων εξουσίας (παρότι, οι εν λόγω πρωταγωνιστές, αποτελούν τους κύριους «εξουσιαστές» στο πλαίσιο της εξουσιαστικής σχέσης). Αλλά ούτε αξιοποιούνται για να αναλυθούν οι λόγοι και οι πρακτικές περί σώματος και σεξουαλικότητας κατά τον 19^ο αιώνα. Αποτελούν δύο βασιλικά σαρκία. Εντέλει, θεωρούνται ως «τόποι» κοινωνικά ουδέτεροι και χρονικά αμετάβλητοι. Και, κατά συνέπεια, έτσι απροσδιόριστα, οδεύουν προς το πολιτικό «πεπρωμένο» τους: την Έξωση. Είναι καίριο να εξετάσουμε εκτός από την πολιτική τους κληροδοσία και την κοινωνική κληρονομιά που άφησαν με το σώμα και το φύλο τους.

Στην παρούσα ερευνητική προσπάθεια, δεν θα μας απασχολήσει η «αλήθεια» της μιας ή της άλλης άποψης γύρω από τον χαρακτήρα του βασιλιά. Θα μας απασχολήσουν: πρώτον, οι «επιστημονικοί» όροι συγκρότησης της «ψυχολογικής» και «διανοητικής» του ανικανότητας να κυβερνά, αλλά και της «αναπαραγωγικής» του ανικανότητας που υπονομεύει την άσκηση του ρόλου του, και, δεύτερον, η σχέση μεταξύ αντιλήψεων περί ανδρισμού και βασιλικής ηγεμονίας, όπως αυτές αποτυπώνονταν στις καθημερινές, σχεδόν, αναπαραστάσεις της εξουσίας του. Βασική μας πρόθεση είναι να ανοίξουμε τη συζήτηση γύρω από τα κραυγαλέα «έμφυλα» στερεότυπα που εμφιλοχωρούν σε όλες σχεδόν τις βιογραφίες –αρνητικές, θετικές αλλά και στις μετριοπαθείς– της πολιτικής, κυρίως, ιστοριογραφίας μας (που αφορούν, φυσικά, κατ' αποκλειστικότητα άνδρες) και ειδικότερα να διερευνήσουμε «το φύλο» της πρώτης Βασιλείας στην Ελλάδα, όπως αυτό διαμορφώθηκε τόσο γύρω από τα «σωματικά» χαρακτηριστικά του Βασιλιά Όθωνα όσο και μέσα από τις συλλογικές εικόνες του ανδρικού Βασιλικού εαυτού.

1. Το «φυσικό» σώμα του Βασιλιά Όθωνα και η «πρώιμη βιο-εξουσία» της «αυλικής» ιατρικής του 19ου αιώνα

Από την αρχή έως το τέλος της Βασιλείας του, δύο ήταν τα όργανα του σώματος του Βασιλιά που τέθηκαν στο κέντρο της πολιτικής αντιπαράθεσης και επανειλημμένα αναμετρήθηκαν με επικριτικό λόγο: το μυαλό του και η σεξουαλική του ικανότητα-ανικανότητα. Στην πρώτη περίπτωση θιγόταν ως απόλυτος Μονάρχης της χώρας, στη δεύτερη ως άνδρας-απόλυτος Μονάρχης της χώρας. Τον επικριτικό αυτό λόγο παρήγαγαν οι «επιστημονικές» πιστοποιήσεις των προσωπικών ιατρών του Όθωνα. Και για τις δύο επικρίσεις χρειάστηκε να διασκορπιστεί στην κοινωνία αντίδοτος λόγος, που να υποστηρίζει τον βασιλιά. Θα εξετάσουμε αμέσως εδώ αυτήν την ιατρο-εξουσιαστική αναμέτρηση.

Ο ερευνητής που διατρέχει την ελληνική αλλά και την ευρωπαϊκή ιστοριογραφία της Οθωνικής περιόδου, θα διαπιστώσει ότι από το 1862 (έτος της έξωσης) θα χρειαστεί να περάσει μία υπερ-εκατονταετία ώστε, το 1968, να αρχίσει να συζητείται το ζήτημα «των μυστικών ιατρικών υπομνημάτων» και να εξετάζεται υπό τις ιστορικές του διαστάσεις. Διότι το 1968 εκδίδεται το πασίγνωστο σήμερα βιβλίο του John Petropulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)* το οποίο μεταφράστηκε και εκδόθηκε στα ελληνικά μόλις το 1985.²⁸ Στο βιβλίο αυτό, πιθανότατα για πρώτη φορά, τα «μυστικά ιατρικά υπομνήματα» των ετών 1834, 1835, 1837 –τα οποία έγιναν δημόσια το 1839, με σχετικά άρθρα σε βρετανικές και στη συνέχεια σε ελληνικές εφημερίδες– αναλύονται στο πλαίσιο των συνεχών και ανελέητων πολιτικών σκευωριών της βαυαρικής και της αγγλικής διπλωματίας κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Από τον Petropulos επισημαίνεται η βιο-εξουσία που ασκούσε η «αυλική» ιατρική, αρκετά χρόνια πριν εξελιχθεί η ιατρική σε επίσημη κρατική βιο-πολιτική, μια πειθαρχική τεχνολογία που τελικώς εξυπηρέτησε τις προτεραιότητες και τα συμφέροντα εξουσιών σχετικά με τον έλεγχο της αναπαραγωγής και της σεξουαλικότητας τόσο των γυναικών όσο και των σεξουαλικά «παρεκκλινόντων».²⁹

²⁸ John Petropulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1985.

²⁹ Πρώτος ο Michel Foucault, κατά τη δεκαετία του 1970, εισήγαγε την έννοια της βιο-πολιτικής, η οποία διέτρεχε, με την ιστορική της διάσταση, πολλά κείμενά του. «Μετά την ανατομοπολιτική του ανθρώπινου σώματος που δημιουργείται στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, εμφανίζεται στα τέλη του ίδιου αιώνα μάλιστα, κάτι διαφορετικό από την ανατομοπολιτική του ανθρώπινου σώματος, η “βιοπολιτική” του ανθρώπινου είδους, όπως θα την ονόμαζα». Μ. Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, μτφρ. Τίτικα Δημητρούλια, Ψυχογιός, Αθήνα 2002, σ. 298. Τα τελευταία χρόνια, η έννοια βιο-πολιτική έχει αποκτήσει μια σημαντική θέση στο έργο πολιτικών φιλοσόφων και κοινωνικών ανθρωπολόγων, ιδιαίτερα, μετά από την επιτυχία του έργου, του Ιταλού φιλοσόφου Giorgio Agamben, *Homo Sacer. Il potere sovrano e la nuda vita*, Giulio Einaudi editore, Torino 1995. Τρία χρόνια αργότερα, το 1998, το

Η ιστορία των υπομνημάτων δεν είναι άγνωστη, αλλά δεν της έχει αποδοθεί η δέουσα σημασία. Πάντως, αναπαράχθηκε στην ιστοριογραφία, διαχρονικά αλλά και πλειστάκις αυθαίρετα, τόσο από τους πολέμιους του Όθωνα όσο και από τους φιλοβασιλικούς ιστορικούς. Για να κατανοήσουμε το ζήτημα, θα αναφέρουμε συνοπτικά την περιγραφή του Petropulos καθώς και μία (από τις πολλές) έκθεση, χρονολογητή, πιθανόν όμως γραμμένη πριν από την ανάρρηση του Όθωνα, η οποία φέρει την υπογραφή του Jenison, Βαυαρού πρεσβευτή στην Ελλάδα. Γράφει, λοιπόν ο Petropulos: «Ο *Wibmer*, ένας από τους προσωπικούς γιατρούς του Όθωνα, θέλοντας φαίνεται να αφαιρέσει από τον Όθωνα τη δυνατότητα εκλογής και να τον καταστήσει μόνο κατ' όνομα ηγεμόνα, ακόμη και μετά την ενηλικίωσή του, παρουσίασε την ασθένεια και τη μελαγχολία του βασιλιά ως φυσική και διανοητική ανικανότητα να κυβερνά. Ο Λουδοβίκος έλαβε σχετικές εκθέσεις, μια το 1834, δύο ακόμη την άνοιξη του 1835, και μια τέταρτη ύστερα από την ανάρρηση του Όθωνα στο θρόνο. Ο κατάλογος των υπογραφών σε κάθε διαδοχική έκθεση μεγάλωνε συνεχώς. Η υπογραφή του *Armansperg* δεν εμφανίστηκε ποτέ σε καμιά από αυτές τις εκθέσεις, η ανάμειξή του όμως σ' αυτήν την υπόθεση ... είναι σχεδόν βέβαιη. Οι συντάκτες αυτών των εκθέσεων ανήκαν στο ιδιαίτερο περιβάλλον του *Armansperg* μέσα στη βασιλική αυλή. Η άρνησή του να αμφισβητήσει τη δυσμενή κρίση τους για τον Όθωνα, από τη στιγμή που εκφράστηκε, ερμηνεύθηκε από τον Lyons, και ασφαλώς από άλλους, ως σιωπηρή συναίνεση. Με υπονοούμενα και τυχαίους υπαινιγμούς, που επιμελώς τα διέδιδε ο Lyons, ο *Armansperg* διοχέτευσε αυτή την άποψη ανάμεσα στους Έλληνες. Και το ενδεικτικότερο: αυτός θα ήταν ο άμεσα κερδισμένος από μια τέτοια «επιστημονική» πιστοποίηση της ανικανότητας του Όθωνα. Αν ο Όθων δεν είχε όντως ενηλικιωθεί διανοητικά, τότε αυτός, ο *Armansperg*, ήταν απόλυτα απαραίτητος, όχι μόνον ως πρώτος υπουργός του βασιλιά, αλλά ως ουσιαστικός χειριστής της πλήρους βασιλικής εξουσίας, ως ο ουσιαστικός, αν και όχι πια ο επίσημος αντιβασιλέας».³⁰

Η έκθεση, που, όπως είπαμε, φέρει την υπογραφή του Βαυαρού πρεσβευτή στην Ελλάδα, αξίζει να παρατεθεί εδώ ολόκληρη, διότι περιέχει όλες τις «ιατρικές» αναφορές των «μυστικών υπομνημάτων»:³¹

έργο μεταφράστηκε στα αγγλικά, με τον τίτλο *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press. Το έργο μεταφράστηκε στα ελληνικά, Giorgio Agamben, *Homo Sacer. Κυρίαρχη Εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφρ. Π. Τσιαμούρας, επίμετρο: Γ. Σταυρακάκης, Εκδόσεις Scripta, Αθήνα 2005.

³⁰ John Petropulos, *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, ό.π., σ. 266-267.

³¹ John Petropulos, *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, ό.π., σ. 266-267 & υποσημείωση 30 (σ. 434-435-436).

«Ο υπογράφων, αναφερόμενος στην κατάθεσή του της 13^{ης} τρέχοντος, αισθάνεται υποχρεωμένος να δηλώσει ότι η πνευματική κατάσταση της Αυτού Μεγαλειότητας του Βασιλιά Όθωνα όχι μόνο παραμένει η ίδια αλλά, αντίθετα, έχει επιδεινωθεί. Οι λόγοι που αναφέρθηκαν στην τελευταία του έκθεση για την προσωρινή του ανικανότητα να αναλάβει τα ηνία της εξουσίας οφείλονται, όπως και τότε, σε μια σημαντική έλλειψη θετικών γνώσεων, μια αθεράπευτη αδυναμία αυτοσυγκέντρωσης, μια λανθάνουσα επιθυμία ανεξαρτησίας, ένα πάθος για τη λεπτομέρεια, που έχει πια φτάσει σε νευρωτική αναζήτηση του ασήμαντου, μια έλλειψη εμπιστοσύνης στις ικανότητες των άλλων, και τέλος στην πεποίθηση ότι έχει αρκετή γνώση για να βασιλεύσει μόνος. Αυτή η έλλειψη αυτοσυγκέντρωσης είναι η αιτία της ανικανότητας της Α.Μ. να διαβάξει για αρκετό διάστημα, καθώς και η αιτία της αδύνατης αντίληψής του.

Ο υπογράφων έχει επίσης τη γνώμη ότι είναι χρέος του προς την Αυτού Μεγαλειότητα να δηλώσει ότι η παρούσα πνευματική κατάσταση του Βασιλιά δυσχεραίνει ολοένα και περισσότερο την εκ μέρους του ανάληψη της εξουσίας, ακόμη και με τη βοήθεια, την καθοδήγηση και τις συμβουλές ενός ή περισσότερων ικανών πολιτικών και τούτο οφείλεται εν μέρει στη λεπτολογία και τη φοβία με τις οποίες εξετάζει κάθε πρόβλημα πριν θεωρήσει τον εαυτό του ικανό να πάρει μια απόφαση—τάση που δεν μπορεί να αποτραπεί ούτε με τις πιο επίμονες υποδείξεις ότι κινδυνεύει η προσωπική του τιμή, το δημόσιο συμφέρον, ή το συμφέρον συγκεκριμένων προσώπων, ούτε καν με την έκφραση συμπάθειας. Όλα αυτά κάνουν το Βασιλιά (προσηλωμένος καθώς είναι στην επίμονη αναζήτηση της παραμικρής λεπτομέρειας) να παραβλέπει την ουσία των πραγμάτων. Αυτή είναι η εντύπωση που προκαλεί η Αυτού Μεγαλειότης ο βασιλιάς Όθων όταν βρίσκεται στο γραφείο του, εντύπωση που, όπως είναι φυσικό, διαφέρει πολύ από αυτήν που προκαλεί στο κοινό. Είναι βαθύτατη πεποίθηση του υπογράφοντος ότι η έκθεση αυτή αποτελεί ακριβή και αληθινή περιγραφή σύμφωνη με την τιμή και τη συνείδησή του».

Οι μυστικές αυτές εκθέσεις προς τον Βασιλιά Λουδοβίκο αποτελούν παραδειγματική έκφανση της αυλικής (όπως την ονομάζουμε) βιο-ιατρικής η οποία, ήταν έτοιμη, ανάλογα με τα συμφέροντα υψηλών εξουσιών, να «ιατρικοποιήσει» γενικές παρατηρήσεις για τον χαρακτήρα του Βασιλιά, μάλιστα «ψυχολογικού» χαρακτήρα και να τις αφήσει να λειτουργήσουν, με σαφή πολιτικό αντίκτυπο. Εκείνο που εντυπωσιάζει τον σημερινό ερευνητή—και γι' αυτό χρρίζει περαιτέρω διερεύνησης—είναι η αντίληψη του συγκεκριμένου γιατρού «περί λανθάνουσας επιθυμίας ανεξαρτησίας» και περί «πεποίθησης ότι έχει αρκετή γνώση για να βασιλεύσει μόνος», αναφερόμενος σε έναν Μονάρχη και μάλιστα Απόλυτο, των αρχών του 19ου αιώνα. Μέσα σε ποια, άραγε συμφραζόμενα, αυτές οι «ψυχολογικές» παρατηρήσεις, έχουν νόημα και για ποιόν; Αποτελούν «μήνυμα» προς του αποδέκτες των εκθέσεων ότι ο νεαρός ηγεμόνας δεν είναι εύκολα εθελόδουλος και χειραγωγήσιμος, όπως ο Λουδοβίκος και οι Άγγλοι, κυρίως, πολιτικοί, ευελπιστούσαν;

Τον Μάρτιο του 1839, δηλαδή κατά την πρώτη περίοδο της Απολυταρχίας του Όθωνα και της πανθομολογούμενης «ρωσικής υπεροχής», οι σχέσεις ανάμεσα στον Όθωνα και τον βρετανό πρέσβη Lyons εξελίχθηκαν σε προσωπική εχθρότητα. Ήταν άλλωστε γνωστά, τόσο η αλαζονική συμπεριφορά του Lyons προς τον Όθωνα, όσο και τα συνεχή, μικρά ή μεγάλα, σκάνδαλα που υποκινούσε ο Βρετανός Πρωθυπουργός Palmerston ώστε να πιέζει την ελληνική πολιτική σκηνή προς ικανοποίηση των βρετανικών συμφερόντων (υπολογίζονται σε 1.100 περιπτώσεις!). Αυτήν ακριβώς την περίοδο, τα «μυστικά υπομνήματα» περνούν στη δημοσιότητα. Η βρετανική εφημερίδα *Morning Chronicle*, σύμφωνα κατά πάσα πιθανότητα με εμπλοκή του ίδιου του Lyons, δημοσιεύει σειρά άρθρων τα οποία αποκαλύπτουν την ύπαρξη «ενός πιστοποιητικού, που είχε υπογραφεί από διάφορους Βαυαρούς, μέλη του βασιλικού οίκου του Όθωνα, το οποίο βεβαίωνε ότι η Α.Μ. ο βασιλιάς ήταν ανίκανος να κυβερνήσει το μικρό του βασίλειο». Ακόμη χειρότερα, στο φύλλο της 6^{ης} Μαρτίου 1839, η *Morning Chronicle*, γράφει:

«Η ομιλία του βασιλιά Όθωνα, οι συσπάσεις της έκφρασής του, το τραύλισμά του, η κώφωσή του, οι ανόητες παρατηρήσεις του, το εξοργιστικό του πείσμα, η προτίμησή του προς τους χυδαίους κόλακες που τον περιβάλλουν, η άμετρη αλαζονεία του και η αδιαφορία του προς την όμορφη σύζυγό του είναι αναμφισβήτητα σημάδια της ανικανότητας και της ηλιθιότητάς του».³²

Στις 22 Μαΐου 1839 η ίδια εφημερίδα δημοσίευσε ένα ακόμη γράμμα του «ανταποκριτή της στην Αθήνα» όπως έλεγε, το οποίο, ουσιαστικά απαντούσε στην διάψευση όλων αυτών, που είχε στείλει ο Φρειδερίκος Στρογκ (Αγγλος, πρόξενος της Βαυαρίας στην Αθήνα) στους *Times* του Λονδίνου:

«Δεν είχε υπογραφεί μόνον ένα πιστοποιητικό σχετικά με αυτό το αξιοθρήνητο θέμα, αλλά τρία πιστοποιητικά εκδόθηκαν σε μικρή χρονική απόσταση το ένα από το άλλο, και όλα διαπίστωναν ότι ο βασιλιάς Όθων ήταν εκ γενετής ηλίθιος. Το πρώτο υπογράφηκε στο Ναύπλιο μόνον από το δόκτορα *Wibmer* αλλά επειδή δεν θεωρήθηκε αρκετά ισχυρό, ο βασιλιάς της Βαυαρίας, στόχος του οποίου ήταν να συνεχίσει να κυβερνά την Ελλάδα μέσω μιας βαναρικής αντιβασιλείας, ζήτησε να συνταχθούν και άλλα πιστοποιητικά, και έτσι τον Μάρτιο, πριν από την ενηλικίωση του βασιλιά Όθωνα, συντάχθηκε αυτό το έγγραφο...».³³

³² John Petropoulos, *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, ό.π., σ. 266-267 & υποσημείωση 30 (σ. 434-435-436).

³³ John Petropoulos, *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833-1843)*, ό.π., σ. 266-267 & υποσημείωση 30 (σ. 434-435-436).

Η υπόθεση έκλεισε όπως-όπως, με τον Όθωνα να διαμαρτύρεται στην βρετανική κυβέρνηση και στον Λουδοβίκο, με τις ελληνικές εφημερίδες να προσπαθούν να σώσουν «την χαμένη τιμή» του Βασιλιά τους και φυσικά με τους πρωτεργάτες είτε να παραιτούνται «οικειοθελώς» είτε να απολύονται, μερικούς μήνες αργότερα, από τον Όθωνα. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά της Αμαλίας για τα δημοσιεύματα, σε επιστολή της 12ης/24ης Ιουλίου 1839 προς τον πατέρα της:

*«Οι Λέμαϊρ και Βίπμερ (ο αυλικός και ο «αυλικός γιατρός») απολύθηκαν. Θα διάβασες ίσως στη Morning Chronicle το ποταπό άρθρο, στο οποίο αποδίδονται σε αυτούς τους κυρίους πολύ βαριές εκφράσεις. Οι ελληνικές εφημερίδες πήραν αφορμή από αυτό και τους επιτέθηκαν πολύ έντονα, τους αποκάλεσαν προδότες και ζήτησαν εξηγήσεις. Αυτοί τις έδωσαν αλλά επειδή, λέει, προσβλήθηκε πολύ η τιμή τους παραιτήθηκαν. Ο Βίπμερ απέδειξε σε αυτήν την περίπτωση ότι είναι μικρόψυχος και ότι δεν έχει ευγενικό χαρακτήρα. Πόσο ευχαριστημένη είμαι που έχω τον Ρέξερ. Το γεγονός ήταν πάρα πολύ δυσάρεστο, γιατί είναι φοβερό να διαβάξεις τέτοια πράγματα για έναν άνθρωπο που αγαπάς περισσότερο από τον ίδιο σου τον εαυτό. Εξάλλου, το ότι οι κύριοι αυτοί επικαλέστηκαν τον άνδρα μου, σε μια τέτοια υπόθεση, για να δικαιολογηθούν και να πουν ότι ποτέ δεν είπαν κάτι τέτοιο γι' αυτόν, ήταν φοβερά εκνευριστικό. Με καταλαβαίνεις ασφαλώς».*³⁴

Φαίνεται πως η χαρά που σπεύδει να δηλώσει η Αμαλία για το γεγονός πως εκείνη έχει ως προσωπικό ιατρό τον Ρέξερ και όχι κάποιον «μικρόψυχο» και χωρίς «ευγενικό χαρακτήρα» όπως ο Βίπμερ, δεν αντανακλά ακόμη τον δικό της πολυετή καταναγκασμό να εφαρμόζει καθημερινά πρωτόγονες μεθόδους ώστε να αποκτήσει διάδοχο του Θρόνου, όπως εκείνη της θεραπείας των σπόγγων: σύμφωνα με τις οδηγίες οι «σπόγγοι» έπρεπε να τοποθετούνται μέσα στον κόλπο κάθε βράδυ, εν κατακλίσει, αρχικά από τη μαία και κατόπιν από την ίδια την Αμαλία, να ακολουθεί λουτρό και παραμονή τους επί 24 ώρες ώσπου να ανανεωθούν ταυτόχρονα απαγορευόταν η ιππασία και η άμαξα ενώ παράλληλα συνιστώντο λουτρά με πλέον ενδεδειγμένα εκείνα του Κάρλσμπαντ (φημισμένη λουτρόπολη της σημερινής Τσεχίας – Κάρολου Βάρου) και του Γκαστάϊν (στη σημερινή Αυστρία, στο Σάλτσμπουργκ).

Η ατεκνία του βασιλικού ζεύγους αποτέλεσε αντικείμενο μυστικών μελετών επιφανών ιατρών της εποχής, καθώς και συνεχών επιστημονικών αντεγκλήσεων ανάμεσα στους Έλληνες γιατρούς και στους Γερμανούς συνάδελφούς τους. Επί 12 συναπτά έτη (1841-1853) Γερμανοί και Έλληνες ιατροί υψηλού κύρους αλληλογραφούν και πιέζουν τους Βασιλείς να

³⁴ Βάνα Μπούσε – Μίχαελ Μπούσε (μεταγραφή, εισαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις), *Ανέκδοτες Επιστολές της Βασίλισσας Αμαλίας στον πατέρα της, 1836-1853*, Εστία, Αθήνα 2011, σ. 181.

ακολουθήσουν τις συμβουλές τους. Σε μία μάλιστα από αυτές τις επιστολές γραμμένη από τον Δόκτωρα Φίσερ (κατά πάσα πιθανότητα του 1853) διαβάζουμε: α) το βασιλικό ζεύγος να ακολουθεί πιστά τις θεραπευτικές προτάσεις β) να σταματήσουν οι θεωρίες της Κυρίας των Τιμών von Pluskow γ) οι ιατροί της Αθήνας «να μην θεωρούν φυσιολογικά όλα τα ευρήματα στον οργανισμό της βασίλισσας».³⁵

Μετά το γάμο, οι εξετάσεις του Όθωνα που έγιναν στην Αθήνα και στο Μόναχο «με κάθε πληρότητα και ακρίβεια» έδωσαν την εξής εικόνα για την κατάστασή του: διαπιστώθηκε μια αυξημένη ερεθισιμότητα του γεννητικού συστήματος για την οποία συστήθηκε περιορισμός της ιππασίας. Διερευνήθηκε το ενδεχόμενο να επηρεάζεται η γονιμότητά του από τη φουστανέλα -ενδυματολογική του προτίμηση ακόμη και μετά την εκθρόνισή του- και επιπλέον δόθηκαν οδηγίες για τριώρη ανάπαυση πριν από κάθε επαφή με τη σύζυγό του. Από την αλληλογραφία των ιατρών δεν προκύπτει διαπίστωση σωματικής ανωμαλίας, ενώ με μεγάλη επιφυλακτικότητα διατυπώνεται η πιθανότητα πρόωρης εκσπερμάτισης, ως η μόνη δυσκολία στην ολοκλήρωση της σεξουαλικής επαφής. Φαίνεται όμως πως την υποστήριξη του «ανδρισμού» του βασιλιά ανέλαβαν η Βαυαρική και η Αυστριακή Κυβέρνηση με εκθέσεις όπως αυτή: «*Αιτία της αποτυχίας τεκνοποιίας ουδαμώς ήτο η αδυναμία του βασιλέως, όστις τουναντίον είναι δυνατός άνδρας*».³⁶ Φυσικά οι ευθύνες επιρρίπτονται, από λαό και γιατρούς, αποκλειστικά, στην Αμαλία. Ακόμη κι αν η αξιοπρέπεια της Βασίλισσας και η αιδώς της κόρης δεν της επιτρέπουν να αναφέρεται διεξοδικά στις θεραπείες που υφίσταται, οι επιστολές προς τον πατέρα της, τα έτη 1851, 1852, 1853, βρίθουν αναφορών για το θέμα του διαδόχου, αλλά και για την δική της σωματική και ψυχική ταλαιπωρία:

«Αθήνα, την 20ή Ιανουαρίου/1η Φεβρουαρίου 1853, ... Αισθάνομαι ακόμη πολύ άσχημα, καλύτερα όμως από πριν. Από το περασμένο Σάββατο μου επέτρεψαν να βγαίνω πάλι με την άμαξα, με είχαν για μία βδομάδα φυλακισμένη. Αισθανόμουν πολύ δυστυχησμένη· μου επέτρεπαν να πηγαίνω μέχρι τον κήπο ...».³⁷

«Αθήνα, την 27η Ιανουαρίου/8η Φεβρουαρίου 1853, ... Όσο για μένα, είμαι πάλι καλά, ξέφυγα από τα χέρια των γιατρών, ιππεύω πάλι, και προχτές χόρεψα με την καρδιά μου... Βγήκα έφιππη μία μέρα

³⁵ Ε. Πουλάκου-Ρεμπελάκου - Ν. Τόμπρος - Κ. Τσιάμης - Γ. Κρεατσάς, «Η ατεκνία των βασιλέων Όθωνα και Αμαλίας και οι ιστορικές της συνέπειες», *Εφηβική Γυναικολογία, Αναπαραγωγή και Εμμηνόπαυση*, Τομ. 19 (2007), τχ. 3, σ. 168. Από το εν λόγω άρθρο της ομάδας των ιατρών, η δική μας προσέγγιση ωφελήθηκε πολλαπλώς, καθώς μας προσέφερε πολλά άγνωστα, στους ιστορικούς, στοιχεία για την υπόθεση της ατεκνίας των πρώτων βασιλέων, αλλά και σύγχρονες ιατρικές απόψεις για το ζήτημα.

³⁶ Ε. Πουλάκου-Ρεμπελάκου - Ν. Τόμπρος - Κ. Τσιάμης - Γ. Κρεατσάς, «Η ατεκνία των βασιλέων Όθωνα και Αμαλίας και οι ιστορικές της συνέπειες», ό.π., σ. 165.

³⁷ Βάνα Μπούσε - Μίχαελ Μπούσε (μεταγραφή, εισαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις), *Ανέκδοτες Επιστολές της Βασίλισσας Αμαλίας στον πατέρα της, 1836-1853*, ό.π., σ. 830.

*πριν από τον χορό, για να δουν όλοι καθαρά ότι ήμουν μόνο λίγο αδιάθετη, αλλά και για να αποφύγω τα βλέμματα με σημασία και τα σχόλια ...».*³⁸

Οι «σωματικές ευθύνες» των Βασιλέων για την κακή διακυβέρνηση της χώρας και για την έλλειψη διαδόχου υπόκειντο στις έμφυλες αντιλήψεις για τον «ανδρισμό» και τη «θηλυκότητα» της ευρωπαϊκής και της νεοελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα: ο βασιλιάς, ακόμη και ως «νοητικά» καθυστερημένος, παρέμενε αναμφισβήτητα «δυνατός» άνδρας, δηλαδή σεξουαλικά ικανός. Η Βασίλισσα, αντίθετα, παρότι έχαιρε άκρας «πνευματικής» και «σωματικής» υγείας, ήταν μια γυναίκα στείρα. Και οι δύο θεωρήθηκαν άρρωστοι και «ανώμαλο ζευγάρι», οι ασθένειές τους, όμως είχαν έμφυλα χαρακτηριστικά. Τελικώς, οι απόψεις αυτές αντλούσαν την εγκυρότητά τους από την ανερχόμενη επιστήμη της ιατρικής του 19ου αιώνα και την καλπάζουσα «ιατρικοποίηση» της πολιτικής.

³⁸ Βάνα Μπούσε – Μίχαελ Μπούσε (μεταγραφή, εισαγωγή, μετάφραση, σημειώσεις), *Ανέκδοτες Επιστολές της Βασίλισσας Αμαλίας στον πατέρα της, 1836-1853*, ό.π., σ. 831, 832.

2. Η δημόσια εικόνα του Βασιλιά Όθωνα: η συμβολική εξουσία των εορτών της «ελέω θεού» Μοναρχίας

Στην έκθεση που διαβάσαμε παραπάνω, ο Βαυαρός πρεσβευτής, αφού καταθέτει όλα τα μυστικά ιατρικά πορίσματα, προειδοποιεί, κατά κάποιον τρόπο ότι *«Αυτή είναι η εντύπωση που προκαλεί η Αυτού Μεγαλειότης ο βασιλιάς Όθων όταν βρίσκεται στο γραφείο του, εντύπωση που, όπως είναι φυσικό, διαφέρει πολύ από αυτήν που προκαλεί στο κοινό»*. Τώρα θα εξετάσουμε ποια είναι αυτή η εντύπωση που προκαλεί στο κοινό και από ποια «υλικά» ήταν φτιαγμένη.

Στις 25 Ιανουαρίου (παλαιό ημερολόγιο/6 Φεβρουαρίου) του 1833, το νεοσύστατο ελληνικό κράτος στην Νοτιοανατολική άκρη της ευρωπαϊκής ηπείρου, δεν υποδέχεται στο Ναύπλιο μόνο ένα πρόσωπο -τον νέο του βασιλιά- αλλά και ένα δυναστικό καθεστώς και μάλιστα Απόλυτης Μοναρχίας. Αυτός που αποβιβάζεται δεν είναι ο μετέπειτα γνωστός μας (και, εν πολλοίς, απλοϊκά υποτιμημένος) Όθωνας, αλλά ο νεαρός Βαυαρός πρίγκιπας Otto Friedrich Ludwig von Wittelsbach (1 Ιουνίου 1815 – 26 Ιουλίου 1867), αναθρεμμένος με τη δυναστική ιδεολογία και την καθημερινή της συμβολική εξουσία, η οποία σμιλευόταν, επί αιώνες, κατά τη μακρόχρονη ζωή της απόλυτης μοναρχίας είτε στις μεγάλες αυτοκρατορίες (όπως η Πρωσική, η Αυστρο-ουγγρική κ.λπ) είτε στις μικρές ηγεμονίες (όπως η Βαυαρία ή το Οδελμβούργο). Γι' αυτό, όταν φτάνει στο μισο-κατεστραμμένο Ναύπλιο, το λιμάνι πλημμυρίζει από τα 45 συνοδεύοντα πλοία, τους 3.500 χιλιάδες Βαυαρούς στρατιώτες και τις ογκώδεις φρεγάτες των τριών «Προστάτιδων Δυνάμεων»: την Βρετανική, την Ρωσική και την Γαλλική.

Ο Βασιλιάς δεν αποβιβάζεται παρά μία βδομάδα μετά την άφιξή του. Γιατί; Διότι η Αντιβασιλεία είχε ήδη αρχίσει τις διαβουλεύσεις για την λεπτομερή κατάρτιση του προγράμματος της τελετής. Ο Βαυαρός αρχαιολόγος Λουδοβίκος Ρος -πρώτος διευθυντής της ελληνικής αρχαιολογικής εταιρείας, μετέπειτα καθηγητής αρχαιολογίας στο Οθώνειο Πανεπιστήμιο- μας δίνει μια ζωηρή περιγραφή της ημέρας στο βιβλίο του *Αναμνήσεις και Ανακινώσεις από την Ελλάδα (1832-1833)*:

«Ο νεαρός βασιλιάς ήταν το είδωλο όλων των Ελλήνων. Με μια λιγερή εμφάνιση, γεμάτη νεανική φρεσκάδα, με μια φυσική πραότητα και θάρρος, κέρδιζε κιόλας με την ίδια του την εμφάνιση τις καρδιές. Όταν, όπως γινόταν καθημερινά, έκανε έφιππος τον περίπατό του, ακολουθούμενος, από τον επίσης νεαρό αξιωματικό Μπότσαρη, τον γιο του φημισμένου Μάρκου Μπότσαρη, και τον Καρπούνη, που είχαν ανατραφεί στο Μόναχο, ο κόσμος συνωστιζόταν να τον βλέπει. Οι χωριάτες, οι γυναίκες,

σταυροκοπιούνταν και προσεύχονταν ευτυχισμένοι ότι ύστερα από τόσα πολύχρονα βάσανα, έβλεπαν πρόσωπο με πρόσωπο έναν βασιλιά ...».³⁹

Εκτός από τις πολλές λόγιες αναφορές για την ημέρα που ονομάστηκε «η των αποβατηρίων» και καθιερώθηκε ως επίσημος ετήσιος εθνικός εορτασμός, η άφιξη του Όθωνα απεικονίστηκε και στην πασίγνωστη, πια, υδατογραφία της εποχής: ο νεαρός Βασιλιάς αναπαρίσταται έφιππος, ντυμένος με την Βαυαρική του στρατιωτική στολή, στο κέντρο, ανάμεσα σε Έλληνες και Ευρωπαίους στρατιωτικούς και στρατιώτες (καθώς και πλήθος απλού λαού). Και, παρότι είναι ακόμη ανήλικος, ο λόγος που εκφωνεί, την ίδια εκείνη ημέρα, η Πρώτη Προκήρυξη στους Έλληνες, είναι η αποτύπωση της «πατρικής» αγάπης ενός σοφού βασιλιά προς τους υπηκόους-παιδιά του.

*« ... κατέλιπον γονείς και πατρίδα, κατέλιπον παν ό,τι είχαν προσφιλές και προτρεπόμενος από την επιθυμίαν της εκπληρώσεως των καθηκόντων Μου, έσπευσα εν τω μέσω υμών, δια να αφιερώσω εις υμάς, τας δυνάμεις, τας φροντίδας, την πλήρη αγάπην μου ... με αγάπην ανταμείψατε την προς υμάς αγάπην μου ... Έλληνες! Η προς υμάς εμπιστοσύνη, η προς υμάς αγάπη Μου είναι απεριόριστος ... εις την αγάπην, εις την εμπιστοσύνην υμών ευρίσκω την μεγίστην Μου αγαλλίασιν ...».*⁴⁰

Ο λόγος του, («πατερναλιστικός» θα λέγαμε με τον αναχρονιστικό αυτό όρο) όπως και η «παράσταση» του βασιλικού του εαυτού, πήγαιζαν από την «ελέω Θεού» διακυβέρνηση, στην οποία, τόσο ο Όθωνας όσο και ο πατέρας του Λουδοβίκος Α', παρέμειναν πιστοί μέχρι το τέλος (ασχέτως αν ο πρώτος αναγκάστηκε να την μεταμορφώσει σε Συνταγματική Μοναρχία, ενώ ο δεύτερος παραιτήθηκε του θρόνου).

Από την ημέρα της αφίξεώς του στην Ελλάδα, μέχρι την ενηλικίωσή του, ο Όθων εκείνο που έκανε με συνέπεια ήταν, αφενός να παρίσταται σε εγκαίνια και αφετέρου να ταξιδεύει σε όλη τη χώρα, να εμφανίζεται, με άλλα λόγια, στον δημόσιο χώρο με σκοπό διττό: να κερδίσει, φυσικά, τη συμπάθεια ενός μεγάλου μέρους του λαού του, αλλά και να «παραστήσει» την ίδια του την εξουσία. Τόσο τα εγκαίνια που πραγματοποίησε, όσο και τα ταξίδια του, είχαν σαφείς ιδεολογικές προτεραιότητες, με κέντρο την Μοναρχία και το Έθνος. Η Μοναρχία θα ήταν η «ελέω Θεού» Απόλυτη Μοναρχία· το Έθνος, δε, θα ήταν μια «φαντασιακή κοινότητα» της οποίας εγγύηση και έμβλημα ελευθερίας δεν θα ήταν μια επανάσταση αλληλοσπαρασσόμενων ομάδων, αλλά το κυρίαρχο Οθωνικό κράτος,

³⁹ Ludwig Ross, *Αναμνήσεις και ανταποκρίσεις από την Ελλάδα (1832-1833)*, μτφρ. Α. Σπήλιος, πρόλογος Τ. Βουρνάς, Εκδόσεις Τολίδης, Αθήνα 1972 [1^η έκδ. 1863], σ. 69.

⁴⁰ Μουσείο Μπενάκη: Ιστορικά Αρχεία (ΙΑ ΜΜ), αρ. εισαγωγής 900. Επίσημα Προγράμματα, Διάφοροι Πράξεις κ.τλ., Βασιλεία Όθωνος, 1835-1862, Η Πρώτη Προκήρυξη του Όθωνα, 20 Μαΐου 1835.

«ενδεδυμένο» κυριολεκτικά την «εθνική στρατιωτική στολή», την φουστανέλα. Το «εθνικό ένδυμα» -η μοναδική, ίσως, πρόταση του πατέρα του, που ενστερνίστηκε χωρίς καμία αντίρρηση- θα γίνει το πάθος του Βασιλιά, αφού συνεχίζει να την φορά ενάντια στις ιατρικές συμβουλές (ότι τον αφήνει εκτεθειμένο στο κρύο και, κατά συνέπεια, είναι υπεύθυνη, για τα σοβαρά κρυολογήματά του), στην εξορία του, ακόμη και στον τάφο του.

Μέσα σε δύο χρόνια ο ξένος δυναστικός θρόνος επιχειρεί να «ενσωματώσει» (μεταφορικά και κυριολεκτικά, με το «εθνικό ένδυμα» των βασιλέων) στο δυναστικό πρωτόκολλο (το οποίο από τα 1600 στις ευρωπαϊκές αυλές είχε ήδη εγκαθιδρύσει τη σχέση του με το τελετουργικό, το εορταστικό) μια συγκεκριμένη ιδεολογία και αισθητική του έθνους, η οποία εκτός όλων των αρχαιοπρεπών στοιχείων εμπεριείχε και την εικόνα του Έλληνα, έφιππου στρατιώτη, του «πατέρα-βασιλιά». Οι αντιλήψεις του Βασιλιά -ο οποίος αν και κατείχε την ύψιστη κοινωνική εξουσία δεν αντιπροσώπευε, «εκ φύσεως», το πρότυπο του ανδρισμού— περί Απόλυτης Μοναρχίας και η ταύτιση που επιθυμούσε να πετύχει ανάμεσα στο καθεστώς του και στην εθνική ιδέα, επέβαλε την ιδιοποίηση ενός ανδρικού προτύπου που ήταν ήδη αντικείμενο θαυμασμού και ταυτοχρόνως εξέφραζε διαδεδομένα ιδανικά, φαντασίες και επιθυμίες της νεοελληνικής κοινωνίας: τον μαχητή-ήρωα της Ελληνικής Επανάστασης.⁴¹

Οι ευκαιρίες ήταν πάρα πολλές, καθώς από την αρχή η Αντιβασιλεία και ο νέος βασιλιάς εγκαθίδρυσαν και καθιέρωσαν εκ του μηδενός, και χρόνο με τον χρόνο, μια σειρά από δημόσιες εορτές. Ο βασιλιάς Όθων (αλλά και η βασίλισσα Αμαλία), ήταν το επίκεντρο μιας σειράς εορτών για τις οποίες εκδίδονταν και τοιχοκολλούνταν επίσημα προγράμματα. Τυπώνονταν δε, είτε μόνο στα ελληνικά όταν επρόκειτο για δημόσιους εορτασμούς, είτε στα ελληνικά, στα γερμανικά και στα γαλλικά όταν περιείχαν την τελετή που θα ελάμβανε χώρα στο παλάτι. Οι εορτές αυτές μπορούν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες.⁴²

Δημόσιες Τελετές/Εορτές επί τη ευκαιρία μοναδικών γεγονότων:

⁴¹ Επιλέξαμε να μην χρησιμοποιήσουμε την έννοια του «ηγεμονικού ανδρισμού» («hegemonic masculinity») η οποία έχει αναπτυχθεί ευρέως, τα τελευταία χρόνια, στα πλαίσια μιας διεπιστημονικής συζήτησης που αφορά ιστορικούς, κοινωνιολόγους, ψυχολόγους κ.λπ. Κι αυτό για έναν σημαντικό λόγο: στην ελληνική ιστοριογραφία η συζήτηση για τα πρότυπα του «ανδρισμού», των σχέσεων των δύο φύλων αλλά και της «πατριαρχίας» κατά τον 19ο αιώνα είναι ακόμη ισχνή και δεν μας επέτρεπε να επιχειρήσουμε υποθέσεις εργασίας οι οποίες θα βασίζονταν σε πρωτογενείς εργασίες. Η συζήτηση, όμως, για το πρότυπο ή τα πρότυπα του «ηγεμονικού ανδρισμού» κατά τον 19ο αιώνα, παραμένει ανοιχτή και θα μπορούσε στο μέλλον να κινητοποιήσει πολύ ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις. Για μια αναλυτική παρουσίαση της έννοιας του «ηγεμονικού ανδρισμού» και της ευρωπαϊκής βιβλιοπαράγωγής βλ. R.W.Connell - James W. Messerschmidt, «Hegemonic Masculinity. Rethinking the Concept», *Gender and Society* (December 2005), σ. 829-859.

⁴² Παναγιώτης Κιμουρτζής - Άννα Μανδylarά, «Δημόσιες εορτές στην Ελλάδα, 1830-1860. Γένεση του κρατικού συμβολισμού», *Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων - Δωδώνη*, τ. 38-42, Ιωάννινα 2008-2013, σ. 217-240.

- Η πρώτη αποβίβαση του Όθωνα στο Ναύπλιο
- Η πρώτη Προκήρυξη του Όθωνα
- Εορτή εν τω Παρθενώνι
- Τελετή Ενηλικίωσης του Όθωνα
- Τελετή Γάμων Όθωνα–Αμαλίας
- Τελετή εγκαινίων του Οθωνικού Πανεπιστημίου
- Τελετή ορκομωσίας του Όθωνα επί του Συντάγματος
- Τελετή Εικοσιπενταετηρίδας Όθωνα

Ετήσιες Δημόσιες Τελετές/Εορτές:

- 25^η Μαρτίου, Εθνική εορτή του 1821
- Γ' Σεπτεμβρίου, Εθνική εορτή του 1843
- Τελετές Αποβατηρίων Όθωνα
- Τελετές Αποβατηρίων Αμαλίας
- Τελετές Γενεθλίων Όθωνα
- Τελετές Γενεθλίων Αμαλίας
- Τελετές Επετείου ονομαστικής εορτής Όθωνα
- Τελετές Επετείου ονομαστικής εορτής Αμαλίας
- Τελετές Επετείου της ίδρυσης του Οθωνικού Πανεπιστημίου
- Εορτή Νέου Έτους

Επαναληπτικές τελετές:

Τελετές Υποδοχής του Όθωνα και της Αμαλίας όταν επέστρεφαν από περιοδείες στη χώρα και ταξίδια στο εξωτερικό.⁴³

Καθ' όλη τη διάρκεια της Απόλυτης και της Συνταγματικής Μοναρχίας του Όθωνα, οι επίσημες δημόσιες τελετές/εορτές αποτελούσαν το προνομιακό πεδίο της κρατικής

⁴³ Σε πρόσφατο άρθρο της, όπου και σημαντικές πληροφορίες για τις εθνικές εορτές σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η Χριστίνα Κουλούρη προτείνει και εκείνη μια κατηγοριοποίηση των ελληνικών τελετών και εορτών από το 1834 έως το 1862. Διακρίνει έξι δυναστικές εορτές (εορτή των γενεθλίων του βασιλιά, που συμπίπτει με την επέτειο της ανόδου του στον θρόνο, ονομαστική εορτή του βασιλιά, εορτή των αποβατηρίων του βασιλιά, εορτή των αποβατηρίων της βασίλισσας, εορτή των γενεθλίων της βασίλισσας, ονομαστική εορτή της βασίλισσας) και δύο εθνικές εορτές (25η Μαρτίου, από το 1838, και 3η Σεπτεμβρίου, από το 1844). Βλ. Χριστίνα Κουλούρη, «Γιορτάζοντας το έθνος: εθνικές επέτειοι στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα», ό.π., σ. 181-210.

συμβολικής εξουσίας, οι οποίες με το τελετουργικό τους επιχειρούσαν να επενεργήσουν στο πραγματικό, μεταβάλλοντας την παράσταση του πραγματικού και χωρίς εμφανή στοιχεία πολιτικής σκοπιμότητας.⁴⁴

Δύο πολύ σημαντικά στοιχεία όλων των δημόσιων τελετών/εορτών, μας προτρέπουν να τις τοποθετήσουμε στο πολιτικό πλαίσιο της Μοναρχίας, και ειδικότερα στο πλέγμα ιδεολογιών, απόψεων, στάσεων και συμβόλων που χρησιμοποιήθηκαν ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στο έθνος και στον ξένο δυναστικό οίκο: το δυναστικό πρωτόκολλο και το εθνικό θέαμα. Πιο συγκεκριμένα, το δυναστικό πρωτόκολλο και τυπικό των εορτασμών ενσωματώνει, από την πρώτη στιγμή της συγκρότησης της Βασιλείας, συγκεκριμένες όψεις του εθνικού φανταστικού, με πολύ προσοχή, συνεχείς διαβουλεύσεις και ατέρμονες συζητήσεις μέσα στην αυλή του Όθωνα. Με άλλα λόγια, το πρόσωπο του Βασιλιά είναι το αδιαμφισβήτητο και απόλυτο κέντρο της Μοναρχίας, του Έθνους, του Κράτους. Ένα πρόσωπο το οποίο, παρά τις «διαπιστωμένες» αδυναμίες του χαρακτήρα του, εμφανιζόταν πάντοτε, είτε όταν ήταν νέος είτε όταν άρχισε να γερνάει, ως «σκληροτράχηλος αγωνιστής» και όχι ως ο «μαλθακός βασιλιάς» που πολλοί πίστευαν ότι ήταν. Στο κατώφλι της νεωτερικότητας και της διείσδυσης της ιατρικής στο ίδιο το σώμα των υποκειμένων και στις μορφές ζωής τους, το «πολιτικό» σώμα του Βασιλιά Όθωνα, προστατεύει, ακόμη, το «φυσικό» του σώμα στον απόηχο της Μεσαιωνικής πολιτικής θεολογίας των Άγγλων νομικών της εποχής των Τυδώρ.⁴⁵

Δεν είναι λοιπόν λόγω έλλειψης εορταστικής καινοτομίας ή διάθεσης, όπως έχει υποστηριχθεί, που οι δημόσιοι εορτασμοί οργανώνονται με πανομοιότυπο τελετουργικό, αλλά η επιβολή του πανομοιότυπου νοήματος περί Βασιλείας και Έθνους. Ενός νοήματος που δεν βγαίνει, φυσικά, πάνοπλο, από το κεφάλι του Όθωνα, και δεν είναι αναλλοίωτο μέσα στο χρόνο. Αντίθετα, σταθμίζεται και ανανεώνεται από πολλές προτάσεις αρμοδίων Υπουργών, συμβούλων κ.λπ έχοντας όμως ως σταθερό πολιτικό πρόταγμα την εσωτερική και διεθνή νομιμότητα του θρόνου μέσω της επεξεργασίας μιας εθνικής ιδεολογία που απέβλεπε, κυρίως, στη χειραγώγηση της παραδοσιακής ελληνικής κοινωνίας και την υποταγή της στον

⁴⁴ Pierre Bourdieu, *Γλώσσα και Συμβολική Εξουσία*, μτφρ. Κική Καψαμπέλη, Εκδόσεις Καρδαμίτσας, Αθήνα 1999, σ. 177.

⁴⁵ Στο πολύκροτο βιβλίο του *The King's two bodies, A Study in Mediaeval Political Theology* ο καθηγητής Ernst Kantorowicz, ανατρέχοντας στην πολιτική θεολογία του Μεσαίωνα, αναλύει την σκέψη των νομικών της εποχής των Τυδώρ στην Αγγλία αναφορικά με την συγκρότηση μιας πολιτικής θεολογίας των Νεότερων Δυτικών Μοναρχιών η οποία υποστήριξε την αιώνια συνέχεια του Κράτους, βασισμένη σε δόγματα όπως «Ο Βασιλιάς δεν πεθαίνει ποτέ» ή «Ο Βασιλιάς έχει δύο σώματα». Σύμφωνα με αυτή τη σχολή σκέψης, ο Βασιλιάς είχε δύο σώματα, το «φυσικό» και το «πολιτικό» και οτιδήποτε διέπραττε με το «πολιτικό» του σώμα, δεν μπορούσε να υπονομευτεί από καμία ανικανότητα του «φυσικού» του σώματος. Ernst Kantorowicz, *The King's two bodies, A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton University Press, 1957.

έλεγχο των νέων κρατικών θεσμών.⁴⁶ Η εθνική αυτή ιδεολογία του 19ου αιώνα, έχει φύλο: το κυρίαρχο ανδρικό πρότυπο του στρατιώτη, του έφιππου μάλιστα πολεμιστή, είτε σε Βαυαρική είτε σε Νεο-Ελληνική παραλλαγή.

Επιλογικές Παρατηρήσεις: Ανδρισμός και Βασιλεία

Μέσα στο πλαίσιο της προβληματικής των καινούργιων ιστοριογραφικών θεμάτων, του σώματος και της γιορτής, επιχειρήσαμε να αναλύσουμε το «φύλο» της πρώτης Βασιλείας στην Ελλάδα. Στο κέντρο της έρευνας θέσαμε δύο αντικείμενα: τα «σωματικά» χαρακτηριστικά του Βασιλιά Όθωνα και τις συλλογικές αναπαράστάσεις του Βασιλικού εαυτού. Το πρώτο αντικείμενο, ενώ θεωρήθηκε σημαντικό στην εποχή του για την διαιώνιση της ίδιας της δυναστείας, κατατάχθηκε από την ιστοριογραφία στην κατηγορία του ανεκδοτολογικά ασήμαντου ή αναπαράχθηκε ως στερεότυπο άρα γνωστό και ανάξιο λόγου: ο Όθωνας ήταν μάλλον ανίκανος και, οπωσδήποτε, μειωμένης αντίληψης, δηλαδή ηλίθιος. Το δεύτερο αντικείμενο, είναι σχεδόν άγνωστο στην ελληνική ιστοριογραφία, ενώ αποτελεί ένα μικρό μόνο μέρος του ευρύτερου πεδίου της συμβολικής εξουσίας, της καθημερινής δηλαδή επινόησης και παράστασης των σχέσεων ιδεολογίας, πολιτικής και κοινωνίας.

Οι μυστικές εκθέσεις γύρω από την πνευματική και ψυχολογική ανικανότητα του Βασιλιά, έγιναν αντικείμενο πολιτικής πίεσης και εκμετάλλευσης, επειδή αντλούσαν την εγκυρότητά τους από την επιστήμη της ιατρικής, μιας ανερχόμενης δύναμης του 19ου αιώνα η οποία θα κατίσχυε στην πολιτική και κοινωνική ζωή του 20ου και του 21ου αιώνα, με ακραία συνέπεια την «βιο-εξουσία» του ναζιστικού καθεστώτος. Όταν, όμως, τίγεται το ζήτημα της ατεκνίας του βασιλικού ζεύγους, δηλαδή το θέμα των έμφυλων σχέσεων και της έμφυλης ηγεμονίας, οι σωματικές τους ευθύνες διαφοροποιούνται: ο βασιλιάς ορίζεται ως δυνατός άνδρας, η βασίλισσα είναι μια στείρα γυναίκα. Με άλλα λόγια, η «ατρικοποίηση» των διαγνώσεων οριοθετείται από τις κυρίαρχες αντιλήψεις περί «ανδρισμού» και «θηλυκότητας».

Στο πεδίο της συμβολικής εξουσίας των εορτασμών, ο «ανδρισμός» της αναπαράστασης του Βασιλιά, είναι απόλυτος και σαφής. Τα υπονοούμενα των καφενείων και οι ψίθυροι της αυλής αποδυναμώνονται μπροστά στην συμπαγή εικόνα του έφιππου, συνήθως,

⁴⁶ Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Δύο “νεοκλασικά” βασίλεια την εποχή του εθνικισμού», στο *Αθήνα – Μόναχο. Τέχνη και Πολιτισμός στη νέα Ελλάδα*, επιμ. Μαριλένα Κασιμάτη, Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα 2000, σ. 33.

στρατιώτη. Διότι το διακύβευμα είναι υψηλό. Ο θεσμός της Βασιλείας, όπως εισήχθη και εγκαθιδρύθηκε στην μετεπαναστατική Ελληνική κοινωνία, παρότι σε αρκετές περιστάσεις «μοιράσθηκε» ανάμεσα στον Όθωνα και την Αμαλία, αποτέλεσε το ύψιστο σύμβολο του Έθνους, και το Έθνος όπως και ο Εθνικισμός που ακολούθησε, ήταν ανδρική υπόθεση. Στις δημόσιες παρουσίες αλλά και στις εικονικές αναπαραστάσεις, το «πολιτικό» σώμα του βασιλιά, υπερνικούσε τις όποιες αδυναμίες του «φυσικού» του σώματος και μεταμορφωνόταν σε «αγωνιστή-φρουστανελοφόρο». Τίθετο έτσι στην κορυφή του πανθέου των ηρώων της Επανάστασης όπως περιγράφει και η εφημερίδα Αθηνά την 25^η Μαρτίου του 1842: «Παντού σχεδόν αι εικόνες του Ρήγα, του Κοραή, του Υψηλάντου, του Γερμανού και λοιπών πρωταγωνιστών και ηρώων του αγώνος μας ήσαν εκθεμέναι με διάφορα σύμβολα, και επί πάσι τούτοις του ΟΘΩΝΟΣ».⁴⁷

Η παρούσα ανάλυση εγγράφεται στις αναζητήσεις μίας ευρύτερης έρευνας η οποία επιχειρεί να ερμηνεύσει τα ιδεολογικά και πνευματικά φαινόμενα της εποχής στο πολιτικό πλαίσιο της Μοναρχίας και στο πλέγμα ιδεολογιών, νοοτροπιών και συμβόλων που χρησιμοποιήθηκαν ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στο έθνος και στον ξένο δυναστικό οίκο. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, το σώμα, ο χαρακτήρας και η αναπαράσταση του ανδρισμού του Βασιλιά ευελπιστούμε ότι θα διευρύνουν τη συζήτηση «του τί είναι και πώς αναπαρίσταται η Βασιλεία» κατά τον 19ο αιώνα.

⁴⁷ Γενικά Αρχεία του Κράτους, εφ. Αθηνά. *Εφημερίς Πολιτική και Φιλολογική*, 25 Μαρτίου 1842, αριθ. 903, Έτος ΙΑ'.

Οι συμβολικοί σταθμοί για την εθνική γλώσσα

- Η γλωσσική διαμάχη πρωεμφανίζεται το 1800
- Προτείνεται η Αρχαία Ελληνική ή η «δημώδης» που μιλιέται εκείνη την εποχή
- Σε αυτή τη διαμάχη θα παρέμβει ο μεγάλος διαφωτιστής Αδαμάντιος Κοραής
- Προτείνει την καθαρεύουσα ως «μέσο δρόμο» ανάμεσα στην αρχαϊστική και τη δημώδη τάση

- 1822-1825: Διάλογος από τον Δ.Σολωμό (θερμή υπεράσπιση της γλώσσας του λαού)
- Ίδρυση του ελληνικού κράτους: ομιλούμενη γλώσσα στη λογοτεχνία, η καθαρεύουσα θα γίνει η γλώσσα των θεσμών και της εκπαίδευσης

- Η διαμάχη αναβιώνει στα μέσα του 19^{ου} αιώνα – ουτοπικό αίτημα να γυρίσει η παιδεία στην αρχαία ελληνική γλώσσα
- 1884: το πρώτο βιβλίο για τη γλώσσα από τον Γ. Χατζιδάκη (μια στάση γεμάτη αντιφάσεις, δισταγμούς, αμφιταλαντεύσεις)
- 1888: «Το Ταξίδι μου» του Ψυχάρη (αρχίζει η μεγάλη περίοδος του δημοτικισμού)

- Όλοι οι σημαντικοί διανοούμενοι θα βρεθούν στο στρατόπεδο του δημοτικισμού (με εξαίρεση την αντιφατική στάση του Γ. Χατζιδάκη)
- «Ευαγγελιακά»: μετάφραση από τον Αλέξανδρο Πάλλη της κοινής διαθήκης
- «Ορεστειακά»: η τριλογία του Αισχύλου μεταφρασμένη στη καθαρεύουσα
- Διαδηλώσεις και κοινωνικές αναταραχές

- 1908: διευθυντής του διετούς παρθεναγωγείου του Βόλου αναλαμβάνει ο Αλέξανδρος Δελμούζος – εφαρμόζονται για πρώτη φορά οι αρχές του δημοτικισμού με εξαιρετικά εκπαιδευτικά αποτελέσματα
- 1910: ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου
- 1911: ψήφιση νέου Συντάγματος (ο «δημοτικιστής» Ελ. Βενιζέλος ορίζει την καθαρεύουσα επίσημη γλώσσα)

- «Εθνικό σκάνδαλο», κλείνει το σχολείο του Βόλου και ο Δελμούζος θα δικαστεί διότι «εδίδασκε την μαλλιαρήν» ήταν «αναρχικός», «άθεος», «ανήθικος»
- 1917: η προσωρινή επαναστατική κυβέρνηση του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, ψηφίζει την δημοτική ως γλώσσα του δημοτικού

- 1919: η φιλομοναρχική κυβέρνηση ξεθεμελιώνει την μεταρρύθμιση
- 1926: «Μαρασλειακά», Αλ. Δελμούζος και Δημ. Γληνός κατηγορούνται ότι «πλήττουν» τις θρησκευτικές και πατριωτικές αρχές των σπουδαστών
- 1927-1964: νόμοι που αναιρούν ο ένας τον άλλον (δημοτική στο δημοτικό σχολείο, στο γυμνάσιο καθώς και στους άλλους θεσμούς κυρίως καθαρεύουσα)

- 1920-1940: σταδιακή απλούστευση της καθαρεύουσας και όλο και ευρύτερη χρήση της δημοτικής στην διανοητική παραγωγή
- 1930: ο Αχιλλέας Τζάρτζανος θα προσπαθήσει να λύσει τη διγλωσσία αλλά χωρίς κανένα αποτέλεσμα
- 1936: ο Ιωάννης Μεταξάς μιλώντας καθαρεύουσα θα κάνει λαϊκιστικές δηλώσεις περί δημοτικής αλλά θα καταγγείλει τους δημοτικιστές

- Το τελευταίο σκάνδαλο: Πανεπιστήμιο Αθηνών, ο νέος φιλόλογος Ιωάννης Κακριδής δίνει σημειώσεις στους φοιτητές στη δημοτική και με μονοτονικό σύστημα – προσωρινή απόλυση δύο μηνών μέσα στη Ναζιστική κατοχή
- 1964: κυβέρνηση «Ένωση Κέντρου» ψηφίζει την δημοτική ως ισότιμη με την καθαρεύουσα

- 1967: καταργείται η μεταρρύθμιση από τη δικτατορία
- 1976: μεταρρύθμιση του Υπουργείου Παιδείας ορίζει τη δημοτική ως επίσημη γλώσσα και τελειώνει η νομική προστασία της καθαρεύουσας επί 65 χρόνια

Το περιοδικό «ο Νουμάς» και ο
δημοτικισμός της Διασποράς

- 2 Ιανουαρίου 1903: κυκλοφορεί ο Νουμάς – θα γίνει το αγωνιστικό εμβληματικό περιοδικό του γλωσσικού ζητήματος
- Διευθυντής ο Δημ. Ταγκόπουλος με ορμητική διάθεση κοινωνικής και πολιτικής κριτικής: καταγγελία του σχολαστικισμού, της συναλλαγής, της δημαγωγίας
- Μέχρι τον Ιούνιο του 1903 η γλώσσα είναι μεικτή – συστηματική σύνδεση με τον δημοτικισμό

- Πλούσιοι δημοτικιστές της Διασποράς (κυρίως ο Αλ. Πάλλης) θα συνδράμουν οικονομικά το περιοδικό και θα το κάνουν όργανο του, υπό εκκόλαψη, κινήματος

- Διανοούμενοι της Διασποράς – Ελλαδίτες διανοούμενοι: στενές κοινωνικοοικονομικές και πνευματικές σχέσεις
- Το φαινόμενο συνεχίζεται κατά τον Μεσοπόλεμο – καμπή αποτελεί ο Α΄ Π.Π. και το τέλος των αυτοκρατοριών (εθνικισμός, κρατική ιδεολογία)

- Η κλίμακα του Ελληνισμού και η κλίμακα της Ελλάδας: κοινή συνισταμένη η γλώσσα (εξάρτηση, επιβολή, έλξη, άπωση, σύμπτωση, ρήξη, αποστροφή, θαυμασμός)
- Οι Έλληνες της Διασποράς χρησιμοποιούν, χρήμα και λόγο για την «προαγωγή» της εθνικής συνείδησης (δηλαδή της δικής τους θέσης μέσα στο παγκόσμιο σύστημα ως «εθνική και ταυτόχρονα παγκόσμια αστική τάξη». Ο εθνικισμός ως στρατηγική του Κοσμοπολιτισμού)

- Στόχοι τους: η καθιέρωση της γλώσσας «του λαού» και η ανάπτυξη της παιδείας του. Μέσα: χρηματοδότηση ατομικών και συλλογικών προσπαθειών και παραγωγή λογοτεχνικού, επιστημονικού, μεταφραστικού έργου
- Για αρκετά χρόνια μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1920, ο δημοτικισμός έχει το χαρακτήρα φιλελεύθερου κινήματος με αιτήματα: ιδεολογικά ερείσματα και πεζά κείμενα

- Δημοτικιστική στράτευση: δουλεμένη και ψυχάρικα ορθόδοξη δημοτική – ελληνική ιστορική ματιά και σύνδεση με το εθνικό ζήτημα (κυρίως το Μακεδονικό)
- 1908-1909: σχηματίζεται γύρω από τον Έωνα Δραγούμη η άτυπη ομάδα των «εθνικιστών», με ιδεολογικό προβάδισμα στην εθνική και όχι στην κοινωνική ιδέα (απέναντι στις μαρξιστικές αντιλήψεις)

- Όμως ο εθνικισμός της Διασποράς έχει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: ρήξη ανάμεσα στους «έξω» και στους «μέσα» Έλληνες, περιφρόνηση για το ελληνικό κράτος
- Ο Νουμάς κυκλοφορεί αδιάκοπα 1903-1917, μετά από 1918-1931 (έκλεισε οριστικά με τον θάνατο και του γιου του Δημήτρη Ταγκόπουλου, Πάνου)

- Ο Νουμάς οδηγήθηκε σε αντιπαλότητα με τους δημοτικιστές του εκσυγχρονισμού της εκπαίδευσης
- Οι δύο ιστορικές τριανδρίες: Ψυχάρης, Πάλλης, Εφταλιώτης – Γληνός, Δελμούζος, Τριανταφυλλίδης
- Ως άτομα, οι δημοτικιστές της Διασποράς συνέβαλαν τα μέγιστα στο κίνημα, αλλά δεν μπορούσαν να ακολουθήσουν τον αληθινό αγώνα μέσα στο ελληνικό κράτος και βοήθησαν μόνο ως «σύμβολα»

Κοινωνικό Ζήτημα

1900-1922

- Στις αρχές του 20ού αιώνα η διαχείριση των εργασιακών σχέσεων και η κοινωνική ενσωμάτωση της μισθωτής εργασίας έτειναν να μετατραπούν στο κεντρικό ζήτημα της ελληνικής κοινωνίας
- 1906-1907: μεγάλες απεργίες στον Πειραιά και Λαύριο οι οποίες – αν και δεν ήταν οι πρώτες – ενέπλεκαν ένα ευρύ φάσμα βιομηχανικών κλάδων και τους λιμενεργάτες

- Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η συζήτηση που άνοιξε στο περιοδικό «Ο Νουμάς» με αφορμή το δοκίμιο του Γ. Σκληρού «το κοινωνικό μας ζήτημα» συνιστά μια σημαντική καμπή συνειδητοποίησης των αλλαγών από πολλές κοινωνικές ομάδες
- Οι καλλιτέχνες μεταλλάσσονται σε διανοούμενους

- Η συζήτηση μαρτυρά την έλξη που ασκούσε στους διανοούμενους της Διασποράς το ελληνικό κράτος
- Οι ιδεολογικές διαφορές ανάμεσα στο σχήμα του Γ. Σκληρού και του επικριτή του Μάρκου Τσιριμώκου δεν ήταν τόσο μεγάλες όσο οι ίδιοι θεωρούσαν

- Το κύριο ζήτημα της ελληνικής κοινωνίας για τον Τσιριμώκο ήταν το γλωσσικό που οριζόταν ως πνευματικό ζήτημα – Για τον Σκληρό το κύριο ζήτημα ήταν το γλωσσικό που οριζόταν ως κοινωνικό
- Και οι δύο όμως θεωρούσαν ότι βασικό γνώρισμα της ελληνικής κοινωνίας ήταν η έλλειψη ταξικών αντιθέσεων και σίγουρα η έλλειψη ταξικής συνείδησης από μικροαστούς και εργάτες

- Η βασική διαφορά Σκληρού-Τσιριμώκου ήταν ότι ο πρώτος πίστευε στην πάλη των τάξεων ως θετικού και κεντρικής σημασίας στοιχείου για την κοινωνική πρόοδο
- Οι απεργίες αντιμετωπίζονταν με την εναλλαγή πατερναλιστικών και κατασταλτικών μέτρων

Ο Κρατισμός

- Μπροστά στην συνεχή οργάνωση των εργατών η άρχουσα τάξη προχώρησε σε «θετικές» κρατικές ενέργειες και σε ιδεολογικούς μηχανισμούς
- «θετική» ενέργεια ήταν η εισαγωγή νόμων για την πρόληψη και ρύθμιση των εργατικών διαφορών (αρχή κράτους πρόνοιας σύμφωνα με την φιλελεύθερη Αγγλία και το γερμανικό πρότυπο)

- Το αποτέλεσμα αυτών των πολιτικών ήταν (όπως και στην Ευρώπη) η υπαγωγή στη δημόσια σφαίρα, υπό την κρατική επίβλεψη σχέσεων που θεωρούνταν ότι ανήκαν στο χώρο του ιδιωτικού
- Οι προτάσεις δεν προέρχονταν από εργάτες ή ιδιοκτήτες βιομηχάνους αλλά από διαχειριστές του συστήματος (τεχνικούς, νομικούς, οικονομολόγους, πολιτικούς)

- Αυτοί που με σαφήνεια ζητούσαν την κρατική παρέμβαση ήταν όσοι αρνούσαν την ύπαρξη κοινωνικού ζητήματος και αντιμετώπιζαν αρνητικά τις εργατικές διεκδικήσεις
- Γι' αυτούς το κράτος ήταν η ύψιστη συλλογικότητα του έθνους – αντίφαση ανάμεσα στον κρατισμό και την ατομικότητα η οποία θα «λυνόταν» από τη στιγμή που το κράτος θα ήταν κάτω από τον έλεγχο των ολίγων και αρίστων (και όχι διαβρωμένο από τον κοινοβουλευτισμό και τη δημοκρατία)

- Ο κρατισμός ξεκίνησε περίπου μετά το 1892 (με το σταφιδικό ζήτημα) και κάλυψε ένα πλήθος κοινωνικών ζητημάτων, οδηγούμενο σχεδόν σε ιδεοληψία

Ο Εθνικισμός

- Δύο ήταν τα ιδεολογικά όπλα που χρησιμοποιούσε η αστική τάξη εναντίον των εργατών: εθνικισμός και θρησκεία
- Ο Σκληρός εισήγαγε την αντίληψη ότι δεν υπήρχε μια γενική ιδέα περί έθνους, αλλά ότι οι τάξεις έχουν διαφορετική άποψη περί έθνους και κράτους
- Εισάγονται αντιορθολογικά στοιχεία στην εθνική ιδεολογία (π.χ. ιδέες περί φυλής)

- Ο νέος αντιορθολογισμός συνοδευόταν από την εξύμνηση της βίας σε πρωτόγνωρο για την ελληνική κοινωνία βαθμό
- Μετά την ήττα του 1897, ο εθνικισμός έγινε περισσότερο βίαιος, πιο αντιδημοκρατικός και κυρίως πιο αντικοινοβουλευτικός

Η επιστράτευση της θρησκείας

- «Τα Πάτρια» ήταν περιοδικό που ιδρύθηκε το 1902 σε συνέχεια της αντίδρασης της μετάφρασης του Ευαγγελίου (τα Ευαγγελικά) – η πολιτική και πνευματική εξουσία επιβεβαίωνε ότι ο τύπος ήταν ουσία (η αυλή και μέρος της εκκλησίας ήταν πρώτα υπέρ της μετάφρασης και μετά υπέρ των «Πατρίων»)
- Άνοιγμα για πρώτη φορά ενός τέτοιου περιοδικού προς ευρύτερες και κοινωνικά ασθενέστερες τάξεις (είχε και «ανατρεπτικό» χαρακτήρα)

- Το 1907 ιδρύεται η αδελφότητα θεολόγων και το περιοδικό «η Ζωή», το οποίο καθ' όλο τον 20ό αιώνα άσκησε παρασκηνακή επιρροή σε όλο το πολιτικό σύστημα με εκδόσεις, παραεκκλησιαστικές ομάδες κ.λπ
- Ο δημοτικισμός, ο εθνικισμός και ο αντικοινοβουλευτισμός ως ενοποιητικές ιδεολογίες συσπείρωναν οπαδούς από διαφορετικές ιδεολογίες – μόλις όμως εμφανίστηκε το ζήτημα των τάξεων, διασπάστηκαν

«Γλέπαμαν τη παρέλαση του στρατού μας με λαχτάρα»

Η απελευθέρωση των Ιωαννίνων ως γιορτή του ελληνικού έθνους-κράτους

Έλνα Μανδυλαρά

Πόλεμος και Γιορτή: μια πάνδημος στρατιά

Πάνω από εκατό χρόνια διήρκησε το επονομαζόμενο «Ανατολικό Ζήτημα», δύο χρόνια οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, πέντε μήνες η πολιορκία των Ιωαννίνων, μία ημέρα η είσοδος του στρατηγού Σούτσου με το πρώτο Ελληνικό Σύνταγμα και μία ημέρα η είσοδος του Διαδόχου Κωνσταντίνου, νικητή, στο κέντρο της πόλης.

Μία-δύο ημέρες έξαλλης χαράς, συγκίνησης, εορτασμού, ανάμεσα σε χιλιάδες ημέρες φόβου, προδοσίας, λεηλασίας, θανάτου, φρίκης κι εξευτελισμού. Φαινομενικά, ο Πόλεμος και η Γιορτή, βρίσκονται στους αντίθετους πόλους των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και συναισθημάτων: ο Πόλεμος βυθίζεται στη λύπη κι η Γιορτή αναδύεται απ' τη χαρά. Ο Πόλεμος οργανώνεται σχολαστικά, άλλοτε επιτυχώς κι άλλοτε δραματικά ανεπιτυχώς, δεν έχει σημασία, η Γιορτή έχει τον αυθόρμητο χαρακτήρα της προσφώνησης της Άννας, της γριάς υπηρέτριας της κυρίας Γκυ Σαντεπλέρ, κατά κόσμο, κυρίας Jeanne Dussap, (σύζυγο του γνωστού φιλέλληνα Γάλλου Προξένου στα Γιάννενα, Edgar Dussap), η οποία την καλημέρισε λέγοντας «Χριστός Ανέστη!...Χριστός Ανέστη!...».⁴⁸ Ο Πόλεμος είναι το τεράστιο κενοτάφιο που στήθηκε στη Μητρόπολη Ιωαννίνων ανάμεσα στο θρόνο του Κωνσταντίνου και του επισκοπικού θρόνου, στην επιμνημόσυνο δέηση, που εψάλη για τους νεκρούς του πολέμου κι η Γιορτή είναι το ύφασμα μιας σημαίας που φάνηκε μικρό, σ' ένα παιδί, για να σκεπάσει τους πεθαμένους και η μητέρα του, απάντησε : «*η σημαία είναι πολύ μεγάλη...Δεν ξέρεις ακόμη...Είναι αρκετά μεγάλη, για να σκεπάζει τους πεθαμένους...και τους ζωντανούς ακόμη...Μας σκεπάζει όλους*».⁴⁹

Ο Πόλεμος, η πολιορκία των Ιωαννίνων τους σκέπαζε όλους: Τούρκους μουσουλμάνους, Αλβανούς μουσουλμάνους, Έλληνες χωρικούς, Έλληνες ανώνυμους στρατιώτες, επώνυμους αξιωματικούς, Οθωμανούς χωρικούς, Εβραίους μικρεμπόρους ή μεγαλεμπόρους ακόμη και τον ίδιο τον διάδοχο Κωνσταντίνο. Κι η σημαία, λοιπόν, έπρεπε

⁴⁸ «Όταν με καλημέρισεν η γηραιά υπηρέτριά μου Άννα μου απηύθυνεν ευλαβώς και σοβαρώς τας λέξεις τας οποίας λένουν οι Ορθόδοξοι την ημέραν της αναστάσεως του Χριστού: «Χριστός Ανέστη!...Χριστός Ανέστη!...» Αι λέξεις αὗται, αι οποίαι από τα χείλη της πτωχής γυναικός και από τον τρόπον καθ' όν προεφέρθησαν μου ανέβασαν τα δάκρυα εις τα μάτια, επανελαμβάνοντο και διημείβοντο επί των οδών, των πλατειών, εις τας θύρας των οικιών με παθητικὴν ζωηρότητα και με θερμόν σεβασμόν...Το θαύμα της αναστάσεως είχε συντελεσθῇ πράγματι εις τας καρδίας των...». G. Chantepleure, *Τα Ιωάννινα πολιορκημένα*, Εκδόσεις Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1975, σ.106-107.

⁴⁹ G. Chantepleure, *Τα Ιωάννινα πολιορκημένα*, Εκδόσεις Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1975, σ.125-126.

να τους σιεπάσει όλους και να τους χωρέσει όλους, παρὰ την ανηλεή προπαγάνδα όλων των πλευρών, τις λεηλασίες κυρίως των τουρκικών στρατευμάτων, και των ατάκτων, ενίοτε, δυστυχώς, και των ελληνικών, την καθημερινή δυσσρέσκεια αιώνων, που είχε, φυσικά, εξάψει και μεταμορφώσει σε μίσος, η αντάρα κι η φρίκη του Πολέμου.

Δίκαιος ο Βαλκανικός Πόλεμος που ήταν τμήμα του εκατονταετούς Ανατολικού Ζητήματος, της κατάρρευσης, δηλαδή, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της συγκρότησης εθνικών κρατών, δίκαιος αλλά και παράλογος για τους ανθρώπους που το βίωσαν, όπως άλλωστε και κάθε πόλεμος. Ακόμη πιο παράλογη η νίκη. Και είναι, ακριβώς, γι' αυτό, που η απελευθέρωση των Ιωαννίνων, ήταν μία μέρα γιορτής. Η γιορτή της απελευθέρωσης των Ιωαννίνων, ήταν μία νίκη επί του ορθολογισμού, επί του χώρου, επί του χρόνου. Κι όλα αυτά, αυθόρμητα, με ειλικρινή συναισθήματα, με ομοψυχία. Ήταν η νίκη που τραγουδούσε.

Η 21^η Φεβρουαρίου 1913, ήταν ένας ξεσηκωμός, μια πάνδημος στρατιά, όπως και ο Πόλεμος. Ιδού πως εξηγείται, γιατί, αντίθετα απ' ότι θεωρούσαμε, ο Πόλεμος και η γιορτή της απελευθέρωσης, βγήκαν απ' την ίδια ανάσα. Κι εκεί εδράζεται, το εξαιρετικό ενδιαφέρον που έδειχνε ο στρατός, το ελληνικό βασίλειο και ο ίδιος ο Διάδοχος για τη γιορτή. Η γιορτή έπρεπε να κάνει έκδηλο, αιώνιο, άθικτο, τον ολοκαίνουργιο πολιτικό, θρησκευτικό και κοινωνικό σύνδεσμο, ανάμεσα σ' όλους. Γι' αυτόν, ακριβώς, τον λόγο, τίποτε δεν μπορεί να αφηθεί στην τύχη του: τα αντικείμενα, μετάλλια και μικρές καρφίτσες με τις εικόνες του Βασιλιά Γεωργίου και του πρωθυπουργού Βενιζέλου, κονκάρδες, σημαίες, το θέαμα των λιτανειών, η ιερότητα της δημόσιας συμμετοχής, οι αντιπροσωπείες των Ελλήνων, Μουσουλμάνων και Εβραίων προυχόντων, μαζί με το προξενικό σώμα. Η προετοιμασία της γιορτής πάντρεψε την πολιτική με την ψυχολογία, την αισθητική με την ηθική, την προπαγάνδα με την θρησκεία. Και η προετοιμασία αυτή, πραγματοποιήθηκε, τόσο με επίσημα τηλεγραφήματα, όσο και με χειρόγραφα κρυπτογραφήματα, όπως μας πληροφορεί το πολύτιμο αρχείο Ιωάννου Λάππα και Αντιγόνης Τζαβέλλα. *Φιλιπιάς 18^η Φεβρουαρίου : «Εμπιστευτικώς φροντίσατε αμέσως τα ακόλουθα.....Συννενοηθήτε μετά του Μητροπολίτου, ίνα εξέλθωσι τα σωματεία εις προϋπάντησιν τηρουμένης ει δυνατόν καλλιτέρας τάξεως, κατόπιν θα γίνη δοξολογία εις την Μητρόπολιν, μεθ' ό ο Διάδοχος θ' αναπαυθεί, την επομένην δε θα κανονισθώσι τα της δεξιώσεως. Ετοιμάσατε καταλλήλους προσφωνήσεις των Ισραηλιτών και Τούρκων.* (Η είσοδος του Διαδόχου Κωνσταντίνου στα Ιωάννινα έγινε σύμφωνα με το πρόγραμμα που είχε καταρτίσει ο Έλληνας Πρόξενος Άγγελος Φορέστης και αναφέρεται σ' αυτή τη καταχώριση).

Ο στρατός θα καταυλισθή έξω της πόλεως. Εν συνενοήσει μετά του Μητροπολίτου οργανώσατε επιτροπὰς δι' ὅλα τὰυτα». ⁵⁰

⁵⁰ Ελευθερίας Νικολαΐδου (προλεγόμενα-σχόλια), *Το Αρχεῖο Ιωάννου Λάππα και Αντιγόνης Τζαβέλλα (1912-1913) και η Απελευθέρωση των Ιωαννίνων*, Εκδόσεις Εταιρείας ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1975, σ. 105, 107.

Λόγοι και συμβολική εξουσία: Τίποτε δεν ισχύει αν δεν ειπωθεί

Φιλippiάς 18^η Φεβρουαρίου (1913) : Χανδέλη (Νικόλαος Χαντέλης, διερμηνέας του Ελληνικού Προξενείου που ανέλαβε την επίσημη υπηρεσία κατασκοπείας, μετά την αναχώρηση του Πρόξενου Άγγελου Φορέστη). *φροντίσατε από τούδε δια τ' ακόλουθα: 1^η) Να συντάξτε κατάλληλα ιδιαίτερα δι' εκάστην εθνικότητα σχέδια δηλώσεων των εν Ιωαννίνους κατοικούντων ή διατριβόντων Τούρκων Αλβανών, τούρκων και Ισραηλιτών εν τω πνεύματι ότι όλοι οι πληθυσμοί της Ηπείρου ανεξαρτήτως φυλής και θρησκείας υποδέχονται τον Διάδοχον του Ελληνικού θρόνου διαδηλώντες ότι επιθυμούσι διακαώς να βιώσωσι μετά των αδελφών Ελλήνων προς τους τους συνδέουν κοινά συμφέροντα, ήθη, έθιμα, καταγωγή κ.τ.λ. ότι η μόνη ενδεικνυμένη λύσις είναι ολόκληρος η Ήπειρος (να τεθώσι τα γνωστά εθνολογικά όρια) ν' αποτελέσει μέρος του Ελληνικού Βασιλείου και λόγω της μεγάλης πλειονότητος των εν αυτή βιούντων Ελλήνων εν συγκρίσει προς τας άλλας εθνικότητας, αλλά και διότι αι μειονότητες εν τη ενώσει ταύτη μόνον θα είναι δυνατόν να ευημερήσωσι κ.τ.λ. εν τέλει δε να παριστάνει, ότι υπό το κράτος της Τουρκικής κυριαρχίας δεν ήτο δυνατόν ελευθέρως να εκφράζωσι την επιθυμίαν των ταύτην. Δύνασθαι να προσθέσητε ό,τι κρίνετε σκόπιμον ούτως ώστε άμα έλθωμεν να είναι έτοιμα. Αντίγραφα αυτών θα επιδοθώσι προς τους Προξένους των ξένων δυνάμεων.»⁵¹*

Στο ίδιο πνεύμα, εκτός από τις δηλώσεις των κατοίκων, λίγες μέρες μετά την απελευθέρωση, παρουσία του Διαδόχου, τελέσθηκαν δοξολογίες από τους Εβραίους στη συναγωγή και από τους Μουσουλμάνους σ' ένα από τα κυριότερα τζαμιά της πόλης. Στην τελετή μέσα στο τζαμί, παρευρισκόταν και η κυρία Jeanne Dussap, η οποία θεώρησε εξευτελισμό των Οθωμανών την ανάγνωση ευχών, στα αραβικά, υπό του μουφτή, για την προστασία του Διαδόχου Κωνσταντίνου, της Βασιλικής Οικογένειας και του Ελληνικού Στρατού. Παρόλο τον αδιαμφισβήτητο φιλελληνισμό της, διάχυτο, άλλωστε, σ' όλο το έργο της, «Τα Ιωάννινα πολιορκημένα», παραμένει φορέας της δικής της εθνικής και ταξικής ταυτότητας και του κατεξοχήν διασπαστικού όσο και ενωτικού παράγοντα, για την περιοχή των Βαλκανίων, που ήταν η Δύση, οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις. Εκείνο που μας ενδιαφέρει, εδώ, δεν είναι ο ειλικρινής ή όχι φιλελληνισμός μίας Γαλλίδας κυρίας, συζύγου του Γάλλου Προξένου, η οποία, προφανώς, διατηρούσε καλές σχέσεις με τους Οθωμανούς

⁵¹ Ελευθερίας Νικολαΐδου (προλεγόμενα-σχόλια), *Το Αρχείο Ιωάννου Λάππα και Αντιγόνης Τζαβέλλα (1912-1913) και η Απελευθέρωση των Ιωαννίνων*, Εκδόσεις Εταιρείας ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1975, σ. 104-105.

αξιωματούχους και προύχοντες, αλλά η δύναμη του συμβολισμού μιας τελετουργίας, στο ψυχισμό της, που, όπως σημειώνει, «δεν μπορώ να προσδιορίσω ακριβώς τι ησθανόμην. Ησθανόμην εμμαντήν εξευτελιζομένην εις την ιδιότητά μου ως ανθρώπου...». Κι όλα αυτά, επειδή ο μουφτής διάβαζε την ευχή «Είθε ο Θεός να διαφυλάττη τον Διάδοχον Κωνσταντίνον, τον οποίον ο ήλιος ανατείλας εις την Μακεδονίαν εύρε εδώ την δύσιν, όπου ενδόξως τελειώνει την πορείαν του» και «Ζήτω ο Διάδοχος της Ελλάδος, ζήτω η Βασιλική οικογένεια, ζήτω ο νικητής και ελευθερωτής Ελληνικός στρατός».⁵²

Οι ευχές του μουφτή, οι προσφωνήσεις του Μητροπολίτη Ιωαννίνων και όλο το τελετουργικό των εορτών, που έλαβαν χώρα κατά την απελευθέρωση των Ιωαννίνων, αλλά και όλων των άλλων πόλεων που κατέλαβε ο ελληνικός στρατός,⁵³ είναι, σχεδόν πανομοιότυπες και μας οδηγούν, σ' ολόκληρο το πλέγμα ιδεολογιών, κωδικοποιημένων, υπό μορφή κοινών και αποδεκτών τόπων, τόσο από τον Βασιλιά όσο και από τον τελευταίο χωρικό, που βρισκόταν στην εκκλησία ή στο τζαμί.

Για πολλά χρόνια, οι ιστορικοί, προσπέρασαν αυτού του είδους τις πηγές ως ανάξιες λόγου, ως «βαρετά λιβανιστήρια» μιας τυπικής διαδικασίας, όπως είναι π.χ. η προσφωνήση ενός Μητροπολίτη προς τον Βασιλιά της χώρας. Κι όμως, οι επίσημοι δημόσιοι λόγοι, έχουν τα τελευταία χρόνια αναλυθεί, όχι, βέβαια, για την πρωτοτυπία τους, ούτε για τις γνωστές, άλλωστε, αναπαραστές που περιέχουν, αλλά για την συμβολική επιβολή τους, ως των μοναδικών και νόμιμων ορισμών του κοινωνικού κόσμου.⁵⁴ Ενός κόσμου που υπάρχει ή που η εκάστοτε κρατική εξουσία, εύχεται να υπάρξει.

⁵² G. Chantepleure, *Τα Ιωάννινα πολιορκημένα*, Εκδόσεις Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1975, σ.129, 130.

⁵³ Το παρόν κείμενο εντάσσεται σε μία ευρύτερη έρευνα, η οποία περιλαμβάνει τους εορτασμούς των Βαλκανικών Πολέμων κατά τη διάρκειά τους, αλλά και κατά τα επόμενα χρόνια. Βλ. σχετικά, Άννα Μανδουλαρά, «Η απελευθέρωση της Κοζάνης, 11 Οκτωβρίου 1912. Οι Εορτές του Πολέμου και οι Πόλεμοι της Εορτής», Επιστημονικό Συνέδριο, *Κοζάνη 600 χρόνια ιστορίας*, (27-30 Σεπτεμβρίου), Εκδόσεις Δήμος Κοζάνης, Κοζάνη 2013

⁵⁴ P. Bourdieu, *Γλώσσα και Συμβολική Εξουσία*, Αθήνα: Α. Καρδαμίτσας, 1999.

Τα μεθεόρτια: δημόσιες τελετές και Μεγάλες Ιδέες

Στις 3 Απριλίου 1913, αποστέλλεται στον Γενικό Διοικητή Ηπείρου, Βασιλικό Διάταγμα το οποίο, αποφασίζει και διατάζει, πως απ' όλες τις γιορτές του ελληνικού βασιλείου, ορίζονται ως Δημόσιες τελετές, η πρώτη του έτους, η 25 Μαρτίου, ημέρα της Εθνικής Ανεξαρτησίας και η 21^η Μαΐου, ημέρα της ονομαστικής εορτής του Βασιλιά, πια, Κωνσταντίνου. Οι υπόλοιπες βασιλικές εορτές θα γιορτάζονται στα Ανάκτορα υπό την επίβλεψη του Αυλαρχείου, ή θα ορίζεται ειδικό βασιλικό διάταγμα.

Το επόμενο έτος, 1914, αλλά και μέχρι το 1922, όπου φτάνει κι η διερεύνηση του αρχαιολογικού μας υλικού από τα Γ.Α.Κ Ηπείρου,⁵⁵ τελέσθηκαν με βασιλικά διατάγματα στην Ήπειρο, καθώς και σ' όλη τη χώρα, εκτός από τις τρεις προαναφερθείσες επίσημες εορτές, η ημέρα των Θεοφανείων, Μνημόσυνα υπέρ αναπαύσεως του βασιλιά Γεωργίου, η εικοσιπενταετηρίδα (αργυροί γάμοι) του βασιλιά Κωνσταντίνου, η 21^η Φεβρουαρίου (χωρίς την παρουσία του Βασιλιά, επίμονο αίτημα που παρέμεινε ανικανοποίητο) αλλά και η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, η οποία ήδη από το 1914, ονομάζεται «Δευτέρα ελληνική πρωτεύουσα». Σ' όλες, σχεδόν τις γιορτές, το τελετουργικό περιείχε δοξολογίες στη Μητρόπολη, υποχρεωτική συμμετοχή των ετερόδοξων κοινοτήτων, συμμετοχή μαθητών και μαθητριών, σημαιοστολισμό της πόλης, λαμπαδηφορία.

Παρ' όλες τις διαβεβαιώσεις των κρατικών επιτρόπων για την ενθουσιώδη συμμετοχή του κόσμου, δεν γνωρίζουμε, πολλά για την υποδοχή των τοπικών κοινωνιών σ' όλες αυτές τις δημόσιες εκδηλώσεις. Εκείνο που γνωρίζουμε, είναι πως η 21^η Φεβρουαρίου μπαίνει σε δεύτερη μοίρα, σε σχέση με το επίσημο εορτολόγιο της κεντρικής κρατικής εξουσίας, γεγονός αναπόφευκτο, άλλωστε, αφού οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, στο σύνολό τους και μέχρι την Μικρασιατική Καταστροφή, μετεωρίζονταν ανάμεσα στη δόξα του παρελθόντος του 1821 και στη «τελεία και ταχεία συμπλήρωση των εθνικών ιδεωδών», δηλαδή, τη Μεγάλη Ιδέα, την άλωση της Κωνσταντινούπολης.⁵⁶

⁵⁵ Γενικά Αρχεία του Κράτους, Ιστορικό Αρχείο Ηπείρου, Αρχείο Διοικήσεως των ετών 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922. Ευχαριστώ θερμά, και απ' αυτή τη θέση, τη διευθύντρια των Αρχείων Ηπείρου, κυρία Μάρθα Παπαδοπούλου, για τη συμπαράστασή της και για τις χρήσιμες συμβουλές της.

⁵⁶ Πάντως, κατά τη διάρκεια των Πολέμων του 1912-13, πραγματοποιήθηκαν δεκάδες έρανοι, χρηματοδοτήθηκαν ποιητικοί διαγωνισμοί και εμπεδώθηκε η κρατική αιγίδα της λεγόμενης «πολεμικής τέχνης». Μάλιστα, ήταν η εποχή, κατά την οποία, στη δημόσια ρητορική, οι Βαλκανικοί Πόλεμοι,

Συμπεράσματα: το άχρονο παρόν

Η εορτή, ως αντικείμενο της ιστορίας, προσκρούει σε αρκετές αντιξοότητες. Όχι μόνο εξαιτίας της αβεβαιότητας που πλανιέται επάνω από τις περιοχές της πολιτιστικής ιστορίας, αλλά, κυρίως, εξαιτίας των ιδιαίτερων δεσμών της γιορτής με τον χρόνο. Εντοπίσαμε, με άλλα λόγια, δύο γιορτές: μία που λαμβάνει χώρα την ίδια την ημέρα της απελευθέρωσης και μία άλλη, επέτειος της πρώτης, που συνεχίζεται επ' αόριστον, ή μέχρι να καταργηθεί.

Η ίδια η ημέρα της γιορτής της απελευθέρωσης των Ιωαννίνων, βιώθηκε ως ένας μεγάλος ξεσηκωμός, που δημιούργησε μια μεταδοτική συναισθηματικότητα, ασύλληπτη πριν απ' αυτήν, χωρίς αυτήν. Βιώθηκε, επίσης, ως απώλεια του αισθήματος της ατομικότητας. Και μ' αυτές της, τις ιδιότητες, η 21^η Φεβρουαρίου 1913, η πρώτη γιορτή, ήταν πολύ κοντά στον ηρωισμό του Πολέμου.

Οι επίσημες, όμως, δημόσιες εορτές αποτελούσαν το προνομιακό πεδίο των κρατικών συμβολισμών, για το ελληνικό βασίλειο του 1913, οι οποίες με το τελετουργικό τους, επιχειρούσαν να επενεργήσουν στο πραγματικό, μεταβάλλοντας τη παράσταση του πραγματικού. Γι' αυτό δεν μπορούσαν να αφεθούν στην τύχη τους, ούτε στις ικανότητες αυτοσχδιασμού του λαού, όσο κι αν, αυτός ο λαός, ή, φυσικά, ένα μεγάλο τμήμα του, επιθυμούσε διακαώς, την απελευθέρωση. Μ' αυτή την έννοια και η πρώτη γιορτή, εμπεριείχε στοιχεία επετείου, επίσημου εορτασμού.

Στα Γιάννενα - όπως σε όλες τις περιοχές που καταλαμβάνει ο στρατός - το Κράτος δημιουργείται εκ του μηδενός. Οργανώνεται, σύμφωνα με τις ακριβείς οδηγίες του διαδόχου Κωνσταντίνου, από τις αρχές του τόπου (Μητροπολίτη, Σωματεία, Σχολεία) γρήγορα, αλλά

συνέχιζαν τη δόξα της Ελληνικής Επανάστασης, οι παλαίμαχοι συμβάδιζαν με τους νέους ελευθερωτές, το παρελθόν εύρισκε τη δικαίωση του, στο παρόν του 1912-1913. Αντίθετα, το 1921, κατά την κρίσιμη χρονιά της Μικρασιατικής εκστρατείας, οι επετειακοί λόγοι για την Ελληνική Επανάσταση, φαίνεται πως απάλειψαν όχι μόνον, όπως θα ήταν φυσικό, τα «οικεία κακά», δηλαδή τον εσωτερικό διχασμό, αλλά και τους Βαλκανικούς Πολέμους - ο κρατικός συμβολισμός, επικεντρωνόταν στο ιερό παρόν, στη Μεγάλη Ιδέα, που λίγο έλειπε για να πραγματοποιηθεί. Βλ. μεταξύ άλλων, Θεοδώρα Μαρκάτου, «Οι Πανελλήνιοι Έρανοι κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913. Συλλογή και διαχείριση των εράνων - χρηματοδότηση της 'πολεμικής τέχνης'», *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων, 1910-1914*, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1993.

με όλη την επισημότητα και τον συμβολισμό μιας επίσημης επίσκεψης. Είναι για το ελληνικό κράτος στα, υπό κατάληψη εδάφη, μία «εναρκτηρία πράξη», καταστατική και ιδρυτική. Επενεργεί, όμως, σε κάτι ακόμη βαθύτερο: στη συλλογική μνήμη, στο θυμικό, ατομικό και συλλογικό, στο μυαλό και στο σώμα.

Η εορτή, ο συμβολισμός του τελετουργικού της δοξολογίας, η προσφώνηση, είναι βιο-πολιτική, όπως και ο πόλεμος.⁵⁷ Έχει, όμως, και μια άλλη ιδιότητα που δεν έχουν τα πολεμικά γεγονότα. Η εορτή «ταξιδεύει» μέσα στο χρόνο και ανα-σημασιοδοτείται συνεχώς. Συγκρίνεται με το 21, γίνεται εθνική ή τοπική, ανάλογα με τις εθνικές, δηλαδή κρατικές προτεραιότητες. Ταξιδεύει μέσα στο χρόνο, για να εξυπηρετήσει τις κρατικές επιδιώξεις, αλλά και για έναν άλλο λόγο, ίσως τον σημαντικότερο, που είναι ιδίον της κάθε εορτής, θρησκευτικής, δυναστικής, λαϊκής: για να προστατεύσει το μυστικό της, που είναι, αυτό που ονομάζει ο Thomas Mann, «το άχρονο παρόν».⁵⁸

⁵⁷ Πρώτος, ο Michel Foucault, κατά τη δεκαετία του 1970, εισήγαγε την έννοια της βιο-πολιτικής, η οποία διέτρεχε, με την ιστορική της διάσταση, πολλά κείμενά του. «Μετά την ανατομοπολιτική του ανθρωπίνου σώματος που δημιουργείται στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, εμφανίζεται στα τέλη του ίδιου αιώνα μάλιστα, κάτι διαφορετικό από την ανατομοπολιτική του ανθρωπίνου σώματος, η “βιοπολιτική” του ανθρωπίνου είδους, όπως θα την ονόμαζα», Μ. Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, Ψυχογιός, Αθήνα 2002, σ. 298. Τα τελευταία χρόνια, η έννοια βιο-πολιτική έχει αποκτήσει μια σημαντική θέση, στο έργο πολιτικών φιλοσόφων και κοινωνικών ανθρωπολόγων, ιδιαίτερα, μετά από την επιτυχία του έργου, του Ιταλού φιλοσόφου, Giorgio Agamben, *Homo Sacer. Il potere sovrano e la nuda vita*, Giulio Einaudi editore, Τορίνο 1995. Τρία χρόνια αργότερα, το 1998, το έργο μεταφράστηκε στα αγγλικά, με τον τίτλο *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press. Το έργο μεταφράστηκε στα ελληνικά, Giorgio Agamben, *Homo Sacer*. Κυρίαρχη Εξουσία και γυμνή ζωή, εκδ. Scripta, Αθήνα 2005 (μετάφραση: Π. Τσιαμούρας, επίμετρο: Γ. Σταυρακάκης).

⁵⁸ «Οι εποχές στις οποίες μπορούσε κανείς να ερίξει πάνω στο ερώτημα αν ο αγιασμένος άρτος, το πρόσφορο, «είναι» ή απλώς «σημαίνει» το σώμα του θύματος έμελλαν να έλθουν μόνο τρεις χιλιετίες αργότερα. Αλλά και αυτές οι εντελώς περιττές συζητήσεις δεν κατάφεραν να αλλάξουν διόλου το γεγονός ότι η ουσία του μυστικού είναι και παραμένει το άχρονο παρόν. Αυτό είναι το νόημα της τελετής, της γιορτής». Thomas Mann, *Ο Ιωσήφ και οι αδελφοί αυτού, Α΄ τόμος*, Οι ιστορίες του Ιακώβ, Gutenberg, Αθήνα 2004, σ. 40.